

การเปลี่ยนแปลงวิธีทำแผนที่ทางดาราศาสตร์ของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน
จังหวัดสุพรรณ

วิมล นุชนานนท์

ศึกษาต่อระดับปริญญาตรี
สาขาวิชาเกษตรศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
เมษายน 2546

การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน
จังหวัดลำพูน

วิเศษ สุจินพรัหม

วิทยานิพนธ์นี้เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

วันที่	- 1 ต.ค. 2546
เลขที่	00323
เลขทะเบียน	ฟ ก 6
เลขเรียกหนังสือ	๒๓

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
เมษายน 2544

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส เอ็ม ทาวเวอร์
เลขที่ 179/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตพญาไท กรุงเทพมหานคร 10400
โทร. 298-0455 โทรสาร 298-0476
Home page : <http://www.trf.or.th>
E-mail : trf-info@trf.or.th

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ก็เหมือนกับการเดินทางที่ถูกกำกับด้วยกาลเวลา ความรู้สึกที่เกิดขึ้นระหว่างเดินทาง มีทั้งอ่อนล้า อยากจะพักก็ไม่ได้ รู้สึกคึกคักอยากจะเดินให้ถึงเป้าหมายเร็วๆ แต่พลังเจื้อยที่มีอยู่ในตัวเรา ก็คอยจุดรั้งผัดผ่อนกับตนเองเรื่อยมา เวลาที่กำกับอยู่ถูกใช้จนไม่มีเหลือให้ต่อรองได้อีกแล้ว แม่โทรมาหาด้วยความเป็นห่วงที่ไม่ยอมกลับบ้านนานเป็นปี ไม่รู้จะบอกแม่อย่างไรดี รู้แต่ว่าแย่แล้วถ้ายังทำตัวแบบนี้ ตั้งใจอีกนิดซิ อีกโค้งสุดท้ายก็ถึงเป้าหมายแล้ว การเขียนวิทยานิพนธ์แบบมีคนเอาไฟมาลนกันจึงเริ่มขึ้น จนกระทั่งบัดนี้ได้เสร็จสิ้นบรรลุเป้าหมายแล้ว แต่เป็นการสิ้นสุดของการเริ่มต้น ชีวิตยังคงเดินทางต่อไป

วิทยานิพนธ์สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จามะรี เชียงทอง และอาจารย์ ดร. ชูศักดิ์ วิทยากัด ที่กรุณารับเป็นกรรมการตรวจวิทยานิพนธ์ ซึ่งให้คำปรึกษา แนะนำ และตรวจแก้ไขจนเสร็จสมบูรณ์ได้ เจาะอย่างยิ่งอาจารย์ฉลาดชาย ครูผู้เปี่ยมด้วยความเมตตา ให้คำปรึกษาตลอดระยะเวลาการศึกษาด้วยความอดทน ช่วยจุดประกายความคิด และเติมพลังให้ผู้เขียน เขียนวิทยานิพนธ์จนสำเร็จ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอมอบวิทยานิพนธ์นี้แด่แม่ผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ในการใช้ชีวิตให้กับลูก และคอยตั้งคำถามกับลูกว่า คนจบปริญญาต่างกับคนไม่มีปริญญาดตรงไหน และขอกล่าวถึงโครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทที่เป็นเวทีให้ผู้เขียนได้เรียนรู้ประสบการณ์การทำงานท่ามกลางหมูนักพัฒนาที่เสียสละอุทิศตนเพื่อชาวบ้าน

ขอบคุณน้องๆ สาขาการพัฒนาลังคมทุกคน ที่มีส่วนช่วยให้วิทยานิพนธ์สำเร็จสมบูรณ์ โดยเฉพาะมด ช่วยพิมพ์โครงร่างวิทยานิพนธ์ น้องที่อดหลับอดนอนช่วยพิมพ์ให้อย่างอดทน และให้ข้อคิดเห็นและแลกเปลี่ยนกับผู้เขียน และนาที่ช่วยดูแลคัดย่อภาษาอังกฤษ รวมทั้งน้องคนอื่นๆ ที่ทำให้ชีวิตในชุมชนพัฒนาลังคมเป็นประสบการณ์ที่ดีต่อผู้เขียนเก็บไว้ในความทรงจำตลอดไป นอกจากนั้น ผู้ที่ขาดไม่ได้คือน้อง ตุ๊กตา ผู้ที่คอยย้ำเตือนให้เร่งทำวิทยานิพนธ์ทุกครั้งที่เจอกัน

ขอบคุณในมิตรไมตรีของชาวบ้านทุ่งยาว ผู้เต็มไปด้วยประสบการณ์ความรู้ในป่าชุมชน โดยเฉพาะพี่ผจกญ์ที่ให้ผู้เขียนได้พักบ้านอันแสนอบอุ่น กลุ่มแม่บ้าน โดยเฉพาะป้าภาศิระวิวรรณ พี่รัชนิ พี่นันทน์ จันทร์เพ็ญ ผู้มีส่วนเปิดโลกทัศน์ผู้เขียนให้เห็นความเป็นตัวตนผู้หญิง ทั้งความคิด อารมณ์ ความรู้สึก และได้ค้นพบพลังที่เข้มแข็งของผู้หญิงร่วมกับผู้ชายในการพัฒนา

ชุมชน ขอขอบคุณพ่อหลวงจรัส พ่อผอง พ่อผัด รวมทั้งคนอื่นๆ ที่ไม่สามารถกล่าวนามในที่นี้ได้
หมดที่กรุณาสละเวลาให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติการจัดการป่าชุมชน

ขอขอบคุณมูลนิธิไฮนริช เบิลล์ ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ให้ทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์ใน
ครั้งนี้

วิเศษ สุจินพรัหม

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์

การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการ
ป่าชุมชน จังหวัดลำพูน

ชื่อผู้เขียน

นายวิเศษ สุนจินพรัตน์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์

ประธานกรรมการ

อาจารย์ ดร. ชุติศักดิ์ วิทยาภัก

กรรมการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จามะรี เชียงทอง กรรมการ

บทคัดย่อ

การศึกษา "การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน จังหวัดลำพูน" ในครั้งนี้ ได้ใช้กรอบคิดทางสังคมวิทยาว่าด้วยพื้นที่สาธารณะของหญิงชายในชุมชน ซึ่งประกอบด้วย แนวคิดเรื่องความรู้หญิงชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน แนวคิดเรื่องสิทธิหญิงชายในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน และแนวคิดเรื่องการเคลื่อนไหวของหญิง-ชายในพื้นที่สาธารณะของป่าชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1.) เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์หญิง-ชายในการจัดการและใช้ประโยชน์ในป่าชุมชน เชื่อมโยงกับการแบ่งพื้นที่หญิงชายในการเข้าถึงป่าชุมชนและพื้นที่ในการผลิต 2.) เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์หญิงชาย ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งส่งผลต่อการใช้ประโยชน์และเข้าถึงป่าชุมชน และ 3.) เพื่อศึกษาการเคลื่อนไหวของผู้หญิงจากพื้นที่ภายในบ้านเข้าสู่พื้นที่สาธารณะ โดยให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิง ที่เป็นบทบาทที่แอบแฝงมาสู่บทบาทในการเข้าร่วมตัดสินใจในกิจกรรมทางสาธารณะของชุมชน

งานศึกษาปทุมชนที่ผ่านมามีทัศนคติความเป็นหญิงชาย และมองปทุมชนว่าผสมกัน
กันดี และสามารถจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่นตนเองได้ ต่อมาก็มีการปรับเปลี่ยนโดยใช้แนว
คิดทางชนชั้นมาศึกษาปทุมชนด้วย และมองว่าแท้จริงแล้วปทุมชนมีทั้งความร่วมมือและความขัด
แย้งกันมาตลอด แต่ละชนชั้นที่เคลื่อนไหวเรื่องปทุมชนเข้าใจและต้องการใช้ประโยชน์จาก พ.ร.
บ. ปทุมชนแตกต่างกัน ในการศึกษาครั้งนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า นอกจากชนชั้นแล้ว ยังมีเพศอีก

ด้วยที่มีความเข้าใจและต้องการใช้ประโยชน์ต่างจากผู้ชายในชุมชน และผู้หญิงมีพื้นที่ภายในชุมชนที่เป็นพื้นที่สาธารณะที่ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทได้มาเป็นตัวเสริมให้สามารถก้าวเข้าไปมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะระดับจังหวัดและในระดับที่กว้างกว่านั้นได้

ผลการศึกษาในครั้งนี้ พบว่าเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงต้องออกมาเคลื่อนไหวเรื่องการจัด การป่าชุมชนนั้น แบ่งออกเป็น 2 เงื่อนไข คือ 1.) เงื่อนไขภายนอก รัฐและทุนได้ทำการปิดล้อมและ ขยายพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มมากขึ้น การปิดล้อมส่งผลให้ผู้หญิงไม่สามารถเข้าไปเก็บหาของป่าเพื่อ ใช้ในชีวิตประจำวันได้อีกต่อไป ขณะเดียวกัน องค์กรพัฒนาเอกชนได้พัฒนาศาสตร์ทางการ เมืองในการได้มาซึ่งพระราชบัญญัติป่าชุมชน โดยการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน ทำให้ผู้หญิงในหมู่บ้านที่มีการจัดการป่าชุมชนเป็นของตนเองมีโอกาสแสดงตัวตนในฐานะนักอนุรักษ์ในเวทีเครือ ข่ายได้ และ 2.) เงื่อนไขภายใน คือ ในการก่อตั้งหมู่บ้านทุ้งยาวนั้น ผู้นำได้รักษาพื้นที่ป่าแห่งหนึ่ง ไม่ให้มีการตัดฟันต้นไม้ที่เรียกกันว่า “ป่าน้ำจ๋า” ให้เป็นที่สิงสถิตของ “ผีเจ้าพ่ออยู่คำ” โดยอัญเชิญ มาเป็นเจ้าดูแลปกป้องหมู่บ้านทุ้งยาว และมีการจัดการป่าชุมชนนับแต่นั้นมา จากเงื่อนไขภายใน นี้ ผู้หญิงก็ได้ใช้พื้นที่ชุมชนอันเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ผู้หญิงสามารถมีบทบาทควบคุม และตรวจสอบการจัดการป่าชุมชนได้นับแต่นั้นมา

การเคลื่อนไหวในเรื่องป่าชุมชน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แบบ คือ 1.) การเคลื่อนไหวภายในชุมชน ผู้หญิงจะเคลื่อนไหวในสถานที่ที่เป็นขอบเขตของตน และมีการใช้กฎเกณฑ์ตาม ประเพณีในการควบคุมและตรวจสอบการจัดการป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยผู้ชายด้วย นอกจากนั้น เมื่อได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ้งยาว ผู้หญิงให้ความสนใจในกฎ ระเบียบการเก็บผลผลิตที่ไม่ใช่ไม้จากป่าชุมชน ส่วนผู้ชายให้ความสนใจในกฎระเบียบการตัดไม้ มา สร้างบ้าน และ 2.) ผลการเคลื่อนไหวภายนอกชุมชน โดยการเป็นกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดลำพูน ทำให้มีโอกาสแสดงบทบาทและความสามารถได้ จากประสบการณ์ประชุมเครือข่าย ผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนในหมู่บ้านของตนเองเพิ่มมากขึ้น โดยผู้หญิง ได้เข้าไปมีบทบาทในการควบคุมงบประมาณเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน และแสดงตัวเป็น “แม่ บ้านอนุรักษ์” ในชุมชน

Thesis Title: Women's Movement in Public Space for Community Forest Management in Lamphun

Author: Mr. Wiset Sujinpram

Master of Arts: Social Development

Examining Committee:

Lecturer Shalardchai Ramitanondh	Chairperson
Lecturer Dr. Chusak Wittayapak	Member
Assistant Prof. Dr. Jamaree Chiengthong	Member

Abstract

The study on "Women's Movement in the Public Space for the Community Forest Management in Lamphun" draws upon sociological concepts of gender and the public space in the community, i.e. gender knowledge of resource utilization in the community forest, gender rights to access to and control resources, and women's movement in the public space of the community forest. This study has three objectives: 1) to understand gender relations in the utilization and management of resources in the community forest 2) to explore and understand conditions of changes in gender relations under economic, political, social, and environmental contexts of the community that affect utilization of and access to the community forest, and 3) to study women's movement from the domestic to public space with the concentration on the change of women's role which is used to camouflage their participation in the decision making in public activities of the community.

Studies on the community forest in the past failed to integrate a gender dimension. They were likely to view the community as a harmonious unit of which members were capable of managing resources in their own community. The viewpoint was argued that it was not in accordance with the reality of the community under the

context of contradictions for the resources in the northern Thailand. Later, the concept of class has been applied in the study of the community forest. This concept views that there have always been conflicts along with cooperation in the community. Each class that is involved in the movement relating to the community forest understands the Community Forest Act and want to make use of it in a different manner. This study wants to point out that not only class but gender as well should be of concern in such a study as women's perspectives and needs are different from men's in their community. It also shows that women have a communal space where they can play their public roles and this space serves as a support for their roles in other public spaces at the provincial and higher levels.

The result of the study reveals two conditions that make women become involved in the movement in the community forest management: 1) The Outside/External Condition: Thai State and the capitalism have increasingly encroached and expanded conservation forest areas. This encroachment engenders the exclusion of women from gathering forest products for daily consumption. Non governmental organizations (NGOs) simultaneously develop a political strategy to acquire the Community Forest Act by means of setting up the Community Forest Network. As a result of this strategy, women in a village where exists the community forest management can have an opportunity to present themselves as conservationists in any forum arranged by the network; and 2) The Inside/Internal Condition: During the settlement of Tung Yao Village, the community leader preserved an area called "pa nam cham" from woodcutting. The area is, as believed by villagers, inhabited by a guardian spirit named "chao phor oo-kam" as invited by the villager to perform as a protector of Tung Yao Village. From then on, the management of the community forest has emerged. Under this condition, women have thus used the communal space which serves as the public space of the community to play a role in controlling and monitoring the community forest.

Women's movement in the community forest management can be divided into two patterns: 1) The Inside-community Movement: Women's movement encompasses around their own domain and the application of traditional regulations in

controlling and monitoring the community forest management are taken part by men as well. Besides, when women become part of the community forest committee, they are likely to pay attention to regulations of non-timber product gathering whereas their male counterparts, those of woodcutting for house building. 2) The Outside-community Movement: As committee members of the Community Forest Network, women have an opportunity to show their capability. Equipped with experiences gained from the network's meetings, women consequently become more confident in operating community forest-related activities in their own village. They participate in the budgeting control of the Community Forest Learning Network and present themselves as "conservationist-housewives" in the community.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ค
บทคัดย่อภาษาไทย	จ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
สารบัญตาราง	ท
สารบัญแผนที่	ฅ
 บทที่ 1 บทนำ	 1
1.1 ความสำคัญของปัญหาในการศึกษา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	6
1.3 ทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	7
1.3.1 แนวความคิดผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม	7
1.3.2 องค์ความรู้ในความสัมพันธ์หญิง-ชายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า	12
1.3.3 การจัดการ การเข้าถึง และการควบคุมทรัพยากรของผู้หญิง	17
1.4 กรอบความคิดในการวิจัย	21
1.5 ขอบเขตและวิธีวิจัย	23
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา	25
1.7 เนื้อหาของวิทยานิพนธ์โดยสังเขป	26
 บทที่ 2 บริบทของพื้นที่ศึกษา	 28
2.1 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา	28
2.1.1 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านทุ่งยาว	30
2.1.2 สภาพแวดล้อมทางกายภาพ	32
2.1.3 ประชากร	34
2.1.4 การศึกษา	35
2.1.5 ลักษณะด้านเศรษฐกิจ	37

2.2 ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม	41
2.2.1 การปกครอง	43
2.2.2 กลุ่มทางสังคม	45
2.3 พัฒนาการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว	47
2.3.1 ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ทำกิน (พ.ศ. 2458-2468)	48
2.3.2 ยุคตัดไม้ทำลายป่า (พ.ศ. 2469-2516)	50
2.3.3 ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532๗	53
2.3.4 ยุคการเคลื่อนไหวป่าชุมชน (พ.ศ. 2533-ปัจจุบัน)	59
2.4 สรุป	62

บทที่ 3 การพัฒนาสตรีในชนบท	65
3.1 แนวทางการพัฒนาสตรีในทางสากล	65
3.2 การพัฒนาสตรีในประเทศไทย	71
3.3 แนวทางการพัฒนาสตรีของหน่วยงานราชการ	77
3.4 แนวทางการพัฒนาสตรีขององค์กรพัฒนาเอกชน: กรณีโครงการปฏิรูป การเกษตรและพัฒนาชนบท (คปช.)	83
3.5 สรุป	101

บทที่ 4 ความรู้และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของหญิง-ชาย	103
4.1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทป่า	103
4.2 ความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากพืชและสัตว์ในป่าชุมชน	106
4.2.1 ความรู้เกี่ยวกับการนำพืชและสัตว์ในป่าชุมชนมาประกอบ อาหารของผู้หญิง	107
4.2.2 ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรของหญิง-ชาย	114
4.2.3 ความรู้ในการใช้ประโยชน์จากป่าให้สอย	116
4.2.4 ความรู้เกี่ยวกับไม้พืชที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่อ	118
4.3 การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของหญิง-ชาย	121
4.3.1 การครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านองค์กร	122
4.3.2 การควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนโยผ่านกฎระเบียบในการจัดการ	

ป่าชุมชน	126
4.3.3 การควบคุมพื้นที่ป่าชุมชนโดยผ่านกฎเกณฑ์ทางประเพณี	134
4.4 สรุป	140
บทที่ 5 การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในป่าชุมชน	143
5.1 สถานที่กับการเคลื่อนไหวในป่าชุมชน	144
5.1.1 ร้านค้า	144
5.1.2 ร้านเสริมสวย	146
5.1.3 ศูนย์ถ่ายทอดความรู้แม่บ้าน	148
5.1.4 ศาลาวัด	148
5.2 บทบาทผู้หญิงในการคัดค้านการประกาศวนอุทยานแห่งชาติ	150
5.3 บทบาทผู้หญิงในเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน	154
5.3.1 ความเป็นมา	154
5.3.2 การบริหารโครงการ "เครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชน"	159
5.3.3 การเคลื่อนไหวเรื่อง "พ.ร.บ. ป่าชุมชน"	161
5.4 สถานภาพผู้นำผู้หญิงที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหวป่าชุมชน	164
5.4.1 ผู้นำตามประเพณี	165
5.4.2 ผู้นำทางการ	166
5.5 สรุป	167
บทที่ 6 สรุปผลการศึกษา	169
6.1 ข้อค้นพบที่สำคัญ	172
6.2 ข้อถกเถียงทางทฤษฎี	174
6.3 ข้อเสนอแนะด้านการพัฒนาสังคม	177
บรรณานุกรม	179
ภาคผนวก	187
รายชื่อคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดลำพูน	187

รายชื่อคณะกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านทุ่งยาว	187
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์	188
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540	189
ประวัติผู้เขียน	190

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
2.1 แสดงการแบ่งจำนวนประชากรบ้านทุ่งยาวตามช่วงอายุ	35
2.2 แสดงจำนวนนักเรียนหญิง-ชาย แบ่งตามชั้นเรียนของโรงเรียนบ้านทุ่งยาว	37
2.3 แสดงขนาดการถือครองที่ดิน	40
2.4 แสดงการถือครองที่ดินตามประเภทการเกษตร	40
2.5 แสดงวงจรการผลิตในรอบปี	41
2.6 แสดงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านทุ่งยาว ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน	43
2.7 แสดงบทบาทผู้ใหญ่บ้านที่สัมพันธ์กับการจัดการป่าชุมชน	44
3.1 แสดงกิจกรรมในกิจกรรมต่างๆ ที่โครงการฯดำเนินการ	93
3.2 เปรียบเทียบประสบการณ์และตำแหน่งของเจ้าหน้าที่ในองค์กร ปี พ.ศ. 2540-2542	95
4.1 แสดงชนิดของพันธุ์พืชที่ใช้เป็นอาหารในป่าชุมชนทุ่งยาว: จำแนกตามการใช้สอยแต่ละเพศ	108
4.2 ผลไม้ที่ใช้เป็นอาหารในป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว	110
4.3 ชนิดของเห็ดกับเดือนที่เก็บ	112
4.4 การใช้สมุนไพรจากป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว	115
4.5 พันธุ์ไม้ใช้สอย อนุรักษ์ และพิธีกรรมในป่าชุมชนทุ่งยาว	120

สารบัญแผนที่

แผนที่	หน้า
2.1 แสดงพื้นที่ศึกษา	29
2.2 แสดงพื้นที่หมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่	31
4.1 แสดงประเภทป่าสำหรับการอนุรักษ์และใช้สอย	105

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของประเด็นปัญหา

ชุมชนในชนบทภาคเหนือของประเทศไทย กำลังเผชิญกับสถานการณ์การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งป่าไม้และที่ดิน การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติก็คือการใช้อำนาจรัฐทุน และระบบตลาด เปลี่ยนทรัพยากรของชุมชนส่วนรวมให้กลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล (Private Property) มากขึ้น โดยมีภาครัฐให้ความร่วมมือทั้งทางตรงและทางอ้อมทำการกว้านซื้อที่ดิน และบุกรุกยึดที่สาธารณะ โดยอาศัยช่องโหว่ของกฎหมาย พื้นที่เหล่านี้มีทั้งเป็นพื้นที่ของรัฐและพื้นที่ของชาวบ้านที่ถือว่าเป็นของชุมชนตามประเพณี ขณะเดียวกันรัฐก็พยายามยึดที่ดินคืนจากชาวบ้าน โดยกล่าวหาว่าชาวบ้านบุกรุกป่าของรัฐ และบังคับให้ชาวบ้านย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย อพยพออกจากที่ดินทำกินโดยอ้างเหตุผลของการอนุรักษ์และการพัฒนา เช่น การสร้างเขื่อน การประกาศขยายเขตอุทยานแห่งชาติและ/หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เป็นต้น (อนันท์, 2538: 159-160)

การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว เป็นการตอกย้ำถึงความขัดแย้ง (Contradiction) ในกระบวนการพัฒนาด้านเศรษฐกิจการเมืองของไทยมาเป็นเวลานาน การที่มุ่งจะพัฒนาเป็นประเทศอุตสาหกรรม ด้านหนึ่งได้ละทิ้งชาวบ้านในชนบทให้ตกอยู่ในความยากจน และอีกด้านหนึ่งก็สนับสนุนให้ธุรกิจได้รับผลประโยชน์ เป็นการเพิ่มแรงกดดันให้มีการดักตวงเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากขึ้น (Anan, 1992: 87) ขณะที่ชาวบ้านและประชาชนส่วนใหญ่ถูกปิดกั้นและสูญเสียสิทธิตามประเพณีในการเข้าถึงทรัพยากรของส่วนรวม (ชูศักดิ์, 2541: 45) โดยเฉพาะป่าไม้ซึ่งเป็นที่ยึดสุดท้ายของคนยากจน

ชุมชนจึงมีความพยายามที่จะสงวนรักษาป่าไว้สำหรับสมาชิกของชุมชน มีการรวมตัวเพื่อต่อต้านกลุ่มบุคคลจากภายนอกที่ต้องการมาใช้ประโยชน์จากป่า และเป็นความพยายามในการปกป้องสิทธิตามประเพณีของชาวบ้านในชุมชนในการควบคุมจัดการป่า ปรับเปลี่ยนการจัดการตามจารีตประเพณีให้มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น เริ่มมีการจัดตั้งองค์กรในทางการ มีกฎระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการบริหารจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าในระยะยาวอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้น (อภิชัย, 2539: 70; Bryant and Bailey, 1997: 179)

ดังนั้นป่าจึงเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชนที่มีสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการดูแลจัดการใช้ประโยชน์จากป่าไปพร้อม ๆ กัน สำนึกร่วมกันในสิทธิชุมชนนี้เป็นพื้นฐานของการพัฒนา

จารีตประเพณีและกฎระเบียบในการจัดการใช้ประโยชน์สืบทอดกันมา ที่ชาวบ้านภาคเหนือเรียกกันว่า "ป่าหน้าหมู่บ้าน" ป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของป่าหน้าหมู่บ้านที่ช่วยกันจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชน กับทรัพยากรธรรมชาติ ให้พึ่งพาซึ่งกันและกันเป็นพื้นฐานในการกำหนดสิทธิตามประเพณี ออกกฎเกณฑ์อนุญาตให้เฉพาะสมาชิกของชุมชนเท่านั้นที่จะมีสิทธิในการใช้ ดูแลรักษาป่า จึงเป็นสิทธิชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตัว และเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมการผลิตเพื่อยังชีพในภาคการเกษตร (เสนห์และยศ, 2536: 163-165 และยศ, 2541 : 11)

เรื่องราวของป่าชุมชนได้ถูกนำเสนอต่อสังคมไทยให้รับรู้ถึงการรักษาป่าโดยชาวบ้านซึ่งเป็นเรื่องที่ใหม่สำหรับสังคมไทย ไม่มีใครในขณะนั้นให้การยอมรับทั้งในระดับนโยบายหรือส่วนราชการ และสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องโดยตรง ต่อมาได้มีการศึกษาวิจัยในประเด็นเรื่องป่าชุมชนจากนักวิชาการ รวมทั้งการนำเสนอกรณีศึกษาป่าชุมชนขององค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้แนวคิดเรื่องการจัดการป่าไม้โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการในรูปแบบของป่าชุมชนเริ่มได้รับการยอมรับมากขึ้น ซึ่งในปัจจุบันมีชุมชนที่รักษาป่าชุมชนในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนประมาณ 400 ชุมชน ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 1,500, 000 ไร่ (ปริศนาและมนตรี, 2541 : 27-29) ขณะเดียวกันความเข้าใจเรื่องป่าชุมชนยังมีความหมายที่แตกต่างกัน สำหรับภาคเหนือตอนบน ป่าชุมชนส่วนใหญ่ไม่ใช่พื้นที่ป่าใช้สอยที่ชาวบ้านจะไปเก็บพืช ไม้ของป่า หรือตัดไม้แต่เพียงอย่างเดียว ตามความหมายของป่าชุมชนในทัศนะของกรมป่าไม้และองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) แต่เป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์ต้นน้ำ ซึ่งจำเป็นต้องการใช้น้ำเพื่อการผลิตข้าวด้วย (อานันท์และมิ่งสรรพ, 2538: 130)

การทำนาผลิตข้าวของชุมชนเกษตรทางภาคเหนือเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการใช้น้ำที่ไหลมาจากเทือกเขาซึ่งเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำลงสู่พื้นราบหุบเขาข้างล่าง โดยชุมชนจะสร้างระบบเหมืองฝายที่เป็นระบบชลประทานแบบดั้งเดิม จัดการนำน้ำมาใช้ในการทำนา ตลอดจนการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ เพื่อการยังชีพ ระบบเหมืองฝายจึงเป็นระบบการจัดการน้ำเพื่อการผลิตที่จำเป็นต่อชุมชนและมีอยู่แพร่หลายในพื้นที่ของภาคเหนือ (Tanabe, 1994: 27-28 และ Chatchawan, 1994: 30) และมีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำธรรมชาติป่าชุมชนด้วย ระบบเหมืองฝายจึงมีความสัมพันธ์กับป่าต้นน้ำลำธาร ที่ดิน วิธีการผลิตและชุมชน อย่างสอดคล้องกับระบบนิเวศน์ของท้องถิ่น (พรทิพย์และคณะ, 2534: 335)

แม้ว่าป่าชุมชนจะได้รับการยอมรับและมีที่ว่างในพื้นที่สาธารณะ (Public Space) มากขึ้น ชาวบ้านได้ใช้สิทธิของชุมชนในการต่อสู้ช่วงชิงการให้ความหมายเกี่ยวกับป่าชุมชนให้มีความ

ชอบธรรมสำหรับตนเอง อย่างไรก็ตาม ความหมายของป้าชุมชนที่ปรากฏในงานศึกษา โครงการพัฒนาต่าง ๆ ยังขาดมุมมองของความเป็นหญิง-ชาย (Gender Perspective) หรือละเลยและไม่ให้ความสำคัญต่อผู้หญิงในการจัดการป้าชุมชน (Dankelman and Davidson, 1994: 45, และ Wacker, 1994: 130) การละเลยและไม่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของผู้หญิงในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ได้สะท้อนออกมาถึงความไม่เสมอภาคเท่าเทียมของหญิงชายในสังคมไทย ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับประชาชนปี พ.ศ.2540 มาตราที่ 30 ได้ระบุไว้ว่า "ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคล เพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง อันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญจะกระทำมิได้" อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติผู้หญิงไทยก็ยังคงถูกเบียดขับออกจากพื้นที่ของสังคม

การเบียดขับผู้หญิงออกจากพื้นที่ โดยเฉพาะการพัฒนาที่มีลักษณะละเลยต่อเรื่องเพศ (Gender-blinded) เป็นการพัฒนาที่ให้ผลดีต่อเพศชายและสร้างผลเสียต่อเพศหญิง ซึ่งปรากฏว่าไม่มีที่ว่างสำหรับผู้หญิงในงานพัฒนา จึงมีการเบียดขับผู้หญิงออกจากพื้นที่ด้วยกลไกและวิธีการต่าง ๆ อาทิ ประการที่หนึ่ง การลดคุณค่างานที่ผู้หญิงทำเป็นหลัก คือ งานภาคเศรษฐกิจแบบยังชีพหรือเศรษฐกิจแบบสร้างสรร (Cultivation Economy) และงานในบ้าน แต่การพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบันจะให้คุณค่าแก่การผลิตที่เป็นสินค้าไปขายในตลาดเท่านั้น งานทุกอย่างที่ผู้หญิงทำจึงไม่มีคุณค่า (กาญจนา, 2537 : 244)

แนวความคิดการมองคุณค่าเรื่องการทำงานของผู้หญิงถูกกำหนดด้วยการแบ่งงานตามเพศ (Sexual division of labour) ที่แฝงด้วยความคิดของสังคมชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) ซึ่งนำไปสู่การกำหนดบทบาทของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความต้องการยังชีพมากกว่าเพื่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ (Braidotti, 1994: 93) ขณะเดียวกันในการผลิตการเกษตรเพื่อความมั่นคงทางอาหาร (Food security) ซึ่งเป็นบทบาทของผู้หญิงในการพึ่งตนเอง ปรากฏว่าไม่ปรากฏให้เห็นในการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงซึ่งทำงานในครอบครัว ดูแลเด็ก การเตรียมอาหาร อาชีพขนาดเล็ก งานผู้หญิงเหล่านี้ไม่อยู่ในข่ายของการประกอบอาชีพ จึงขาดความตระหนักในบทบาทเฉพาะที่แตกต่างกันของผู้หญิงและผู้ชาย (FAO, 1998: 8)

ประการที่สอง การละเลยองค์ความรู้ของผู้หญิงในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยเห็นว่าความรู้ดังกล่าวไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงมีประสบการณ์ในชีวิตประจำวันเกี่ยวกับการใช้และรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนเพื่อความอยู่รอดของตนและครอบครัว ผู้หญิงจึงสั่ง

สมองค์ความรู้ในทรัพยากรธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง และสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน ดังนั้น ผู้หญิงจึงเป็นทั้งผู้ใช้ (users) ผู้จัดการ (managers) ทรัพยากร และเป็นผู้อยู่ใกล้ชิดกับ ทรัพยากรธรรมชาติ (Green, 1998: 275) ตรงข้ามกับทางกลุ่มราชการ (Bureaucracy) ได้ใช้ เครื่องมือที่เป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแบบตะวันตกเพื่อเพิ่มอำนาจในการจัดการ ทรัพยากร ทำให้รัฐมีอำนาจเหนือกว่าชุมชนหมู่บ้าน ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จึงได้รับการ สนับสนุนเข้ามาแทนที่ความรู้แบบดั้งเดิม เมื่อนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติล้มเหลว พวกข้าราชการมักจะอ้างว่าประชาชนในท้องถิ่นไม่มีความรู้และเป็นพวกล้าหลัง ด้วยเหตุนี้คนยาก จนที่มีความรู้แบบดั้งเดิมจึงถูกเบียดขับไปอยู่ชายขอบและไม่ได้รับการเอาใจใส่จากรัฐ (Santita, 1996: 249-250)

ประการที่สาม การปิดกั้นผู้หญิงไม่ให้เข้าถึงและครอบครองทรัพยากรธรรมชาติอัน เนื่องจากการที่รัฐพยายามที่จะเข้าควบคุมทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยนำเอาระบบความ สัมพันธ์ทางด้านกรรมสิทธิ์ของรัฐและกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเข้ามาจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น สิทธิ ตามประเพณีที่เป็นหลักประกันให้ผู้หญิงเข้าถึงและได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แหล่ง น้ำ ที่ดิน หรือป่าของชุมชนถูกจำกัด เป็นการดึงเอาทรัพยากรธรรมชาติออกจากการควบคุมของ ผู้หญิง (Thrupp, 1994: 51)

ประการที่สี่ การจัดการป่าชุมชนยังเป็นการจัดการที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่ของผู้ชาย (male-dominated space) เช่น การรวมกลุ่ม การประชุม และการเคลื่อนไหวอื่น ๆ นอกจากนั้น ผู้หญิงยังมีข้อจำกัดทางด้านสังคมวัฒนธรรมที่ไม่ได้รับการสนับสนุนให้เข้าร่วมกิจกรรมทาง สาธารณะ การตัดสินใจอย่างเป็นทางการเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการมีส่วนร่วมของ ผู้หญิงในการจัดการใช้ประโยชน์ เก็บรวบรวมผลผลิตจากป่าไม้ การมีส่วนร่วมดังกล่าวไม่ได้มี การบันทึกเป็นข้อมูลให้เห็นความสำคัญของผู้หญิง ผู้หญิงจึงไม่มีตัวตนปรากฏให้เห็นในพื้นที่ทาง สังคม (Social space) หรือมีเพียงบทบาทที่แอบแฝง (Hidden role) เท่านั้น (Britt and Shrestha, 1998: 5)

จังหวัดลำพูน เป็นจังหวัดหนึ่งของภาคเหนือตอนบน มีชุมชนที่รักษาป่า 70 ชุมชน กระจายครอบคลุมพื้นที่เกือบทั่วทั้งจังหวัดตามภูมิประเทศทั้งบนดอยที่สูงและที่ราบ ชุมชนที่มีข้อ เสี่ยงในการรักษาป่ามากที่สุดชุมชนหนึ่งคือหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง เป็น หมู่บ้านที่มีบทเรียนและประสบการณ์จากภาวะความแห้งแล้ง เมื่อป่าไม้ถูกตัดจนโล่งเตียน ไม่มี เห็ด หน่อไม้ ซึ่งเป็นของที่ได้จากป่านำมาเป็นอาหาร นอกจากนั้น ชาวบ้านยังได้ผ่านเหตุการณ์การ ต่อสู้ประท้วงคนภายนอกที่เข้ามาบุกรุกพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านรักษาเพื่อนำมาเป็นที่ทำกิน ที่สำคัญคือ

ในปี พ.ศ.2532 ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านได้ร่วมกันคัดค้านกรมป่าไม้ ที่จะนำป่าชุมชนที่ชาวบ้านรักษา มาเป็นเวลานาน มาทำเป็นวนอุทยานแห่งชาติ เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ขณะที่ชาวบ้านอ้างว่าป่า เป็นหลักประกันการยังชีพ ถ้าเป็นของรัฐ ป่าไม้ที่รักษาไว้อาจถูกทำลายได้ (Lohman, 1995: 223)

ผลของการคัดค้านครั้งนั้น ทางกรมป่าไม้ได้ประกาศยกเลิกวนอุทยานแห่งชาติในพื้นที่ ป่าน้ำจ๋า ทำให้ตำแหน่งแห่งที่ของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว กลายเป็นจุดที่ทำให้ชาวบ้าน ราชการ นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ ยอมรับผลงานของชาวบ้านทุ่งยาวในการรักษาป่า และช่วย กันนำเสนอป่าชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมของออกสู่วงกว้าง ดังนั้น จึงมีผู้ที่สนใจทั้งชาวบ้าน ข้าราชการ นักศึกษา ชาวไทยและต่างประเทศ เข้าไปศึกษาดูงานป่าชุมชนเป็นประจำทุกเดือน

ถึงแม้ว่าชาวบ้านทุ่งยาวทุกคนมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าก็ตาม แต่ก็มียุทธศาสตร์ ที่มีบทบาทหลักในการดูแลป่าคือกลุ่มเหมืองฝาย และกรรมการหมู่บ้าน ส่วนกลุ่มแม่บ้านไม่ได้มี ส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ทั้งๆ ที่แม่บ้านส่วนใหญ่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในอดีตที่ผ่านมา แม่บ้านมีบทบาทเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวคัดค้านการเข้ามาครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนทั้งของชาว บ้านจากหมู่บ้านอื่นและของกรมป่าไม้

การเคลื่อนไหวของแม่บ้านเหล่านี้ ไม่มีการกล่าวถึงในชุมชน และไม่ได้ถูกให้ความสำคัญ ลำคัญเท่าที่ควร เมื่อเร็ว ๆ นี้ แม่บ้านได้รวมกลุ่มศึกษาประโยชน์ที่ได้จากป่าชุมชน และนำข้อมูล ที่ได้จากการศึกษามานำเสนอต่อที่ประชุมในหมู่บ้าน สมาชิกในที่ประชุมซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชายได้ ตั้งข้อสงสัยต่อการศึกษาป่าชุมชนของแม่บ้าน ทั้งในแง่วิธีการศึกษา ข้อมูลที่ได้ ซึ่งได้สะท้อนให้ เห็นความแตกต่างกันของมุมมองหญิงชายต่อป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้น ที่ ประชุมยอมให้ผู้หญิง 3 คนกับผู้นำผู้ชาย รวมเป็น 5 คน เข้าร่วมประชุมสมัชชาเครือข่ายป่าชุมชน ภาคเหนือ เพื่อร่วมเคลื่อนไหวนโยบายสาธารณะ ผลักดันให้รัฐบาลออก พ.ร.บ. ป่าชุมชน

ในการศึกษาค้างนี้ จึงให้ความสำคัญกับมุมมองหญิงชายในพื้นที่สาธารณะเกี่ยวกับ ป่าชุมชนที่สร้างความหมายป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ ในบริบทการช่วงชิงทรัพยากรในภาคเหนือ และ การเคลื่อนไหวของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านที่จะผลักดัน พ.ร.บ.ป่าชุมชนเข้าสู่พื้นที่สาธารณะ ระดับประเทศ ให้สอดคล้องกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย อันเป็นกฎหมาย หลักของประเทศ ตามมาตรา 30 ,46 และมาตรา 56 ขณะที่พื้นที่สาธารณะในหมู่บ้านทุ่งยาว มี การเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้หญิง แสดงตัวตนและนำเสนอ ซึ่งจะมีทั้งความร่วมมือ การถกเถียง ใน การยอมรับประสบการณ์ความรู้ของผู้หญิง สิทธิของผู้หญิงในการเข้าถึงทรัพยากรป่าชุมชน และ มีที่ว่างให้ผู้หญิงได้ร่วมเป็นกรรมการป่าชุมชน นำเสนอกฎระเบียบในการจัดการป่า ตลอดจนเข้า

ร่วมการเคลื่อนไหวในเวทีเครือข่ายป่าชุมชนในระดับภาคเหนือ และผลการศึกษาครั้งนี้ จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชนรักษาป่าบ้านทุ่งยาว และหมู่บ้านเครือข่ายที่ผู้หญิงได้แสดงตัวตนในเวทีป่าชุมชนออกมาเคลื่อนไหวร่วมกับผู้ชาย ซึ่งเป็นมิติใหม่ของการเคลื่อนไหวของชุมชนในภาคเหนือ

จากวิธีคิดที่แบ่งชั่วคราวอาณาบริเวณส่วนตัวออกจากอาณาบริเวณสาธารณะ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากนักสตรีนิยมตะวันตก ที่กำหนดให้ผู้หญิงมีบทบาทเฉพาะภายในบ้านและกำหนดให้ผู้ชายมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ และกำหนดขอบเขตสิทธิหญิงชายในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากร อาจจะไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคมชุมชนชนบท ในความเป็นจริงบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายมีการซ้อนทับกันในพื้นที่จากการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตที่ผู้หญิงออกไปทำงานนอกบ้าน การเข้าถึงทรัพยากรโดยเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน นอกจากนั้นผู้หญิงยังมีบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับงานในชุมชน เช่น วัฒนธรรมประเพณี งานพัฒนา (บัวพันธ์, 2542: 62) ซึ่งบทบาทที่ซ้อนทับนี้เอง ผู้หญิงจึงเข้าไปอยู่ในพื้นที่สาธารณะที่มีลักษณะเฉพาะนั่นคือพื้นที่ชุมชน (Communal Space) ที่แสดงความเป็นชุมชนในการรวมกลุ่มจัดการกับปัญหาร่วมกันและสร้างความหมายของชุมชนขึ้นด้วยตนเอง (อริยา, 2542: 4-5)

คำถามจึงมีอยู่ว่า การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะในการจัดการป่าชุมชนนั้น มีเงื่อนไขอะไรทำให้ผู้หญิงเข้าไปแสดงบทบาทในพื้นที่ของชุมชน และมีการกำหนดพื้นที่และบทบาทระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างไร

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1.2.1 เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์หญิงชายในการจัดการ การใช้ประโยชน์ในป่าชุมชน เชื่อมโยงกับการแบ่งพื้นที่หญิงชายในการเข้าถึงป่าชุมชน และพื้นที่ในการผลิต

1.2.2 เพื่อศึกษาทำความเข้าใจเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์หญิงชาย ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งมีผลต่อการใช้ประโยชน์และเข้าถึงป่าชุมชน

1.2.3 เพื่อศึกษาการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่ทางสาธารณะ โดยการเข้าร่วมในกิจกรรมป่าชุมชน จากระดับชุมชนสู่ระดับเครือข่าย และร่วมผลักดันให้เกิดผลทางนโยบาย พ.ร.บ.ป่าชุมชน อันสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตราที่ 30, 46 และมาตรา 56

1.3 ทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในครั้งนี้ ได้แบ่งประเด็นออกเป็น 3 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1.3.1 แนวความคิดผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม

งานศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมได้รับความสนใจมากขึ้น ในกระแสการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่เดิมนักเศรษฐศาสตร์ได้ละเลยไม่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของผู้หญิงในการผลิต มิ่งานศึกษาของ Boserup ได้สรุปผลกระทบด้านลบต่อผู้หญิงจากการส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ที่ได้เปลี่ยนแปลงแบบแผนการแบ่งงานทำระหว่างเพศ (Sexual Division of Labour) ซึ่งบทบาทของผู้หญิงในการเกษตรเพื่อยังชีพถูกแทนที่โดยบทบาทของผู้ชายในการผลิตเพื่อขาย ซึ่งทำให้ผู้ชายได้รับประโยชน์จากการเกษตรแผนใหม่ งานของ Boserup จึงมีส่วนสำคัญที่คำนึงถึงมิติหญิงชายในกระบวนการพัฒนา ซึ่งการพัฒนาต่อมาจึงเน้นความเท่าเทียมกันระหว่างเพศ ผู้หญิงจึงถูกดึงเข้าไปในงานพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลัก และได้มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาอบรมและทุน (Braidotti 1994 : 78-80) แม้ว่าผู้หญิงจะมีส่วนร่วม และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนามากขึ้น แต่ระบบเศรษฐกิจในโครงสร้างผู้ชายเป็นใหญ่ ทำให้ผู้หญิงตกเป็นรอง (subordination) เมื่อเทียบกับผู้ชาย จึงมีการปรับแนวทางใหม่ที่เพิ่มอำนาจต่อรองแก่ผู้หญิงที่จะเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเพศให้เกิดความเท่าเทียมกันของผู้หญิงในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

การพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมา ได้ส่งผลกระทบต่อความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental degradation) เช่น การตัดไม้ทำลายป่า เกิดมลภาวะความแห้งแล้งทำให้ผู้หญิงได้รับผลกระทบทางสุขภาพ ต้องรับผิดชอบมากขึ้นและบั่นทอนความสามารถในการยังชีพของผู้หญิง (Green, 1998: 127; Rao, 1996: 37 และ Locke, 1999: 268) ขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวคัดค้านการทำไม้เชิงพาณิชย์ของขบวนการ Chipko ที่ Garhewal Himalayas ประเทศอินเดีย สมาชิก Chipko ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงได้โอบกอดต้นไม้ป้องกันไม่ให้ถูกตัดโค่น ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม (Mellor, 1997: 17-18) ผลสำเร็จของการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้กระตุ้นให้เกิดความสนใจเกี่ยวกับผู้หญิงและสิ่งแวดล้อมทั้งในทางการศึกษาการพัฒนามากขึ้น

Braidotti เสนอแนวความคิดผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมในมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์ พบว่า การแบ่งงานตามเพศในระบบผู้ชายเป็นใหญ่ ผู้หญิงจะมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงได้รับประโยชน์และสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น

อาหาร ไม้พื้น แต่งงานและความรับผิดชอบของผู้หญิง เป็นบทบาทด้านการผลิตซ้ำ (Reproduction) ไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่ในมิติทางวัฒนธรรมจะมองผู้หญิงเป็นผู้ใกล้ชิดกับธรรมชาติอย่างแท้จริง การแบ่งงานกันทำของผู้หญิงทำให้ผู้หญิงได้สะสมความรู้เกี่ยวกับกระบวนการธรรมชาติและสืบทอดไปยังรุ่นต่อไป ดังนั้นความสัมพันธ์ผู้หญิงกับธรรมชาติจึงกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวและเกื้อกูลกัน (Braidotti, 1994 : 93)

Maria Mies ได้เน้นให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิงในฐานะเป็นผู้ผลิตซ้ำว่า เป็นบทบาทสำคัญต่อความอยู่รอดของครอบครัว ซึ่งนอกจากผู้หญิงจะเข้าใจในธรรมชาติมากกว่าผู้ชายแล้ว ผู้หญิงยังมีความเป็นธรรมชาติอีกด้วย เพราะเธอเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิต (Braidotti, 1994: 93)

ส่วนแนวคิดของ Shiva ซึ่งอ้างโดย Visvanathan เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมจะต้องเชื่อมโยงกับทางเลือกในการพัฒนา (Alternative Development) โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับระบบการเกษตรเพื่อยังชีพที่เหมาะสมกับผู้หญิงในชนบทที่ยากจน กำลังประสบกับวิกฤตการพัฒนาและสิ่งแวดล้อม ที่จะต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอดในชีวิตประจำวัน (Visvanathan, 1997: 57)

แนวความคิดของผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมกระแสหนึ่ง ที่กำลังได้รับความสนใจในปัจจุบัน คือ แนวคิดสตรีนิยมนิเวศ (Ecofeminism) ผู้ที่ใช้คำนี้คือ นักเขียนชาวฝรั่งเศสชื่อ Francoise d 'Eaubonne ใช้กับผู้หญิงที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศเพื่อปกป้องโลก (Merchant, 1992: 184) นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงทางนิเวศจะนำมาซึ่งการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเพศขึ้นใหม่ระหว่างหญิงกับชายและระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

แนวคิดสตรีนิยมส่วนใหญ่เป็นมุมมองของผู้หญิงผิวขาวจากประเทศทางเหนือที่เป็นประเทศพัฒนา ซึ่งละเลยปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทางเหนือกับประเทศทางใต้ซึ่งเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา อันเป็นความสัมพันธ์ที่ส่งผลต่อระบบนิเวศและผู้หญิงในประเทศทางใต้ Mellor (1997) ได้เสนอแนวคิดสตรีนิยมจากมุมมองของประเทศทางใต้ (Ecofeminism: a South perspective) สรุปว่าการนำเข้าการพัฒนาจากประเทศทางเหนือมาสู่ประเทศทางใต้นั้นเป็นการพัฒนาที่ไม่เหมาะสม (Maldevelopment) โดยทำการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เช่น การเกษตรเชิงเดี่ยว (Monoculture) ส่งผลต่อการสูญเสียความหลากหลายของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ตลอดจนวัฒนธรรมและชีวิตของประชาชน ทัศนะหลักของการพัฒนาแบบนี้ก่อให้เกิดความรุนแรงต่อธรรมชาติและผู้หญิง การเกษตรอุตสาหกรรมที่เน้นด้านพันธุ์วิศวกรรม การผลิตเชิงพาณิชย์ได้ทำลายความหลากหลายในโลกธรรมชาติ รวมถึงคุณค่าและ

การยังชีพอันเป็นวิถีชีวิตของผู้หญิง ดังนั้นการพัฒนาในระบบชายเป็นใหญ่แบบตะวันตกที่ผู้ชายมีฐานะเหนือกว่าในกระบวนการผลิตได้ทำลายทรัพยากรที่เป็นรากฐานการยังชีพของผู้หญิงในประเทศทางใต้ (Mellor, 1997: 64-65) ข้อเสนอของนักนิเวศนิยมนสตรีนั้นต้องการฟื้นฟูคุณค่าและประสบการณ์ของผู้หญิงในสังคมแบบชายเป็นใหญ่ นอกจากนั้นนำเสนอแนวทางการพัฒนาทางเลือก (Alternative development) ที่มีความเป็นธรรมต่อธรรมชาติและสตรี ส่วนไชยรัตน์ (2542) เห็นว่าแนวคิดสตรีนิยมนิเวศต้องการมีพื้นที่ว่างในเรื่องเพศและธรรมชาติเข้าไปในวาทกรรมการพัฒนา โดยการเพิ่มบทบาทของผู้หญิงในการจัดการสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาแบบยั่งยืน (ไชยรัตน์, 2542: 243)

ไชยรัตน์ ได้สรุปแนวคิดสตรีนิยมนิเวศ ออกเป็น 3 แนวคือ

แนวทางแรก สตรีนิยมนิเวศแนววัฒนธรรม (Cultural Ecofeminism) เป็นแนวคิดที่เชื่อในสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติของผู้หญิง เห็นว่า ผู้หญิงมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติ เหมือนธรรมชาติ เนื่องจากถูกกดขี่ปิดกั้นจากผู้ชายด้วยกันทั้งคู่ อันเป็นผลโดยตรงจากสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) และเพราะว่า สตรีมีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเองที่ทำให้รู้จักและเข้าใจธรรมชาติมากกว่าผู้ชาย วัฒนธรรมคุณค่าแบบสตรีจึงต่างไปจากผู้ชาย ในขณะที่ผู้ชายมีวิถีคิดมีคุณค่าแบบก้าวร้าว แข่งขัน หลงตัวเอง และคิดแบบจัดลำดับสูงต่ำนั้น ผู้หญิงกลับมีคุณค่าวิถีคิดแบบร่วมมือช่วยเหลือ เอาใจใส่ และมีความรัก ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น วิถีคิดและคุณค่าแบบผู้ชายนำไปสู่การครอบครอง การเก็บกดปิดกั้นผู้หญิงและธรรมชาติ ส่วนวิถีคิดแบบผู้หญิงจะนำไปสู่การอนุรักษ์ และการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ฉะนั้น ถ้าต้องการการพัฒนาแบบยั่งยืนก็ต้องแทนที่ด้วยวิถีคิดและคุณค่าแบบผู้หญิง เพราะผู้หญิงโดยธรรมชาติจะไม่ทำลายล้างธรรมชาติ

แนวทางที่สอง สตรีนิยมนิเวศแนวสังคม (Social Ecofeminism) แนวคิดนี้ให้ความสำคัญในมิติทางสังคมมากกว่าเรื่องของวัฒนธรรมหรือธรรมชาติ เนื่องจากเห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าผู้หญิง หรือ ความเป็นผู้หญิง หรือแม้แต่ ธรรมชาติของผู้หญิง ต่างก็เป็นเพียงการสร้างทางสังคม (social construct) ประเภทหนึ่งเท่านั้น จึงสิ้นไหลเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่มีแก่นแท้ในความหมายของสิ่งที่แน่นอนตายตัวเกี่ยวกับประเด็นความแตกต่างหลากหลาย สตรีนิยมนิเวศแนวสังคม เชื่อว่าการยอมรับในความแตกต่างระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงมิใช่เป็นการยอมรับในแบบเดิมที่ยกให้ผู้ชายเหนือกว่าผู้หญิง แต่ต้องการชี้ให้เห็นว่าความแตกต่างเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องมีความหมายด้อยกว่า เพียงแต่มองว่าผู้หญิงด้อยกว่าผู้ชายเป็นการตีความของผู้ชายเท่านั้น เพื่อต้องการเข้ามามีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิง (ไชยรัตน์, 2542: 248-251) ที่น่าสนใจคือบางส่วนของ Social Ecofeminism ที่เรียกตัวเองว่า Socialist Ecofeminism ยังเสนอมุมมองที่ว่า การขูดรีดธรรมชาติ

เกี่ยวข้องกับการขูดรีดในสังคมเป็นเรื่องของการเมือง/สังคมมากกว่าเรื่องส่วนตัว สำหรับผู้หญิงในโลกที่สามเสนอว่าผู้หญิงควรเข้ามามีบทบาทในเรื่องของการใช้ทรัพยากรเช่น ที่ดิน การใช้ประโยชน์ในทรัพยากรที่ดิน เนื่องจากสตรีคือฐานของการผลิต การผลิตซ้ำทั้งในบ้านและเกษตรกรรม ซึ่งทำให้เห็นว่าสตรีที่เป็นชาวไร่ชาวนาจึงมีบทบาทสำคัญในขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากกว่าสตรีที่มาจากชนชั้นกลาง (ไชยรัตน์, 2542: 252)

แนวทางที่สาม สตรีนิยมนิเวศแนววิพากษ์ (Critical Ecofeminism) คือ แนวคิดที่แสดงถึงความเชื่อมโยงกับระบบชายเป็นใหญ่และการครอบงำธรรมชาติโดยการวิพากษ์วิธีคิดแบบแยกคู่ตรงข้าม (Dualism) คือการแยกระหว่างเหตุผลกับธรรมชาติซึ่งนักสตรีนิยมนิเวศยุคแรกมักจะมองเหตุผลว่าเป็นเอกลักษณ์ของเพศชาย แต่สตรีนิยมแนววิพากษ์เห็นว่าเหตุผลเป็นเอกลักษณ์เชิงวัฒนธรรมที่สลับซับซ้อน กล่าวคือ เป็นเอกลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากความเป็นผู้กระทำของมนุษย์ โดยเฉพาะเพศชาย ชนชั้นกลาง ผิขาว ขณะเดียวกันก็ทำให้การเป็นผู้กระทำของธรรมชาติหมดไป การแยกคู่ตรงข้ามระหว่างเหตุผลกับธรรมชาติ กระทำในหลายรูปแบบเช่น ผู้ชาย (เหตุผล) / ผู้หญิง (ธรรมชาติ) , เหตุผล (เหตุผล) / อารมณ์ (ธรรมชาติ) , มีต่อสาธารณะ(เหตุผล) / ส่วนตัว (ธรรมชาติ) ผนวกกับวิธีคิดแบบตะวันตก ที่อะไรดี สูงส่ง จะถูกจัดไว้ในที่ที่เป็นเหตุผล ส่วนอะไรที่ไม่ดี ต่ำต้อย จะถูกจัดไว้ในส่วนของธรรมชาติ ทำให้เกิดการจัดไม่เท่ากันความแตกต่างที่สร้างขึ้นมีลำดับความสูงต่ำ (Hierarchy) ไม่เท่ากัน

สิ่งที่อยู่เบื้องหลังของวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม ก็คือ การทำให้คู่ตรงข้ามอยู่หลังจาก ทั้ง ๆ ที่ต้องอาศัยคู่ตรงข้ามในการสร้างอัตลักษณ์ของตน ผู้หญิงจึงถูกจัดวางไว้หลังจากของผู้ชาย เมื่อรู้ความเป็นผู้ชายให้แข็งแกร่งขึ้น หรือถูกวางไว้ที่ชายขอบ ดังนั้น ข้อเสนอสตรีนิยมนิเวศแนววิพากษ์จึงมีลักษณะวิพากษ์ด้วยการกลับมาให้ความสนใจกับหลังจากที่ถูกเก็บกดปิดกั้น และยอมรับความเป็นเอกลักษณ์ของผู้หญิงที่แตกต่างจากผู้ชาย แต่เอกลักษณ์ดังกล่าวเป็นเพียงการสร้างทางสังคมแบบหนึ่ง ไม่ใช่เป็นธรรมชาติล้วนๆ รวมทั้งยอมรับในความซับซ้อนของความแตกต่างในฐานะที่เท่าเทียมกัน (ไชยรัตน์, 2542: 254-259)

งานศึกษาของประชา (2541) ในหนังสือการเมืองสีเขียว แสดงถึงความแตกต่างทางแนวคิดในสตรีนิยมนิเวศ ซึ่งมีลักษณะบางอย่างคล้ายกับของไชยรัตน์ พบว่า แนวคิดสตรีนิยมนิเวศแนววัฒนธรรมเน้นความแตกต่างระหว่างหญิงกับชายในเชิงคุณสมบัติ ซึ่งแสดงออกมาเป็นคุณค่าในสังคม เอกลักษณ์ของความเป็นผู้หญิงที่เรียกว่าอัตลักษณ์ ซึ่งได้แก่ ความอ่อนโยน อารมณ์ ความรู้สึก ธรรมชาติการดูแลเอาใจใส่ ซึ่งลักษณะอัตลักษณ์นี้ถูกครอบงำปิดบังโดยสังคมที่ชายเป็นใหญ่สร้างขึ้น ดังนั้นการพิจารณาจึงควรพิจารณาคูณสมบัติหรือคุณค่าที่ดงามของ

มนุษย์อย่างเป็นอิสระ โดยไม่ผูกติดกับความเป็นหญิงหรือชายเพื่อใช้เป็นคุณค่าใหม่ในสังคม (ประชา, 2542: 176-177)

งานศึกษาแนวคิดสตรีนิยมนิเวศของไชยรัตน์ในเชิงวิพากษ์ทำให้มองเห็นความแตกต่างหลากหลายของแนวคิด โดยวิพากษ์วิธีคิดแบบคู่ตรงข้ามที่ก้ำว้นจากการมองลักษณะความเป็นหญิงและชาย (อิตติลักษณ์/ปฐลลักษณ์) แบบตายตัว มองไม่เห็นความซับซ้อนที่กระทำต่อผู้หญิง เช่น ชนชั้น เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ เป็นต้น หรือแนวคิดการสร้างทางสังคมในสตรีนิยมนิเวศที่เรียกร้องให้สลายความเป็นผู้หญิง-ผู้ชาย ธรรมชาติของผู้หญิง ก็มีผู้ตั้งคำถามแย้งว่าจะมีความชอบธรรมอะไรในการเรียกร้องทางการเมืองของขบวนการสตรีนิยมนิเวศ

ในประเด็นการสร้างความแตกต่างแบบมีลำดับสูง-ต่ำบนฐานของวิธีคิดแบบคู่ตรงกันข้าม (Dualism) ซึ่งยศและอรุณญา (2543) เสนอว่าเป็น "เทคนิควิทยาของอำนาจ" ในการครอบงำธรรมชาติและการครอบงำมนุษย์อย่างเป็นระบบ ทำให้การครอบงำดูเป็นเรื่องปกติธรรมดาและเป็นธรรมชาติ ดังนั้นวิธีคิดแบบสร้างคู่ตรงกันข้ามในลักษณะผู้หญิงคือธรรมชาติ ชายคือการกดขี่ต้องได้รับการตรวจสอบโดยการตั้งคำถามและเปิดโปงเบื้องหลังของการปิดกั้นชุดรีดทั้งหลาย เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงต่อเนื่องของเทคนิควิทยาของอำนาจ แล้วสร้างวิธีคิดอีกแบบหนึ่งในการสร้างอัตลักษณ์ตัวตนที่ไม่จัดลำดับสูงต่ำของความแตกต่างแบบคู่ตรงกันข้ามเท่านั้น (ยศและอรุณญา, 2543: 175)

ท่ามกลางแนวคิดการวิพากษ์ตามที่ได้กล่าวมา การตื่นตัวในด้านสิ่งแวดล้อมของผู้หญิง ได้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวโครงการพัฒนาเกี่ยวกับผู้หญิงและสิ่งแวดล้อมเป็นจำนวนมาก รวมทั้งการศึกษานิเวศวิทยาการเมืองที่เกี่ยวกับประเด็นหญิงชาย ในเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม จากระดับโลกสู่ระดับท้องถิ่น ได้ส่งผลกระทบต่อผู้หญิงและผู้ชาย ในฐานะเป็นผู้มีส่วนได้/เสีย (Stakeholders) Rocheleau et al (1996) ได้ประมวลชุดประสบการณ์วิจัยสนามเกี่ยวกับหญิงชายกับทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทั่วโลก โดยใช้กรอบคิดนิเวศวิทยาการเมืองสตรี (Feminist Political Ecology) พบว่าท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม อันส่งผลกระทบต่อครอบครัวและชุมชน ทั้งด้านการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ การต่อสู้ดิ้นรนของผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรเพื่อความอยู่รอด ความยั่งยืนของการประกอบอาชีพและระบบนิเวศ ดังนั้น แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองสตรีจึงเป็นแนวทางการตรวจสอบความหมายของสิ่งแวดล้อมทางองค์ความรู้เพื่อความอยู่รอด สิทธิในทรัพยากร สิ่งแวดล้อม รวมถึงขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม (Rocheleau et al, 1996: 3-5)

1.3.2. องค์ความรู้ในความสัมพันธ์หญิงชายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า

งานศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าในฐานะทรัพยากรเป็นระบบคิดแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องราวการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่การอธิบายความหมายการจัดการป่า ทั้งของรัฐ ชาวบ้าน ตลอดจนผู้หญิง ระบบวิธีคิดจึงกลายมาเป็นความรู้หรือเป็นศาสตร์การป่าไม้ (Forestry Science) ที่เป็นเครื่องมือนำมาใช้ควบคุมและจัดระเบียบกฎเกณฑ์ ตลอดจนการจัดองค์กรที่เกี่ยวข้องในการจัดการป่าไม้ในยุคสมัยการล่าอาณานิคม ในงานศึกษาของ Peluso (1992) ในชวา พบว่าช่วงกลางศตวรรษที่ 19 ที่รัฐอาณานิคมได้ยอมรับอุดมการณ์การป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์ และให้ความหมายของการจัดการป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์ ในฐานะเป็นวิธีการควบคุมดูแลให้เป็นระบบ มีแผนงานในการตัดไม้ การปลูกป่าทดแทนอย่างเด่นชัด นอกจากนั้น ยังมีการออกกฎหมายสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหน่วยงานรัฐอาณานิคม มีระบบราชการ อบรมผู้เชี่ยวชาญด้านป่าไม้เกี่ยวกับศาสตร์ของป่าไม้ (Forest Science) ในการจัดการ การทำแผนที่ และนโยบายป่าไม้ ซึ่ง Peluso ชี้ให้เห็นว่าความรู้ป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือที่รัฐอาณานิคมในชวาใช้ในการจัดการป่าไม้ ทำป่าไม้ให้เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐและทำอาณาเขตป่าให้มีความมั่นคงขึ้น ขณะเดียวกันก็กีดกันชาวบ้านที่เป็นชนพื้นเมืองไม่ให้มีสิทธิเข้าถึงป่า การออกกฎหมายของรัฐอาณานิคมเท่ากับว่าได้ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าไม้แบบดั้งเดิมของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย (Peluso, 1992: 52-53)

ขณะเดียวกัน ประเทศไทยเริ่มนำระบบความรู้การป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์จากประเทศตะวันตกช่วงปลายศตวรรษที่ 19 สมัยรัชกาลที่ 5 มีการจ้างที่ปรึกษาชาวต่างประเทศใช้แผนที่สำรวจเป็นเครื่องมือที่แสดงถึงการรวบอำนาจการเมือง และควบคุมทรัพยากรแบบรวมศูนย์ จัดตั้งกรมป่าไม้ ทำให้ป่าไม้ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ (State Property) และจัดตั้งกรมที่ดินเพื่อรับรองสิทธิเอกชน (Private Property) ความรู้ป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์จึงเข้ามาผูกขาดการสร้างกฎเกณฑ์ระเบียบวิธีการหาความรู้ จนไม่มีที่ว่างให้กับภูมิปัญญาและความรู้พื้นบ้านในการจัดการป่าไม้ กีดกันการจัดการป่าของชาวบ้านว่าไม่มีเหตุผล ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และสามารถเปลี่ยนชาวบ้านที่มีสิทธิอยู่อาศัยในพื้นที่ป่า กลายเป็นผู้บุกรุก ผู้ทำลายได้ (วิระบุรณ์, 2541: 9-10) แต่ในระหว่างปีทศวรรษ 1980s สังคมมีความเข้าใจในความรู้ดั้งเดิมหรือความรู้พื้นบ้านมากขึ้น อันสืบเนื่องจากความล้มเหลวของการจัดการป่าไม้แบบรวมศูนย์ของบรรดาข้าราชการวิชาการ และบางคนมีความเชื่อในภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่แสดงออกถึงศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการรับมือกับกระแสหลังการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกได้ (Santita, 1997: 250)

งานศึกษาเชิงเปรียบเทียบระบบความรู้วิทยาศาสตร์กับระบบความรู้แบบดั้งเดิม ในการแบ่งประเภทของป่าไม้ในภาคเหนือตอนบนของ Santita พบว่ามีความแตกต่างของความรู้ที่ใช้ในการจัดแบ่งประเภทที่ดิน ป่าไม้ โดยที่การแบ่งประเภทแบบดั้งเดิมของชาวบ้านจะแบ่งตามระบบนิเวศน์ การใช้ ครอบครองที่ดิน และใช้เกณฑ์การถือประโยชน์เป็นสำคัญ (Utilitarian purposes) คือ ป่าต้นน้ำ (Watershed Forests) ป่าศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Forests) และป่าใช้สอย (Village Woodlots) ส่วนการแบ่งประเภทเชิงวิทยาศาสตร์ การแบ่งจะให้เกณฑ์ระบบนิเวศน์และการจัดการ คือ ป่าดิบแล้ง (Dry Evergreen Forests) ป่าเบญจพรรณ (Moist Mixed Deciduous Forests) ป่าเต็งรัง (Deciduous Dipterocarp Forests) และป่าแพะ (Dry Dipterocarp Forests)

นอกจากนั้น รัฐยังมีระบบการจัดการป่าไม้หลายแบบโดยผ่านนโยบายและกฎหมาย เช่น การประกาศสัดส่วนของพื้นที่ป่าไม้ต่อพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ การประกาศเขตป่าสงวน และเขตอนุรักษ์อื่นๆ ความแตกต่างของความรู้ในการจัดแบ่งประเภทดังกล่าว ทำให้เกิดการทับซ้อนของระบบกรรมสิทธิ์ (Property regimes) ขึ้น เช่น ป่าอนุรักษ์ของรัฐทับซ้อนกับป่าต้นน้ำของชาวบ้าน จนนำไปสู่ความขัดแย้งในหลายกรณี ซึ่งสาเหตุมาจากประเด็นการนิยามความหมายของป่า ระบบกรรมสิทธิ์ และประเด็นคนอยู่ร่วมกับป่าได้หรือไม่ ซึ่ง Santita ชี้ให้เห็นถึงความรู้วิทยาศาสตร์ว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และวางแผนแบบรวมศูนย์อำนาจ โดยไม่ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ขณะที่ความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านถูกนำมาเป็นเครื่องมือในการช่วงชิงทรัพยากรในท้องถิ่นที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น และเสริมศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (Santita, 1997: 264-265)

ยศ (2542) ได้ให้คำอธิบายอย่างชัดเจนถึงภูมิปัญญาความรู้ของมนุษย์ที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบนิเวศของท้องถิ่น และพัฒนาขึ้นในกระบวนการที่คนและชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศชุดหนึ่ง ความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศชุดนั้นจึงมีลักษณะเฉพาะและพัฒนากลายเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญจากความรู้วิทยาศาสตร์ ในขณะที่ความรู้วิทยาศาสตร์วางอยู่บนหลักการที่ว่าความรู้มีลักษณะสากล (Universal) ซึ่งตรงข้ามกับภูมิปัญญาท้องถิ่น มนุษย์กับระบบนิเวศ รวมถึงบริบททางกายภาพและวัฒนธรรม (ยศ, 2542: 243)

ดังนั้น การทำลายระบบนิเวศท้องถิ่น เช่น การเปลี่ยนแปลงถิ่นที่อยู่อาศัย หรือระบบการผลิตของกลุ่มชนต่างๆ ออกจากระบบนิเวศท้องถิ่น จึงเป็นการทำลายองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีคุณค่า และถูกทำลายโดยการพัฒนาที่ไม่เหมาะสม (Maldevelopment) เช่น การปลูกสวนปายุคาลิปต์ขนาดใหญ่ในอินเดีย ต้นยูคาลิปต์จึงเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) ของการทำให้ความ

รู้ทางนิเวศของผู้หญิงถูกเบียดขับ (Curtin, 1997: 85) และไม่ได้รับความเอาใจใส่ (Abamoviz, 1994: 202)

ในระบบความรู้ดั้งเดิม โดยเฉพาะความรู้ดั้งเดิมของผู้หญิง ซึ่งการเก็บหาอาหาร ต้องการความรู้ที่ละเอียดอ่อน ประณีต ที่จะนำส่วนต่างๆ ของพืชมาประกอบอาหาร ยารักษาโรค รวมถึงความรู้ในการสำรองพืชที่กินได้เพื่อนำมาใช้ในยามวิกฤตจากความแห้งแล้งและเกิดความอดอยากขาดแคลน และการสำรองอาหารไว้ในยามขาดแคลนน้ำ มักจะได้จากความรู้ของผู้หญิง ความรู้ผู้หญิงส่วนใหญ่เป็นคนยากจนในชนบทเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและผลการผลิตการเกษตรตามภาระหน้าที่จากการแบ่งงานกันทำทางเพศ

ความรู้ของผู้หญิงกำลังถูกบั่นทอนลงจากระบวนการทำลายทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบของการพัฒนาจากภายนอก งานศึกษาของ Agarwal (1992) กล่าวถึงการพัฒนาที่มีรูปแบบจากภายนอกได้ส่งผลกระทบต่อความรู้ของผู้หญิง 2 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง เป็นกระบวนการลดคุณค่าและเบียดขับทักษะความรู้ดั้งเดิม มีผลอย่างยิ่งต่อความรู้ของชาวนาผู้ยากจนและผู้หญิง ยุทธศาสตร์การพัฒนาจากภายนอกทำให้ความรู้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นและส่งผ่านเข้ามาแทนที่ความรู้ดั้งเดิม ชาวนายากจนและผู้หญิงจึงถูกกีดกันออกไปจากระบวนการพัฒนา ประการที่สอง เป็นกระบวนการทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ซึ่งมีผลต่อการบั่นทอนความรู้ของผู้หญิงและปัจจัยการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน (Agarwal, 1992: 142-143)

งานศึกษาวิจัยของ Mehta (1996) ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงจากระบบการเกษตรเพื่อยังชีพแบบดั้งเดิมไปสู่การเกษตรเพื่อการค้าที่ส่งผลกระทบต่อการผุกร่อนของความรู้ของท้องถิ่น (Erosion of Local Knowledge) แถบหุบเขาหิมาลัยของประเทศอินเดีย Mehta พบว่าเป็นเวลากว่า 30 ปีที่มีการขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้าโดยการนำเมล็ดพืชพันธุ์ลูกผสม (Hybrid Varieties) เข้ามาทำให้ความหลากหลายของสายพันธุ์ในท้องถิ่นลดลง และการส่งเสริมการเพาะปลูกเพื่อขายมาพร้อมกับการรับคุณค่าใหม่ของระบบความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่มาจากภายนอก (Exogeneous Scientific Knowledge) ซึ่งเข้าไปกร่อนลดความสำคัญของความรู้ท้องถิ่นที่มีอยู่ในจิตใจของชาวบ้าน ความตึงเครียดระหว่างระบบความรู้ท้องถิ่นกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ส่งผลด้านลบต่อผู้หญิงซึ่งทำงานในชีวิตประจำวัน และขาดการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารทางการผลิตใหม่ๆ ซึ่งผู้หญิงส่วนใหญ่อยู่ในระบบการผลิตเพื่อยังชีพและเป็นผู้รักษารฐานความรู้ท้องถิ่น ตลอดจนมีเทคนิคความชำนาญเกี่ยวกับความหลากหลายในระบบนิเวศท้องถิ่นเป็นอย่างดี ทักษะการจัดการทรัพยากรด้านพืชพันธุ์ได้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยเฉพาะเด็กหญิงจะเรียนรู้จากการสังเกตและช่วยแม่ทำงาน ผู้หญิงในท้องถิ่นโดยเฉพาะแม่เฒ่าสามารถแยกแยะหญ้าชนิดต่างๆ

รวมถึงต้นไม้ นานาชนิด บอกชื่อของพืช สรรพคุณในการใช้ โภชนาการ ผู้หญิงบางคนยังคงเก็บสมุนไพรที่มีคุณสมบัติในการรักษาโรค ซึ่งหมอด้าแม่ใช้รักษายามเจ็บป่วย นอกจากนั้นยังพบว่าแม่เฒ่ายังมีความเชี่ยวชาญในการแยกแยะคุณภาพเมล็ดพืชที่หลากหลายและรู้ถึงวิธีเก็บรักษาสำหรับการบริโภคและเพาะปลูกในฤดูกาลหน้า ความรู้ของผู้หญิงเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการยังชีพในครอบครัวและชุมชน ซึ่งมักมีการพูดถึงกันน้อย (Mehta, 1996: 199-200)

การผลิตเพื่อการค้า นอกจากจะทำให้ความรู้ของผู้หญิงเสื่อมถอยแล้ว ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระหว่างเพศในการจัดการเมล็ดพันธุ์อีกด้วย ด้วยเหตุที่ว่าการเกษตรเพื่อการค้าทำให้ไม่ต้องเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ในครอบครัว จึงต้องพึ่งพาเมล็ดพันธุ์ในตลาด ซึ่งดำเนินการโดยผู้ชาย ทำให้บทบาทการคัดเลือกเก็บเมล็ดพันธุ์ของผู้หญิงถูกจำกัดลง ผู้ชายจึงเข้ามามีบทบาทในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์แทน

บทความของ Shiva (1993) เรื่องความรู้ดั้งเดิมของผู้หญิงกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพก็มีความเห็นคล้ายกับ Mehta ที่ผู้หญิงต้องสูญเสียการควบคุมเมล็ดพันธุ์และทรัพยากรพันธุกรรม รวมถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ และทักษะการทำงานด้านเมล็ดพันธุ์ที่มีอยู่ในตัวผู้หญิง อันเนื่องมาจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงการเพาะปลูกแบบพึ่งตนเอง และใช้พันธุ์พื้นบ้านมาเป็นเกษตรแผนใหม่ โดยเฉพาะการปลูกพืชเชิงเดี่ยว (Monocropping) ที่มุ่งเน้นแต่การเพิ่มผลผลิต อันเป็นระบบคิดของนโยบายการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ซึ่ง Shiva สรุปว่าเป็นการพัฒนาสังคมทุนนิยมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ (Capitallist Patriarchy) ในระบบสังคมเช่นนี้จะทำลายความหลากหลายทางชีวภาพและทำการกีดกันผู้หญิงออกไปอยู่ชายขอบของสังคม และด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ผู้หญิงถูกละเลยในระบบผู้ชายเป็นใหญ่ (Shiva, 1993: 164)

Shiva เห็นว่าการใช้ทรัพยากรจากป่าก็เป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ของผู้หญิง โดยเฉพาะการใช้ชีวมวล (Biomass) เพื่อเป็นอาหารสัตว์และปุ๋ยอินทรีย์ เช่น พันธุ์พืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์หรือเป็นไม้ฟืน ตลอดจนผลผลิตจากป่า ในระบบเกษตรพื้นบ้านที่ไม่พึ่งปัจจัยการผลิตจากภายนอก การรักษาความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินที่ใช้ในการเกษตรนั้น ส่วนหนึ่งต้องอาศัยป่า และอีกส่วนอาศัยจากต้นไม้ในฟาร์ม งานและองค์ความรู้ทางการเกษตรของผู้หญิงมักจะเป็นงานที่เชื่อมต่อกับการผลิตการบริโภคต่างๆ เป็นสายใยที่เชื่อมโยงจนกลายเป็นเครือข่ายการไหลเวียนของระบบนิเวศ อันเป็นหลักการพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดเสถียรภาพ ความยั่งยืน และประสิทธิภาพของการผลิตที่มั่นคง ภายใต้เงื่อนไขของการพึ่งตนเองทางด้านปัจจัยการผลิต (Shiva, 1993: 167)

การศึกษาของ Wangari และคณะ (1996) ในชุมชนการเกษตรภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือในประเทศไทย พบว่าในระบบนิเวศแบบกึ่งทะเลทรายซึ่งมักจะเกิดภาวะความแห้ง

เลี้ยงอดอยาก ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว โดยผู้ชายจะเลือกเดินทางไปทำงานในเมืองใหญ่ ขณะที่ผู้หญิงจะต้องรับภาระในครอบครัว เช่น จัดการกับสัตว์เลื้อย บางคนทดลองใช้ใบไม้หลายชนิดสำหรับเป็นอาหารของวัว และผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในความรู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับอาหารที่ได้มาจากป่า หรือความรู้ใหม่ที่ได้มาเกี่ยวกับพืชที่ทำเป็นหญ้าแห้ง ซึ่งได้รับการบอกเล่าต่อกันมา นอกจากนี้ ในระบบวนเกษตร (Agroforestry) ยังมีการสำรวจความรู้ด้านพืช (Botanical Knowledge) ของหญิงชาย พบว่ากลุ่มผู้หญิงสามารถบอกชื่อพืชพื้นเมืองที่มีอยู่ตามธรรมชาติ 118 ชนิด ที่มีสรรพคุณเป็นยา และ 45 ชนิดเป็นอาหาร พร้อมทั้งนำตัวอย่างพืช ผลไม้ มาแสดงสาธิตให้ดู นอกจากนี้ ผู้หญิงยังมีความรู้ในการจัดแบ่งประเภทของระบบนิเวศ และความสัมพันธ์ของพืช ความรู้ในการใช้พืชหลายชนิด และใช้พืชชนิดเดียวกันได้หลายอย่าง (Wangari, 1996: 145-146)

นอกจากนั้น Wangari ยังชี้ถึงประเด็นการเปลี่ยนแปลงของความรู้ระหว่างเพศที่หญิง/ชายมีความรู้ที่แตกต่างกัน เช่น ผู้ชายเชี่ยวชาญในการเผาถ่าน มีความรู้ในการเกี่ยวกับไม้ที่นำมาทำเป็นเชื้อเพลิงเผาอิฐ เลื่อยไม้ และตีผึ้ง แต่ความรู้ทักษะเหล่านี้ลดลงอย่างมากในหมู่เด็กผู้ชาย ในชุมชน อันเนื่องมาจากการอพยพแรงงาน และความทะเยอทะยานที่จะได้รับผลสำเร็จในการทำงานแบบมีค่าจ้างประจำ (Wage Labour) ส่วนผู้หญิงที่ยังอยู่ในชุมชนจะมีการแลกเปลี่ยนความรู้กันอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับอาหารจากป่า งานฝีมือจักสาน และพืชที่ทำเป็นยา

ดังนั้นภาระความรับผิดชอบของผู้หญิงในเงื่อนไขการเกิดภาวะความแห้งแล้ง ผู้หญิงจำเป็นต้องมีความรู้เพื่อความอยู่รอด (Science of Survival) ซึ่งได้สะท้อนถึงการเข้าไปเปิดพื้นที่ใหม่ (New spatial) ของการแบ่งงานกันทำ (division of labor) ระหว่างหญิง/ชาย ในขอบเขตของชนบทและเมือง และแสดงถึงอาณาบริเวณของความรู้ระหว่างเพศ ซึ่งสัมพันธ์กับการแบ่งสิทธิและภาระหน้าที่ระหว่างเพศในท้องถิ่น

นักสตรีนิยม (Feminist) ให้ความสำคัญกับองค์ความรู้จากมุมมองด้านชายขอบ ซึ่งเป็นมุมมองที่มีคุณค่าของคนธรรมดาในระดับท้องถิ่น ความรู้ระหว่างเพศ ไม่เพียงจะมีคุณค่าเฉพาะภายในตัวมันเองเท่านั้น แต่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน ผู้หญิงมีความรู้หลายอย่าง ยิ่งความรู้ทางด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ความรู้เหล่านี้มาจากฐานของประสบการณ์ตรง ภาระหน้าที่ กิจกรรมในชีวิตประจำวัน อันเป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่มีอยู่ภายในของลักษณะผู้หญิง (Thomas-Slayter, 1996: 291-292)

1.3.3. การจัดการ การเข้าถึง และการควบคุมทรัพยากรของผู้หญิง

Rodda (1993) ศึกษาผู้หญิงในฐานะเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ พบว่าผู้หญิงมีบทบาทในการจัดการป่าไม้ในฐานะเป็นผู้ใช้ (users) โดยมองป่าไม้เป็นแหล่งตอบสนองความต้องการพื้นฐานภายในครอบครัว (Basic domestic needs) เช่น เป็นอาหาร ไม้ฟืน และหญ้าเลี้ยงสัตว์ ซึ่งแตกต่างจากผู้ชายที่มองป่าไม้ในเชิงพาณิชย์ การมองป่าไม้ที่แตกต่างกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย ส่งผลให้การใช้ประโยชน์ระหว่างเพศแตกต่างกันด้วย (Rodda, 1993: 47-49) เช่นเดียวกับงานศึกษาของ Leach (1993) ซึ่งศึกษาการใช้ทรัพยากรป่าไม้ของผู้หญิงที่ Sierra Leon แอฟริกาตะวันตก พบว่าผู้หญิงใช้ทรัพยากรที่เป็นพืชจากป่ามากกว่าผู้ชาย เนื่องจากผู้หญิงต้องรับภาระของครอบครัวในด้านความมั่นคงของอาหาร (Food Security) และรายได้เสริมเพื่อความอยู่รอด

ผู้หญิงสามารถจัดการอาหารที่ได้มาจากป่าไม้ โดยแบ่งประเภทการใช้ออกเป็น 3 ประเภทคือ

ประเภทแรก เป็นอาหารที่ต้องนำมาประกอบอาหาร สำหรับบริโภคประจำวัน

ประเภทที่สอง เป็นอาหารว่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับเด็กเล็ก ซึ่งต้องการเพียงเล็กน้อย แต่ต้องมีปริมาณอาหารเพียงพอในหนึ่งวัน

ประเภทที่สาม เป็นอาหารที่สามารถเก็บตุนไว้ยามขาดแคลน เนื่องจากชาวบ้านประสบปัญหาความอดอยากทุกปี ผู้หญิงต้องเก็บเมล็ดพืชทั้งจากการทำการเกษตร และจากป่าไม้ (Leach, 1993: 125-129)

การเปลี่ยนแปลงเชิงพาณิชย์ (Commercialization) และการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ มีผลกระทบโดยตรงต่อการใช้ทรัพยากรป่าไม้ พื้นที่ป่าเปลี่ยนเป็นสวนปาล์มขนาดใหญ่ ทำให้รูปแบบของวนเกษตรแบบดั้งเดิม (Indigenous Agroforestry) หดหายไป ผู้หญิงเป็นผู้ได้รับผลกระทบสูญเสียสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน และหาผลผลิตจากป่าไม้ได้มากขึ้น อันเป็นผลให้ครอบครัวประสบกับความยากลำบากโดยเฉพาะความไม่มั่นคงในอาหาร (Leach, 1993: 128-129)

ถึงแม้ผู้หญิงจะมีบทบาทในฐานะผู้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ แต่ฐานะของผู้ใช้ก็ถูกกำหนดจากความแตกต่างระหว่างเพศ ชนชั้น ในสังคมที่ผู้หญิงดำรงอยู่เป็นตัวกำหนดการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ (Control and access to natural resource) Hobley (1993) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเพศกับชนชั้นในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ พบว่าสถานภาพของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปมีผลต่อการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศในครอบครัว ตลอดจนการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ เช่น ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วไปอยู่บ้านของสามีต้องรับภาระงานในครอบครัวทั้งหมด และเข้าถึง

ทรัพยากรไม่เท่ากับผู้หญิงคนอื่น ขณะที่ผู้หญิงที่ยังอยู่ในถิ่นกำเนิดสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ สถานะทางชนชั้น และทางวัฒนธรรมได้กำหนดการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการตัดสินใจในเวทีสาธารณะของชุมชน เช่น ผู้หญิงโสด จากครอบครัวร่ำรวยสามารถเข้าร่วมประชุมและตัดสินใจได้ ขณะที่ลูกสะใภ้ไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้ เพราะจะเกิหน้าสามี ผู้หญิงจึงเงียบ ไม่มีสิทธิ์มีเสียงในการแสดงความคิดเห็น การมีข้อมูลข่าวสารทำให้ผู้ชายมีอำนาจการตัดสินใจในการเข้าถึงทรัพยากรไปได้มากกว่า ถึงแม้ว่าการหาผลผลิตจากป่าสู่ครอบครัวจะเป็นแรงงานจากผู้หญิง Hobley จึงสรุปเพิ่มเติมว่าในเวทีการประชุมซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะ (Public Space) เพื่อถกเถียงถึงการควบคุมการใช้ป่าไม้ในท้องถิ่น จึงไม่มีตัวแทนที่สะท้อนภาพความต้องการของผู้ใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งก็คือผู้หญิงนั่นเอง (Hobley, 1993: 146-150)

งานศึกษาบทบาทของผู้หญิงในการจัดการป่าไม้ของไทยยังมีน้อย เท่าที่พบมีงานศึกษาของเกรียงศักดิ์ (2540) ซึ่งศึกษาบทบาทผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนในจังหวัดเชียงราย พบว่าผู้หญิงต้องทำงานทางการผลิตเชิงเศรษฐกิจ (Productive Role) และงานผลิตซ้ำ (Reproductive Role) พร้อมกับการมีภาระทั้งงานการผลิตและงานครอบครัว ทำให้ผู้หญิงเข้าร่วมงานส่วนรวมของชุมชนน้อยลง ในทางกลับกันผู้หญิงอยู่เบื้องหลังผู้ชาย ผลักดันให้ผู้ชายมีบทบาทในงานส่วนรวมมากขึ้น งานส่วนรวมโดยเฉพาะกิจกรรมป่าชุมชน ผู้หญิงมีบทบาทแค่การใช้แรงงานในการปลูกต้นไม้ทำแนวกันไฟ นอกจากนั้น การมีภาระของผู้หญิงทำให้บทบาทของผู้หญิงเกี่ยวกับป่าชุมชนน้อยลง (เกรียงศักดิ์, 2540: 10-11)

งานศึกษาของเกรียงศักดิ์ ซึ่งเน้นบทบาทหญิงชายในการแบ่งงานกันทำ วางตำแหน่งของผู้หญิงให้อยู่กับงานครอบครัว ซึ่งเป็นเรื่องส่วนตัว (Private Sector) ขณะเดียวกันก็วางตำแหน่งผู้ชายให้มีบทบาทในงานส่วนรวม (Public Sector) โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทผู้ชายในป่าชุมชนมองข้ามความสัมพันธ์หญิงชายในป่าชุมชน จึงสรุปได้ไม่ชัดเจนว่าป่าชุมชนมีความสำคัญต่อชุมชนและผู้หญิงอย่างไร

งานศึกษาของราชันี (2541) ซึ่งศึกษาบทบาทของผู้หญิงกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้านที่จังหวัดน่าน โดยชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของผู้หญิง จากยุคการตั้งถิ่นฐานที่ผู้หญิงได้ร่วมบุกเบิกและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ร่วมกับผู้ชาย จนถึงยุคการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ที่ผู้หญิงมีบทบาทจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรป่าไม้ให้ครอบครัว ญาติพี่น้อง และชุมชน นอกจากนั้น ผู้หญิงยังรวมกลุ่มเพื่อฟื้นฟูป่าไม้ การศึกษาพบว่าปัจจัยที่เป็นรูปแบบและวิธีการจัดการแบบพื้นบ้านเป็นการจัดการตามจารีตประเพณีและการจัดการแบบประยุกต์ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของครอบครัวและชุมชน และเพื่อรักษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ไว้ให้คนรุ่นต่อไป ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการป่าไม้คือปัจจัยด้านกายภาพ อันเกิดจากความไม่แน่นอน การขาดแคลนทรัพยากรป่าไม้ และอาหารจากธรรมชาติที่ทำให้ผู้หญิงต้องปรับเปลี่ยนการจัดการให้มีประสิทธิภาพ เช่น การจัดสรรแบ่งปันภายในครอบครัว และเครือญาติ ปัจจัยด้านประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม ซึ่งเป็นความเชื่อเกี่ยวกับผี มีผลให้ผู้หญิงมีหน้าที่สืบทอดผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าที่เป็นผีเพศหญิงที่ดีมีประโยชน์ต่อชุมชน และการมีองค์กรต่อรองกับรัฐที่เกิดจากการรวมกลุ่มแม่บ้านตามโครงสร้างการจัดการอำนาจของหมู่บ้าน จากเงื่อนไขการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกที่ต้องการเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากรป่าไม้ (ราชินี, 2541: 114-118)

Moore (1996) ศึกษาการต่อสู้ของผู้หญิงเผ่า Kaerezi ใน Zimbabwe โดยอ้างสิทธิตามประเพณีในการเข้าถึงพื้นที่ทำกินในเขตป่า ในการศึกษาพบว่า กลุ่มผู้หญิงได้ต่อสู้เรียกร้องในเชิงวัฒนธรรมโดยใช้สิทธิในถิ่นเกิด (Right on Birth Place) ที่มีสิทธิในการเพาะปลูกโดยรัฐไม่มาแทรกแซง ขณะเดียวกันผู้หญิงยังให้ความสำคัญทางสังคม (Social Memory) เป็นเครื่องมืออ้างสิทธิในการเข้าถึงที่ดิน อันเป็นผลจากประสบการณ์การต่อสู้ทางประวัติศาสตร์

ความทรงจำนั้น เกิดจากการทบทวนเหตุการณ์ของหัวหน้าเผ่าที่มีการขับไล่ชนเผ่าออกจากทุ่งเลี้ยงสัตว์ Gaereri โดยพวกเจ้าหน้าที่ยุทยานแห่งชาติ ซึ่งหัวหน้าเผ่าได้ย้อนไปถึงสิทธิที่ได้ตกทอดมาจากบรรพบุรุษในการดูแลผืนดิน และใช้วิธีเล่าเรื่องราวความทรงจำในการอธิบายถึงเขตแดนตามประเพณีดั้งเดิมจากลักษณะของภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยพลังอำนาจ ความหมายทางประวัติศาสตร์ โดยอธิบายความหมายของ Zrisikwa อันเป็นความหมายทางสัญลักษณ์ของพลังทางจิตวิญญาณของมนุษย์ และเป็นวิญญาณที่ช่วยคุ้มครองครอบครัว Zrisikwa กระตุ้นจิตใจให้มุมานะในการประกอบอาชีพในชีวิตประจำวันของชาว Kaerezi ที่ผูกพันกับสิ่งที่อยู่รอบจิตวิญญาณ เช่น การเก็บฟืน ที่ให้วัวกินหญ้า น้ำ สายน้ำ และลำลำตักปลา (Moore, 1996: 134-135)

การที่ผู้ชายหันไปใช้แรงงานทำงานที่ได้ค่าจ้างส่งผลกระทบต่อการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ (Gender Division of Labour) ที่ผู้หญิงจะต้องรับภาระความรับผิดชอบตามลำพัง และได้รับผลกระทบโดยตรง จากการขยายเขตอุทยานแห่งชาติทับที่ทำกิน และถูกปิดกั้นไม่ให้ใช้ทรัพยากรที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และเป็นรายได้เสริม เช่น การปลูกต้นกก ใช้ทอเป็นงานฝีมือขายในตลาดการท่องเที่ยว ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้แรงงานผู้หญิง สำหรับครอบครัวที่ยากจน รายได้ที่ได้จากการขายของที่ระลึกเป็นรายได้ที่สำคัญต่อครอบครัว นอกจากนั้น ผู้หญิงยังต้องใช้แรงงานไปหาผลไม้น้ำป่า สมุนไพรในพื้นที่ประกาศของอุทยานแห่งชาติด้วย (Moore, 1996: 136-137)

บทบาทของผู้หญิงในการต่อสู้เพื่อปกป้องป่าไม้ในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวของผู้หญิง (Women's Movement) ที่เป็นที่รู้จักกันทั่วโลกคือขบวนการชิปโก้ (Chipko

Movement) ซึ่งก่อตัวขึ้นจากความขัดแย้ง ที่การจัดการป่าไม้เชิงพาณิชย์ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความอยู่รอดของทุกครอบครัว ในบริเวณแถบ Garhwal Himalaya ประเทศอินเดีย (Bandyopadhyay, 1999: 275)

ในบทความเกี่ยวกับขบวนการชิปโก้ของ Shiva (1989) ในหนังสือเรื่อง Stay Alive: Women, Ecology and Survival in India ได้ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งที่เกิดจากความคิดที่แตกต่างกันระหว่างผลประโยชน์ของผู้ชายจากกิจกรรมเชิงพาณิชย์บนฐานผลผลิตจากป่ากับผลประโยชน์ของผู้หญิงจากกิจกรรมเพื่อยังชีพบนฐานของการปกป้องรักษาป่าไม้ ความขัดแย้งดังกล่าวทำให้ผู้หญิงออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านการทำป่าไม้เชิงพาณิชย์ ที่นำผลผลิตจากป่าไม้ ไปเป็นวัตถุดิบสำหรับโรงเลื่อย โรงงานอุตสาหกรรมทำอุปกรณ์กีฬา โดยใช้วิธีการคล้องแขนกันล้อมรอบต้นไม้ และพูดว่า “ป่าไม้นี้ คือ ‘แม่ของเรา’ เมื่อขาดอาหาร เราจะมาที่นี่ เกี้ยวพาราสีให้สัตว์เลี้ยงกิน เก็บผลไม้ให้เด็ก ๆ เราขุดสมุนไพร เก็บเห็ดจากป่านี้ ดังนั้นแกไม่ควรตัดต้นไม้เหล่านี้” วิธีการที่ปกป้องต้นไม้ของผู้หญิงซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางก็คือ การโอบกอดต้นไม้ ป้องกันไม่ให้คนงานเอาเลื่อยมาตัด จนคนงานต้องล่าถอยไปในที่สุด ทำให้การต่อต้านได้ขยายออกไปทั่วทุกภูมิภาค

นอกจากนั้น Shiva (1989) ยังชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่ทำให้ขบวนการชิปโก้ได้รับความสำเร็จก็คือ ประการที่หนึ่ง ผู้หญิงจะผูกพันกับป่าไม้เป็นพิเศษเพื่อความอยู่รอด อันเป็นเหตุผลว่าทำไมผู้หญิงจึงต่อต้านการทำป่าไม้เชิงพาณิชย์ ซึ่งจะทำลายทรัพยากรน้ำและป่าไป ประการที่สอง เกิดจากประสบการณ์ของผู้หญิง เมื่อครั้งเกิดเหตุการณ์ฝนตกหนักทำให้ดินถล่ม (Landslide) ที่หุบเขา Alakananda ผู้หญิงหลายคนไม่ลืมความพินาศในครั้งนั้น ประการที่สาม ผู้หญิงเคยเคลื่อนไหวในการต่อต้านการดื่มสุรา (Antialcohol) ซึ่งผู้ชายนำรายได้จากการรับจ้างตัดต้นไม้มาซื้อเหล้ากินจนหมด ส่งผลให้ครอบครัวเดือดร้อน ผู้หญิงมองว่าความเมาก่อให้เกิดความรุนแรง ความหิวโหยต่อเด็กและคนอื่น ดังนั้นจึงถือว่าการเคลื่อนไหวต่อต้านการดื่มสุราดังกล่าวเป็นมรดกตกทอดมาสู่การเคลื่อนไหวของขบวนการชิปโก้ และประการที่สี่ มาจากกลุ่มนักเคลื่อนไหว (Activists) ที่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดของมหาตมะคานธีเข้ามาทำงาน โดยการสร้างอาศรม (Ashram) ให้การศึกษาแก่ผู้หญิงในหมู่บ้าน มีการจัดตั้งโครงการเลี้ยงวัวเพื่อผลิตนมซึ่งเป็นอาหารที่จำเป็นสำหรับชุมชน และที่สำคัญก็คือนักเคลื่อนไหวได้มีส่วนร่วมคิดค้นแนวทางสันติวิธี (Non-Violence) ในการตอบโต้กับบรรดาพวกรับสัมปทานตัดไม้

การต่อสู้ของขบวนการชิปโก้ จึงเป็นการต่อสู้ที่ฟื้นฟูปลูกพลังที่ซ่อนเร้นของผู้หญิงฟื้นฟูสิทธิในการจัดหาอาหารสำหรับการอยู่รอดให้ยืนยาว และสร้างพื้นที่ทางการเมืองและระบบนิเวศจากด้านใน โดยไม่ทำลายสิทธิขั้นพื้นฐานเพื่อความอยู่รอด (Shiva, 1989: 67-75)

1.4 กรอบคิดและหน่วยการวิเคราะห์

1.4.1 กรอบคิดในการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นความพยายามทำความเข้าใจและอธิบายถึงการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะของป่าชุมชน โดยไม่ได้แบ่งแยกรูปแบบความสัมพันธ์ความเป็นสาธารณะและความเป็นพื้นที่ภายในหรือส่วนตัวออกเป็นชัดตรงข้าม และขณะเดียวกันก็ไม่สามารถสลายมารวมกันได้ ความเป็นภายในเป็นคุณลักษณะที่เป็นอำนาจในการปกปิดกีดกันควบคู่กับความเป็นสาธารณะเป็นคุณลักษณะที่เป็นอำนาจในการเข้าถึง (Power to Access) ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นตัวตนกับความชอบธรรม (Legitimacy) ดังนั้น พื้นที่สาธารณะก็คือพื้นที่ใดก็ตามที่แสดงถึงความมีตัวตนและความชอบธรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลา (สุธาริน, 2541: 193-194)

ในระดับชุมชน มีพื้นที่ที่ซ้อนทับกันระหว่างพื้นที่ภายในบ้านกับพื้นที่สาธารณะที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เคลื่อนไหวเข้าไปในพื้นที่สาธารณะในชุมชน ซึ่งเกิดจากการสร้างทางสังคมแบบหนึ่ง ผู้หญิงได้แสดงบทบาทในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งเชื่อมโยงองค์ความรู้และสิทธิของผู้หญิงที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงบทบาทที่อยู่เฉพาะบริเวณภายในบ้านไปสู่บทบาทในบริเวณชุมชนมากขึ้น เพื่อที่จะเข้าใจการเคลื่อนไหวดังกล่าวจึงให้แนวคิดเกี่ยวกับความรู้หญิงชาย (Gendered Knowledge) หมายถึงองค์ความรู้ที่มีความแตกต่างระหว่างเพศในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ความรู้ดังกล่าวเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้หญิงที่สัมพันธ์กับป่าชุมชน และส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัว ชุมชน ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้เพื่อความอยู่รอด (Science for Survival) ที่ไม่ได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นความรู้ และถูกจัดให้เป็นความรู้นอกระบบ (Informal Science) แม้แต่ภายในชุมชนเองก็ยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความรู้ผู้หญิง เห็นได้จากกฎเกณฑ์ในการจัดการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนของชาวบ้านจะไม่มีกฎเกณฑ์ของประสบการณ์การใช้ประโยชน์จากป่าของผู้หญิง

ความรู้หญิงชายเพื่อความอยู่รอดถูกนำมาใช้เมื่อผู้หญิงต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ และทรัพยากรป่าไม้ที่ต้องรับผิดชอบในการจัดการความจำเป็นขั้นพื้นฐานในระดับครอบครัวและชุมชน ผู้หญิงสามารถเข้าใจได้โดยไม่ต้องใช้ความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ดังนั้นความรู้หญิงชายในการจัดการป่าชุมชนจึงเป็นปฏิบัติการทางเลือกของความรู้ที่มีอยู่มากมายในชุมชน เช่น ความรู้เกี่ยวกับชนิดของพืชในป่าที่ใช้ในการทำอาหาร ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร ที่มีสรรพคุณในการรักษาโรค (Rocheleau et. al., 1996: 7-9)

นอกจากศึกษาความรู้หญิงชายในป่าชุมชนเพื่อความอยู่รอดแล้ว ยังให้ความสำคัญกับแนวความคิดสิทธิผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน สิทธิผู้หญิงหมายถึงโอกาสของผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน ซึ่งประกอบด้วยสิทธิการใช้ (Usufruct) ที่วางอยู่บนหลักคิดพื้นฐานของสิทธิตามธรรมชาติและเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิชุมชน (ฉลาดชาย, อานันท์ และสันติ-ดา, 2536: 40) ในประเภทของสิทธิการใช้ จะให้ความสำคัญสิทธิตามประเพณี (De Facto) ซึ่งเป็นสิทธิที่ผู้หญิงได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในชีวิตประจำวัน (Green, 1998: 227) การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของหญิงชายจำเป็นต้องแยกแยะวัตถุประสงค์การใช้เพื่อการยังชีพในครอบครัวหรือเพื่อการค้า ซึ่งความสัมพันธ์หญิงชายในฐานะผู้ใช้ ผู้ควบคุม อาจเป็นความสัมพันธ์ที่ขัดแย้ง ร่วมมือส่งเสริม หรือร่วมต่อต้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่ส่งผลต่อการแบ่งภาระหน้าที่ความรับผิดชอบของหญิงชายทั้งภายในครอบครัวและชุมชนที่ขยายออกไปในวงกว้าง

ภายใต้บริบทการแย่งชิงทรัพยากรในภาคเหนือประกอบกับการเผชิญกับสถานการณ์วิกฤตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลต่อชีวิตครอบครัว ก่อให้เกิดความทุกข์ยากลำบากและส่งผลกระทบต่อภาระหน้าที่ผู้หญิงโดยตรงที่จะนำครอบครัวและชุมชนให้อยู่รอด มีความมั่นคง ภายใต้บริบทดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขให้ผู้หญิงออกมารวมตัวเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะและใช้พื้นที่สาธารณะในการแย่งชิง และเข้าถึง ควบคุมทรัพยากรให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน ดังนั้นจึงศึกษาแนวความคิดกิจกรรมการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในพื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกิดจากความผูกพันระหว่างผู้หญิงกับป่าชุมชน การเคลื่อนไหวของผู้หญิงหมายถึงความพยายามเปิดพื้นที่ของหญิงชายในป่าชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะโดยการรวมกลุ่ม เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นในเวทีป่าชุมชน ทั้งที่เป็นความร่วมมือ คัดค้านต่อต้าน โดยเฉพาะการคัดค้านนโยบายของรัฐ เช่น การออกกฎหมายขยายเขตอนุรักษ์ ซึ่งนอกจากจะเป็นการรื้อถอนสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงและครอบครองป่าชุมชนแล้วยังเท่ากับรื้อถอนสิทธิการเข้าถึงป่าชุมชนของผู้หญิงอีกด้วย

1.4.2 หน่วยและระดับการวิเคราะห์

ในการศึกษาครั้งนี้ หน่วยการวิเคราะห์คือ บทบาทหญิงชายในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนจังหวัดลำพูน โดยศึกษาผ่านการแบ่งแยกบทบาทหญิงชายในพื้นที่ภายในบ้าน/พื้นที่สาธารณะในชุมชนที่ซับซ้อน และกิจกรรมการรวมกลุ่ม การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในระดับชุมชนและเครือข่ายชุมชน

ระดับการวิเคราะห์ เป็นการวิเคราะห์ในพื้นที่ของชุมชน ที่พยายามทำความเข้าใจความรู้หญิงชายที่เกิดจากประสบการณ์การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน สิทธิการครอบครอง และ

เข้าถึงทรัพยากรของผู้หญิง ที่ใช้อธิบายถึงบทบาทที่ซ้อนทับในชุมชน ส่วนการรวมกลุ่มของผู้หญิง ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมทางสาธารณะในชุมชน ซึ่งเป็นบทบาทที่สัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มองค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกชุมชน การรวมกลุ่มเป็นเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างผู้หญิงด้วยกัน และหญิงกับชาย ซึ่งจะให้ความหมายป่าชุมชนจากมุมมองหญิงชาย

1.5 ขอบเขตและวิธีการวิจัย

พื้นที่ศึกษา การศึกษาครั้งนี้ได้เลือกหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่ศึกษา หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านชายของก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2457 ปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือน 286 ครัวเรือน เป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากตัวเมืองลำพูนประมาณ 12 กิโลเมตร ระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานเพื่อมาหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์มีแหล่งน้ำธรรมชาติ เนื่องจากถิ่นเดิมคือ บ้านสันคะยอม ประสบกับภาวะแห้งแล้ง ทำนาไม่ได้ผล หมู่บ้านทุ่งยาวมีประวัติการรักษาป่าไม่มาเป็นเวลานาน มีกฎเกณฑ์การรักษาป่าตามประเพณีเป็นลายลักษณ์อักษร และสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

สืบเนื่องมาจากชาวบ้านได้ตระหนักถึงความแห้งแล้งที่ได้รับจากการตัดไม้ทำลายป่าเผาถ่านขาย ขณะเดียวกันก็มีบทเรียนการต่อสู้เพื่อรักษาผืนป่าของหมู่บ้าน จากคนบ้านอื่นเข้ามาบุกรุกพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านทุ่งยาวช่วยกันรักษาเพื่อเอามาเป็นที่ทำกิน ต่อมาชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ป่าชุมชนเพิ่มขึ้นจากเดิม 60 ไร่ จนถึงปัจจุบันมีพื้นที่ป่าชุมชนจำนวน 2,500 ไร่

แม้ว่า ปัจจุบันหมู่บ้านมีความเจริญทางวัตถุ การคมนาคมไปมาสะดวก เศรษฐกิจของชุมชนขึ้นต่อระบบตลาดมากขึ้น ชาวบ้านยังคงรักษาประเพณีการเลี้ยงผีผาย ซึ่งทำพร้อมกับพิธีสืบชะตาป่าในเดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำของทุกปี ซึ่งได้ตอกย้ำอุดมการณ์ความเชื่อของชุมชนเรื่องผีที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนในการจัดการดิน น้ำ ป่า เพื่อตอบสนองการผลิต ความร่วมมือกันในชุมชน

หมู่บ้านทุ่งยาวมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากโครงการของหน่วยงานราชการและมูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชนอันเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน และมีกลุ่มองค์กรชาวบ้านทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น

องค์กรที่เป็นทางการ ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน อบต.

องค์กรที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มศรัทธา วัด กลุ่มหัว

หน้าปอก

องค์กรที่เกิดจากเงื่อนไขขององค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ ธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน

จากการที่บ้านทุ่งยาวมีประสบการณ์การจัดการป่าชุมชน มาเป็นเวลานานเป็นแบบอย่างให้กลุ่มบุคคลจากที่ต่างๆ ทั้งชาวบ้าน ข้าราชการ นักศึกษา นักวิชาการ จากทั้งในและต่างประเทศ เข้ามาศึกษาดูงานตลอดปี เพื่อนำไปเป็นแบบอย่างในการขยายผลทั้งที่เป็นองค์ความรู้ และให้ป่าชุมชนที่จัดการโดยชาวบ้าน เกิดขึ้นตามมาอย่างมากมาย

ส่วนกลุ่มสตรีหมู่บ้าน เป็นองค์กรที่ไม่เป็นทางการ และมีบทบาทอยู่เบื้องหลังกิจกรรมภายในชุมชน เช่น ทำอาหารเลี้ยงในงานบุญ ประเพณีต่าง ๆ ต่อมาทางหน่วยงานราชการ/เอกชนได้เข้ามาสนับสนุน ทั้งทางด้านทักษะความรู้ ทุนหมุนเวียน กิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นประเภทอาชีพเสริม เช่น เย็บผ้า เพาะเห็ด เลี้ยงหมู เปียตอก เป็นต้น ส่วนกิจกรรมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ป่าชุมชน เป็นกิจกรรมของผู้ชาย กลุ่มแม่บ้านมีแค่บทบาทที่แอบแฝง (Hidden role) ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรง ทั้งๆ ที่แม่บ้านส่วนใหญ่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมากกว่าผู้ชาย ซึ่งได้จากผลสรุปการศึกษาประโยชน์จากป่าชุมชนในแง่ของเศรษฐกิจจากกลุ่มแม่บ้าน ที่ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิส่งเสริมทรัพยากรมนุษย์เพื่อพัฒนาชุมชน เมื่อปี พ.ศ. 2541

ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แบ่งลักษณะข้อมูลที่จะเก็บรวบรวมออกเป็น 3 ลักษณะคือ

ลักษณะแรก ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้าน เช่น จำนวนครัวเรือน ประชากร ภูมิศาสตร์ กายภาพ อาชีพ การศึกษา ศาสนา กลุ่มเครือญาติ กิจกรรมต่างๆ ในชุมชน

ลักษณะที่สอง ข้อมูลเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับบริบทความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน เช่น ความสัมพันธ์หญิงชายในการผลิต ขนาดและการถือครองที่ดิน การแบ่งงานในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มในชุมชน ตลอดจนความสัมพันธ์กับคนภายนอกผ่านรัฐ การตลาด ส่วนข้อมูลเฉพาะเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ที่สัมพันธ์กับบทบาทของชุมชน จะเป็นข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการป่าชุมชนโดยแบ่งช่วงเวลาออกเป็นยุคต่างๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการจัดการป่าไม้ในชุมชน เช่น ยุคสัมปทานป่าไม้ ยุคสร้างทางรถไฟ ยุคแย่งชิงทรัพยากร เป็นต้น

ลักษณะที่สาม ข้อมูลที่เป็นมุมมองของผู้หญิง ซึ่งเป็นข้อมูลด้านลึก ก็จะศึกษาความหมายของป่าชุมชน ประสบการณ์ความรู้ผู้หญิงในป่าชุมชน และการเข้าร่วมต่อสู้เรียกร้อง

สิทธิของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในเวทีชุมชน เช่น การมีตัวแทนในองค์กรป่าชุมชนร่วมเสนอกฎระเบียบป่าชุมชน ตลอดจนร่วมผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชน

การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล

รวบรวมข้อมูลที่เป็นเอกสารที่มีอยู่ในชุมชน องค์กรพัฒนาชุมชน ห้องสมุด ที่นักวิชาการ นักพัฒนา ได้ศึกษามาก่อน เช่น บทความ วิทยานิพนธ์ รายงานวิจัย รายงานการปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กิจกรรมทางประเพณี เช่น การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ผีฝ่าย การสืบชะตาป่า กิจกรรมงานพัฒนา เช่น การประชุม อบรมสัมมนาต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชน กิจกรรมทางการผลิต เช่น การเกษตร การหาของป่า

การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก กับผู้ให้ข้อมูลหลัก เช่น ผู้นำอาวุโส ผู้นำกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้นำสตรี ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวกับการรักษาป่าชุมชน และเป็นผู้ที่ได้ประโยชน์จากป่า ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนั้น ยังเกี่ยวข้องกับโครงสร้างอำนาจในชุมชนที่เกี่ยวพันกันเป็นเครือข่ายติดตระกูลต่างๆ ที่มีส่วนต่อการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลจะกระทำพร้อมกันกับการเก็บข้อมูลในชุมชน โดยไม่ต้องจัดลำดับก่อนหลัง รอให้เก็บข้อมูลก่อนจึงค่อยทำการวิเคราะห์ เป็นการเชื่อมโยงประเด็นเนื้อหาที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภายใต้กรอบคิดที่กำหนดเป็นแนวทางการตั้งคำถาม แล้วเขียนรายงานตามหัวข้อในบทต่างๆ ให้เห็นความเชื่อมโยงของประเด็นต่างๆ ในการศึกษาครั้งนี้

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน
2. สนับสนุนให้ผู้หญิงเข้าร่วมการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับป่าชุมชน เปิดเวทีสาธารณะให้กับผู้หญิงในระดับชุมชน และภูมิภาค
3. ให้นหน่วยงานพัฒนาของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษาให้ความสำคัญต่อมุมมอง ความหมายป่าชุมชนของผู้หญิง และผลักดันมุมมองมิติหญิงชายเข้าไปในงานวิจัย โครงการพัฒนา และนโยบายการพัฒนาป่าชุมชน

1.7 เนื้อหาวิทยานิพนธ์โดยสังเขป

บทที่ 1 เป็นบทนำ ซึ่งกล่าวถึงสถานะของป่าชุมชนภายใต้บริบทการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น แม้ว่าป่าชุมชนจะยังไม่ได้รับการยอมรับทางกฎหมายก็ตาม ป่าชุมชนที่ถูกนำเสนอจากงานศึกษาวิจัยและการเคลื่อนไหวที่ผ่านมา ยังขาดการวิเคราะห์ด้วยมิติของความสัมพันธ์หญิง-ชาย (Gender Perspective) และละเลย ไม่ให้ความสำคัญต่อผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนเท่าที่ควร ซึ่งมีสาเหตุหลักมาจากการลดคุณค่างานของผู้หญิง ว่าไม่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ ละเลยความรู้และปิดกั้นผู้หญิงไม่ให้เข้าถึงและควบคุมทรัพยากร ทำให้การจัดการป่าชุมชนตกอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ชาย โดยสภาพความเป็นจริงในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงการผลิต ผู้หญิงมีโอกาสดอกไปทำงานนอกบ้าน เข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนมากขึ้น บทบาทของหญิง-ชายได้เปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการผลิต การเข้าถึงและควบคุมทรัพยากร ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในป่าชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะ ดังนั้นจึงมีความสนใจว่ามีเงื่อนไขอะไรที่ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทเคลื่อนไหวเกี่ยวกับป่าชุมชน และเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างไร จากนั้นได้วางวัตถุประสงค์ในการศึกษา ทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องใน 3 ประเด็นคือ แนวคิดผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อม องค์ความรู้ในการความสัมพันธ์หญิงชายในการจัดการป่า และการจัดการ การเข้าถึง และการควบคุมทรัพยากรของผู้หญิง ส่วนกรอบคิดในการวิจัยประกอบด้วยแนวคิดความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน กับสิทธิหญิง-ชายในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากร และแนวคิดการเคลื่อนไหวต่อป่าชุมชนในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะ

บทที่ 2 เป็นการนำเสนอสภาพแวดล้อมของชุมชนพื้นที่ศึกษา เพื่อทำความเข้าใจลักษณะเฉพาะของพื้นที่ศึกษา และทำความเข้าใจพัฒนาการของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ซึ่งเน้นความสำคัญของความสัมพันธ์กับภายนอก นโยบาย โครงการของรัฐ ที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง การใช้ประโยชน์ และการควบคุมทรัพยากรโดยชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสำคัญของผู้หญิงต่อการเข้าร่วมในการจัดการป่าชุมชน โดยแบ่งพัฒนาการป่าชุมชนออกเป็น 4 ยุคคือ ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ดินทำกิน (พ.ศ. 2458-2468) ยุคตัดไม้ทำลายป่า (พ.ศ. 2469-2516) ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532) และยุคสุดท้ายคือ ยุคป่าชุมชน (พ.ศ. 2533 ถึงปัจจุบัน)

บทที่ 3 เป็นการนำเสนอการพัฒนาศตวรรษในชนบท โดยให้ความสำคัญกับแนวทางการพัฒนาศตวรรษในระดับสากล อันมีส่วนต่อการผลักดันให้รัฐบาลเห็นความสำคัญต่อสตรี โดยกำหนดนโยบายแผนงาน ทั้งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและแผนสตรีระยะยาว ในทางปฏิบัติหน่วยงานราชการ โดยเฉพาะกรมการพัฒนาชุมชนที่พัฒนาศตวรรษอย่างจริงจัง มีการกำหนด

แผนงานจัดตั้งและพัฒนาองค์กรสตรี ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านจนถึงระดับจังหวัด ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนมีแนวทางการดำเนินกิจกรรมที่จะเสริมบทบาทของผู้หญิงในหมู่บ้านให้เข้าร่วมกับผู้ชาย ตั้งแต่กิจกรรมที่เป็นอาชีพเสริมจนถึงการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน แนวทางการพัฒนาสตรีทั้งของหน่วยงานรัฐและเอกชน มีส่วนให้เกิดการก่อตัวของผู้หญิงในการเคลื่อนไหวสู่พื้นที่สาธารณะมากขึ้น

บทที่ 4 เป็นการนำเสนอการศึกษาความรู้หญิง-ชายในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยแยกแยะประเภทชนิดของพืช-สัตว์ที่ให้ประโยชน์ ทั้งที่ใช้เป็นอาหาร ยาสมุนไพร วัสดุ และคุณค่าทางด้านจิตใจ นอกจากนั้นยังนำเสนอการครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนของหญิง-ชาย โดยการมองผ่านองค์กร กฎระเบียบ และกฎเกณฑ์ทางประเพณี เพื่อต้องการชี้ให้เห็นกระบวนการกีดกันผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมการจัดการป่าชุมชนที่ผู้ชายสร้างขึ้น และผู้หญิงได้ใช้กฎเกณฑ์ทางประเพณีเข้าไปตรวจสอบและควบคุมการจัดการป่าชุมชน นอกจากนั้น ผู้หญิงยังเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งกรรมการในคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวอีกด้วย

บทที่ 5 นำเสนอถึงการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในป่าชุมชนในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางสาธารณะ โดยวิเคราะห์การเข้าไปแย่งพื้นที่ของผู้หญิงในระดับชุมชนและเครือข่าย ซึ่งมีทั้งความขัดแย้ง ความร่วมมือ การกีดกันไม่ให้แสดงผู้หญิงแสดงตัวตน โดยการเคลื่อนไหวภายในชุมชนนั้น ผู้หญิงมักจะใช้สถานที่ที่ไม่เป็นทางการในการตรวจสอบการทำงานจัดการป่าชุมชนของผู้ชาย และการเคลื่อนไหวภายนอกชุมชนนั้น ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนให้เข้าไปมีส่วนร่วมในเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำพูน รวมทั้งให้โอกาสในการบริหารกิจกรรมและควบคุมการใช้จ่าย

บทที่ 6 เป็นการสรุปเนื้อหาการศึกษาการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนของกลุ่มผู้หญิงบ้านทุ่งยาว โดยได้เสนอข้อค้นพบสำคัญ 3 ประเด็น คือ 1.) เงื่อนไขที่ผู้หญิงออกมาเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะป่าชุมชน 2.) ผู้หญิงได้ใช้กฎเกณฑ์ทางประเพณีมาควบคุมและตรวจสอบการจัดการป่าชุมชน และ 3) ผู้หญิงได้นิยามความหมายป่าชุมชนที่แตกต่างไปจากชาย นอกจากนั้นยังนำเสนอข้อโต้แย้งทางทฤษฎี โดยชี้ให้เห็นว่า ความมองชุมชนจากความเป็นจริง แท้ที่จริงแล้วชุมชนไม่ได้มีความผสมกลมกลืนแต่เพียงอย่างเดียว แต่สภาพภายในชุมชนมีความขัดแย้งและความร่วมมือกันระหว่างเพศในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชนด้วย และมีข้อเสนอในการพัฒนาที่ต้องเพิ่มมิติหญิง-ชายเข้าไปในกระบวนการพัฒนาด้วย

บทที่ 2 บริบทของพื้นที่ศึกษา

ในบทนี้ผู้ศึกษาจะนำเสนอบริบทของหมู่บ้านทุ่งยาว ที่มีสภาพแวดล้อมทางนิเวศน์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ซึ่งชี้ให้เห็นเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อ ฐานะบทบาทของผู้หญิงในการเข้ามามีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว โดยผู้ศึกษาจะอธิบายถึง สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม และพัฒนาการป่าชุมชนบ้าน ทุ่งยาว

2.1 สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

ชุมชนพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้คือหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ 99 04' E ถึง 99 06' E เส้นลองจิจูด 18 31' N ถึง 18 28' N ครอบคลุม พื้นที่ 5,647.10 ไร่ (ธีระพงษ์, 2543: 4) หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอเมืองลำพูน ห่างจากตัวเมืองลำพูนตามทางหลวงสายเชียงใหม่-ลำปางทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ 12 กิโลเมตร ซึ่งมีถนนแยกจากทางหลวงสายเชียงใหม่-ลำปางเข้าหมู่บ้านทุ่งยาวได้ 2 ทาง คือ ทาง เข้าผ่านหมู่บ้านข้าวแคร่กับอีกทางเข้าผ่านหมู่บ้านจำบอน (ดูแผนที่ 2.1) โดยมี อาณาเขต ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับหมู่บ้านจำขี้มด

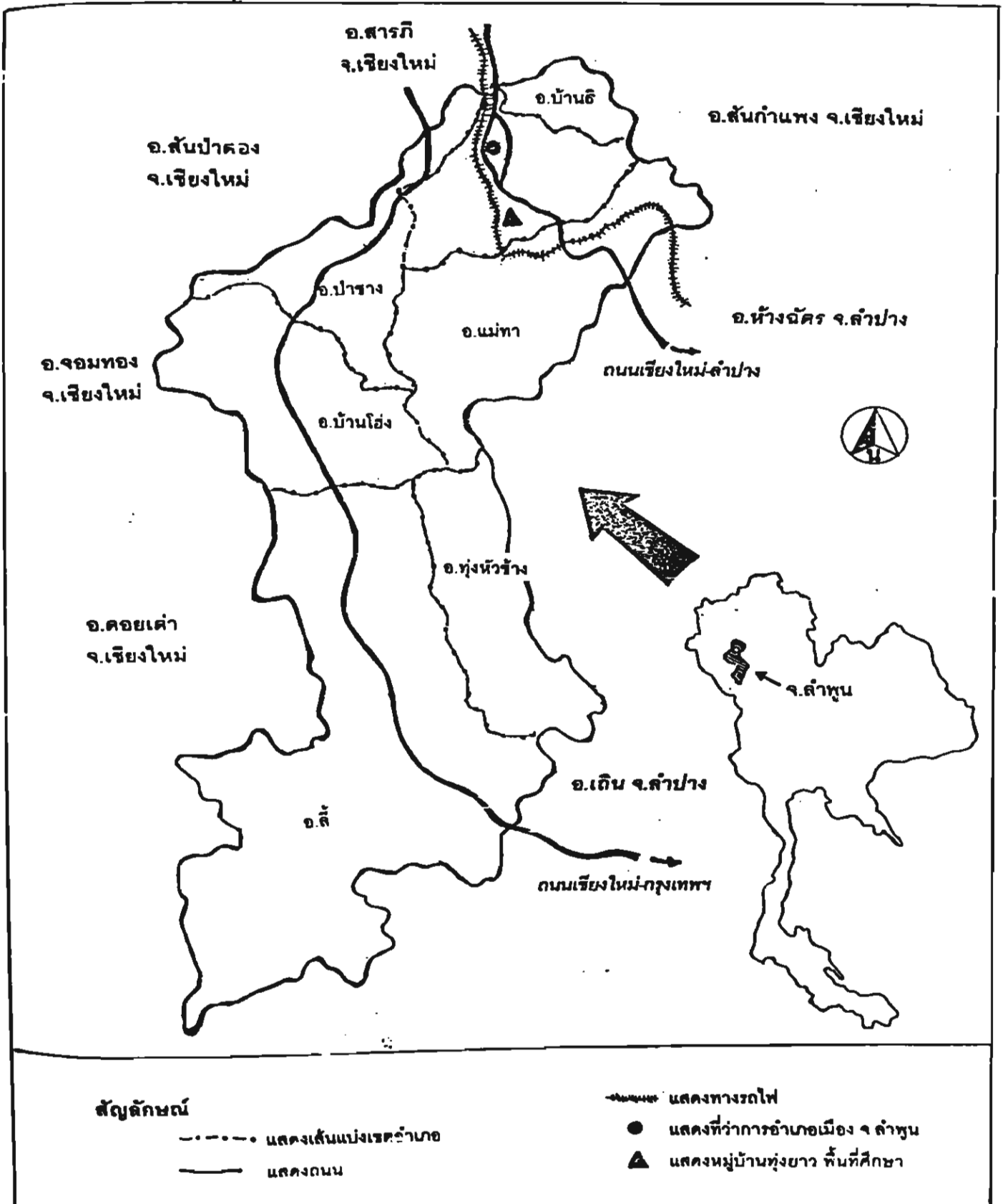
ทิศตะวันออก ติดต่อกับหมู่บ้านแม่ตุ๊ด อำเภอแม่ทา ซึ่งเป็นป่าและภูเขาเป็น แนวยาวจากหมู่บ้านจำขี้มด ผ่านป่าน้ำจำบ้านทุ่งยาว ลงไปทาง ทิศใต้

ทิศใต้ ติดต่อกับหมู่บ้านป่าปวย

ทิศตะวันตก เป็นทุ่งนาไปจนจรดแนวภูเขา เขตติดต่อกับหมู่บ้านสันคะยอมและ หมู่บ้านป่าดิงงาม ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง

ลักษณะพื้นที่ศึกษาเป็นรูปตัวแอล ภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบเชิงเขา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ เทือกเขาขุนตาล พื้นที่โดยรอบเป็นป่าเบญจพรรณ (Dry Deciduous Forest) มีไม้สักเป็นไม้พื้น หลักของพื้นที่ ส่วนพื้นที่สูง ดินเป็นหินกรวด จะมีไม้จำพวกไม้เหียงขึ้นอยู่เต็มระหว่างหุบเขา ทิศใต้ เป็นภูเขา ส่วนทิศเหนือเป็นพื้นที่นายาวลงทางทิศใต้ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านคือ “ทุ่งยาว” และมี ลำน้ำแม่สารไหลผ่านหมู่บ้าน ลำน้ำนี้มีแหล่งต้นน้ำจากดอยผาขอและดอยน้ำจำ นอกจากนั้น

แผนที่ 2.1 แสดงพื้นที่ศึกษา

ที่มา : โครงการปฏิบัติการเกษตรและพัฒนารชนบท

พื้นที่ศึกษาอยู่ในระดับความสูงจากน้ำทะเลปานกลางตั้งแต่ 340 เมตร ถึง 645 เมตร มีจุดสูงสุดอยู่บริเวณดอยผาคอก เรียกว่า "ผาซอ"

ชาวบ้านทุ่งยาวตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนตามริมน้ำแม่สาร มีวัดทุ่งยาวตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน ต่อมาชาวบ้านทุ่งยาวได้ถือเอาตำแหน่งที่ตั้งของวัดเป็นเส้นแบ่งกลุ่มบ้านออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มบ้านเหนือกับกลุ่มบ้านใต้ เหตุที่เรียกเช่นนั้น เพราะกลุ่มบ้านเหนือเป็นกลุ่มที่อยู่ต้นน้ำแม่สาร และกลุ่มบ้านใต้อยู่ท้ายน้ำแม่สาร

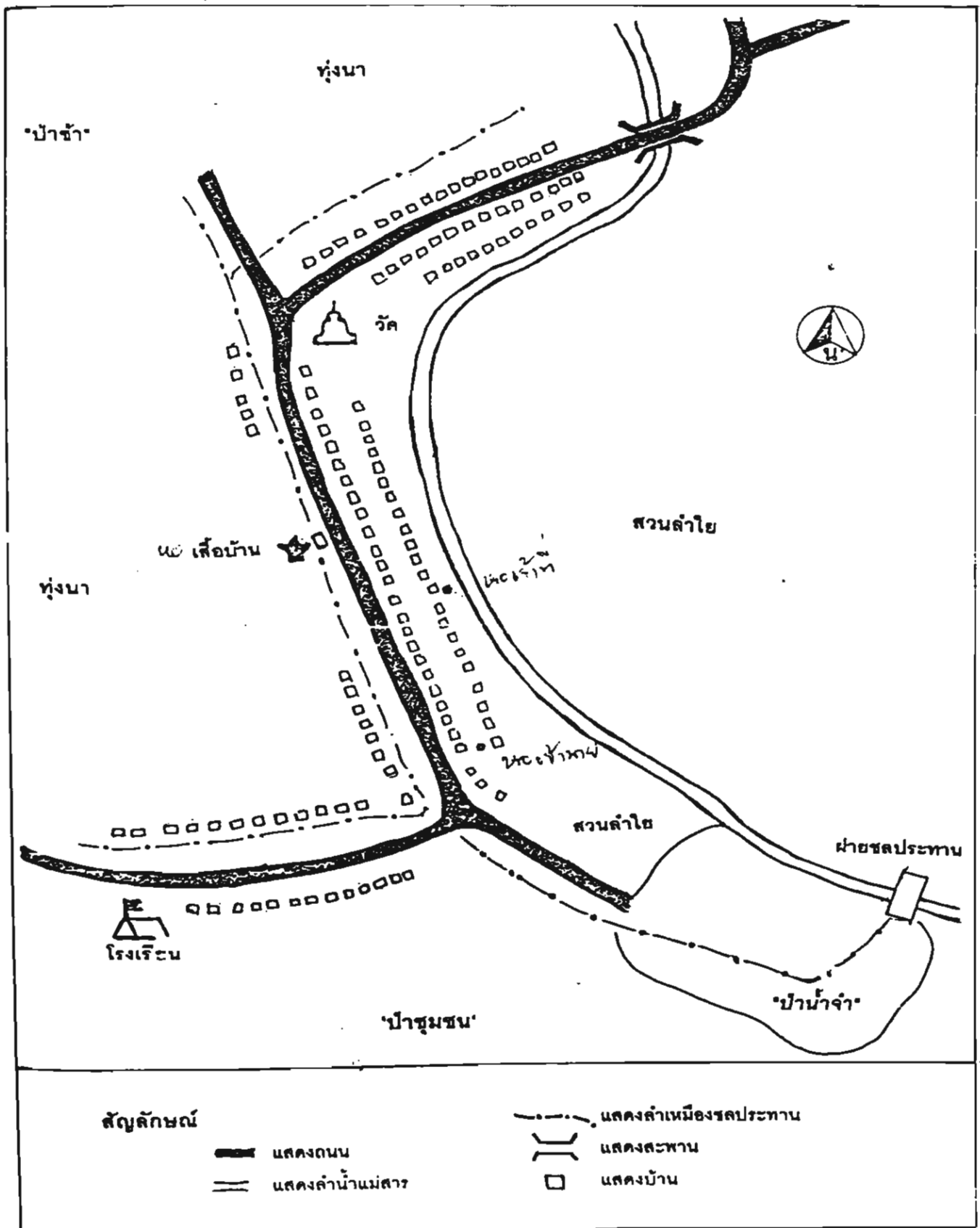
2.1.1 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านทุ่งยาว ปี พ.ศ. 2458 ชาวบ้านได้อพยพจาก หมู่บ้านสันคะยอม ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านเดิมประมาณ 7 กิโลเมตร ข้ามภูเขามาเสาะหาที่ทำกิน ใหม่เนื่องจากเกิดภาวะแห้งแล้ง ที่ดินไม่พอทำกิน ภาวะความแห้งแล้งนี้ ทำให้เกิดการขาดแคลน น้ำในการบริโภค ตอนกลางคืนต้องใช้กระป๋องหาน้ำระยะทางไกล วัวควายไม่มีน้ำกิน น้ำหายาก ต้องเอาไปซ่อนป้องกันคนอื่นมาขโมย จนคนเรียกหมู่บ้านสันคะยอมว่า "บ้านน้ำซ่อน" การขาด แคลน น้ำบริโภค อันเนื่องมาจากภาวะความแห้งแล้ง มีสาเหตุมาจากสภาพป่าบริเวณรอบบ้าน สันคะยอมถูกตัดฟันอย่างหนัก

หลังจากอพยพเข้ามาตั้งหมู่บ้าน มีชาวบ้านที่เป็นญาติพี่น้องได้ทยอยกันอพยพตามมาสมทบ จนตั้งเป็นหมู่บ้านใน ปี พ.ศ. 2464 มีประมาณ 30 ครัวเรือน เป็นหมู่ที่ 12 ของตำบล ป่าสัก จนถึงปี พ.ศ. 2527 จึงได้เปลี่ยนมาเป็นหมู่ที่ 7 ตำบลศรีบัวบาน (ดูแผนที่ 2.2)

ในสมัยก่อน พื้นที่บริเวณนี้ไม่มีใครจับจองเป็นเจ้าของ เนื่องจากเป็นป่าทึบและอยู่ ลึก อย่างไรก็ตาม ที่ดินในเขตลำพูนบริเวณอำเภอเมืองในอดีตถือว่าเป็นของเจ้านายฝ่ายเหนือ ที่ดินเหล่านี้จึงอยู่ในความครอบครองของเจ้าครองนครลำพูน เนื่องจากที่ตั้งของหมู่บ้านทุ่งยาวค่อนข้าง จะอยู่ในป่าลึก จึงกลายเป็นทำเลเลี้ยงช้างของเจ้าฯ และก่อให้เกิดความเดือดร้อนให้กับชาวบ้าน เป็นอันมากเพราะช้างของเจ้าฯ ได้เข้าไปกินต้นอ้อยที่ชาวบ้านปลูกไว้ โดยชาวบ้านไม่สามารถจัดการกับช้างได้

เหตุที่ชาวบ้านทุ่งยาวขณะนั้นปลูกอ้อยเป็นอาชีพหลัก เนื่องจากการทำนายังอาศัย น้ำ ฝน ไม่มีการสร้างระบบชลประทาน การทำนามาขายตัวจริงๆ และบุกเบิกพื้นที่ทำนาใหม่ ก็ต่อเมื่อมีการขุดเหมืองดึงน้ำจากน้ำแม่สารมาใช้ ฝ่ายลูกแรกสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2467 พร้อมกับการ กั้นพื้นที่ป่าบริเวณที่ลำเหมืองผ่านไว้ มีเนื้อที่ 60 ไร่ เรียกว่า "ป่าน้ำจำ" ซึ่งบริเวณนั้นมีต้นตะเคียน ขนาดใหญ่ขึ้น และมีน้ำขับออกมาตลอดปี

แผนที่ 2.2 แสดงพื้นที่หมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ที่มา : โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท

หลังจากการขุดลำเหมืองสร้างฝายเสร็จสิ้น ผู้นำของชุมชน คือ พ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ศักดิ์ ได้ทำการแบ่งที่นาให้กับผู้มีส่วนร่วมในการขุดเหมืองสร้างฝายคนละ 10 ไร่ ท่งยาวจึง เกิดการจัดสรรที่ป่าและบุกเบิกเป็นที่นายาวขนานไปตามเชิงเขา และมีการขุดเหมืองขอยย่อยเข้า ไปยังที่นาของแต่ละคน เจ้าของนาจึงเป็นสมาชิกกลุ่มเหมืองฝาย ที่มีหน้าที่จะต้องดูแล จัดสรรน้ำ เพื่อให้ทำนาอย่างเป็นธรรม และขุดลอกซ่อมแซมเหมืองฝายทุกปี นอกจากนั้น กลุ่มเหมืองฝายยัง ต้องดูแลรักษาป่าน้ำจ๋า ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ชาวบ้านท่งยาวได้เข้าไปดูแลรักษาป่าด้วยตนเองจวบจนปัจจุบัน

2.1.2 สภาพแวดล้อมทางกายภาพ พื้นที่รอบหมู่บ้านท่งยาวจะเป็นภูเขาที่อุดมไปด้วยป่าไม้ธรรมชาติประเภทป่าเบญจพรรณแล้ง (Dry Deciduous Forest) และได้ถูกบุกรุกทำลายจนกลายเป็นป่าแพะ (Dry Forest) ในปี พ.ศ. 2511 บริเวณพื้นที่ที่เป็นป่าแพะมักจะเป็นบริเวณที่แห้งแล้ง หน้าดินตื้น สภาพดินเป็นดินปนทรายหรือกรวดและลูกรัง ซึ่งไม่เหมาะสำหรับการเพาะปลูก ชาวบ้านจึงใช้เป็นป่าใช้สอย มีพันธุ์ไม้ที่สำคัญ คือ ต้นเหียงและพลอง ส่วนพันธุ์ไม้ที่ขึ้นตามเชิงเขาสำคัญ คือ ไม้สัก นอกจากนั้น ยังมีพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ ที่เป็นอาหารและยาสมุนไพร ให้ชาวบ้านได้พึ่งพาเป็นแหล่งอาหารได้ตลอดปี

ในช่วงฤดูฝนจะมีผักป่าออกมากที่สุด ที่สำคัญคือเห็ดต่างๆ ขึ้นเต็มดอย ส่วนหนึ่งจะนำมากินในครอบครัว ที่เหลือก็จะขายโดยมีรถมารับซื้อถึงบ้าน ในช่วงฤดูหนาว ตองตึง ตองเหียงจะเริ่มแก่ ชาวบ้านจะเก็บมาเรียงเป็นตับยาวประมาณ 1 เมตร ใช้มุงหลังคาเล้าไก่ เล้าเป็ด หรือขายไพละ 1.50 บาท เมื่อเข้าฤดูร้อน ชาวบ้านจะเข้าป่าหาไข่มดแดง เก็บยอดผักหวาน ดังนั้น ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ในปัจจุบัน เกิดขึ้นจากสภาพป่าไม้ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมารวม 30 ปี เป็นที่พึ่งของชาวบ้านตลอดปี โดยเฉพาะคนยากจนและผู้หญิงส่วนใหญ่ในชุมชน ทำให้มีระบบ เศรษฐกิจที่พึ่งตนเอง

ทางด้านทรัพยากรน้ำ มีลำน้ำที่สำคัญไหลผ่านหมู่บ้านคือลำน้ำแม่สาร ตั้งอยู่ปลาย สุดของกลุ่มน้ำแม่กวง ไหลจากต้นน้ำบ้านจำขี้มด ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน อยู่ ห่างจากบ้านท่งยาว 8 กิโลเมตร มีระบบเหมืองฝายตามลำน้ำแม่สาร 6 ลูก คือฝายแม่สารใน ฝายท่งยาว ฝายป่าสักกลาง ฝายมหาโชค ฝายป่าสักสามัคคี และฝายป่าขาม ในอดีตสามารถส่งน้ำให้พื้นที่ประมาณ 17,500 ไร่ แต่ปัจจุบัน สามารถทำนาได้ไม่เกินร้อยละ 10 ของพื้นที่ น้ำแม่สารไหลลงสู่น้ำแม่กวงที่บริเวณบ้านแม่ตานแม่ตอง ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นระยะทางจากอ่างเก็บน้ำแม่สารถึงบริเวณที่บรรจบน้ำแม่กวงประมาณ 28 กิโลเมตร

สภาพฝนตกโดยทั่วไป ฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ตลอดเวลา 6 เดือนนี้จะมีช่วงฝนแล้งสั้นๆ หรือฝนทิ้งช่วงราวปลายเดือนมิถุนายนถึงต้นเดือนกรกฎาคม และจะมีฝนตกชุกหนาแน่นในเดือนสิงหาคมและกันยายน ฝนตกเฉลี่ยทั้งปีประมาณ 1,150 มม. จำนวนวันที่ฝนตกในหนึ่งปีประมาณ 78 วัน

ลำน้ำแม่สารเปรียบเสมือนเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้านทุ่งยาวตั้งแต่อดีต ใช้ประโยชน์ในการเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน และหนุนให้มีน้ำได้ดิน ซึ่งช่วยให้บ่อน้ำตื้นมีน้ำสำหรับบริโภคตลอดปี ตลอดจนทำให้ต้นไม้ในไร่นาในป่ายังสดชื่น

ชาวบ้านทุ่งยาว โดยการนำของพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์ศักดิ์ พ่อหลวงคนแรกของหมู่บ้าน ได้ร่วมกันสร้างฝายและชุดเหมืองเพื่อทอดน้ำเข้าไปในพื้นที่นา สร้างเหมืองฝายเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2467 พร้อมกับสงวนพื้นที่ป่า บริเวณที่ลำเหมืองผ่าน มีเนื้อที่ 60 ไร่ เรียกว่า "ป่าน้ำจำ" ซึ่ง หมายถึง ป่าที่มีน้ำซับออกมาจากใต้พื้นดิน

ปี พ.ศ. 2469 มีการออกกฎเกณฑ์ในการจัดการระบบเหมืองฝาย ระบบเหมืองฝายจึงเป็นองค์กรดั้งเดิมที่มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน และมีอำนาจที่สูงสุดองค์กรหนึ่ง ตามลำน้ำแม่สาร นอกจากมีระบบเหมืองฝายบ้านทุ่งยาวแล้ว ตลอดลำน้ำยังมีระบบเหมืองฝายถึง 6 ระบบ/กลุ่ม ทุกกลุ่มมีความสัมพันธ์ทางสังคมต่อกัน เป็นเครือข่ายเหมืองฝายเพราะจะต้องร่วมมือกันจัดสรรทรัพยากรน้ำให้เพียงพอและเป็นธรรมตลอดต้นน้ำถึงปลายน้ำ

ต่อมาสภาพป่าไม้บริเวณต้นน้ำแม่สารเสื่อมโทรมลง ทำให้ปริมาณน้ำมีจำนวนลดลง ประกอบกับความต้องการใช้น้ำของชาวบ้านเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีการขายพื้นที่เกษตรกรรม ส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ เช่น ลำไย และปลูกข้าวใช้สายพันธุ์ข้าวจากการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐ บางครั้งจึงเกิดความขัดแย้งแย่งชิงน้ำกันระหว่างหมู่บ้าน เครือข่ายเหมืองฝายจึงต้องทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยให้เกิดความพอใจกันทุกฝ่าย

ลำน้ำแม่สารเสื่อมโทรมมากขึ้น เมื่อชาวบ้านทุ่งยาวเข้ามาเก็บก้อนหินในลำน้ำไป ขายให้พ่อค้ารับเหมาก่อสร้าง ทำให้ตลิ่งพัง ลำน้ำตื้นเขิน น้ำในบ่อน้ำตื้นตามหมู่บ้านแห้งขอด แทบไม่พอบริโภคในฤดูแล้ง ลำน้ำแม่สารเริ่มไม่มีน้ำ เมื่อมีโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำของกรมชล-ประทาน ขึ้นที่บ้านจำซึ่มด ห่างจากบ้านทุ่งยาว 8 กิโลเมตร การก่อสร้างอ่างเก็บน้ำที่ใช้เทคนิคอัด ปูนซีเมนต์ ลึกลงไปในดิน 24 เมตร ทำให้น้ำในอ่างไม่สามารถซึมลงไปพื้นที่ได้ต่างๆ น้ำในบ่อแห้ง ดินแห้ง เมื่อฝนตก ทางเจ้าหน้าที่เปิดประตูน้ำปล่อยน้ำให้ชาวบ้านได้ทำนา ปากภูพาน้ำไหลมา น้อย ส่วนใหญ่ซึมลงไปในดิน หรือเมื่อชาวบ้านจะทำนาและขอให้เจ้าหน้าที่ปล่อยน้ำ มักจะไม่ ประสบผล เพราะเจ้าหน้าที่อ้างว่าต้องรอให้น้ำมีปริมาณเพิ่มขึ้นถึงระดับที่กำหนดไว้เสียก่อนจึง จะปล่อยได้ ทำให้

เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้านทุกปี นอกจากนั้น ระบบเหมืองฝายสูญเสียการจัดการน้ำ เพราะอำนาจในการกักเก็บน้ำอยู่กับเจ้าหน้าที่ พื้นที่ทำนาเป็นจำนวนมากถูกปล่อยว่าง เพราะไม่มีน้ำทำนา

ปัจจุบัน บ้านทุ่งยาวมีระบบประปาหมู่บ้าน ซึ่งใช้น้ำใต้ดินมาทำน้ำประปา ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ตักน้ำประปา เพราะเชื่อว่ามีน้ำเสียปนเปื้อนลงไปได้ดินปนอยู่กับน้ำประปา เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือประมาณ 10 กิโลเมตร น้ำเสียจากโรงงานอาจจะไหลซึมลงไปถึงบ่อน้ำได้ และเคยเกิดเหตุการณ์น้ำเสียจากกองขยะใกล้ชายป่าติดหมู่บ้านซึมเข้าไปในบ่อน้ำดื่ม หมู่บ้านจำบอนซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านทุ่งยาว 2 กิโลเมตร ทำให้น้ำในบ่อไม่สามารถนำมาใช้บริโภคได้ จนกระทั่งมีการประท้วงของชาวบ้านให้ย้ายที่ทิ้งขยะไปที่อื่น ส่วนน้ำฝน ชาวบ้านก็ไม่นิยมเอามาดื่ม เนื่องจากคิดว่ามีอากาศและควันเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมลอยปนมากับน้ำฝน ชาวบ้านจึงตักน้ำบรรจุขวดซึ่งมีรถบรรทุกน้ำจากโรงงานผลิตน้ำมาส่งถึงบ้าน ราคาขวดละ 1.50 บาท

สภาพพื้นที่ทำการเกษตร บ้านทุ่งยาวมีพื้นที่นาอยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันตกของ หมู่บ้าน มีเนื้อที่ประมาณ 2,500 ไร่ เป็นที่ราบเชิงเขาระหว่างเทือกเขา 2 เทือก ขนานกันยาวจาก ทิศเหนือสู่ทิศใต้ ชื่อหมู่บ้านทุ่งยาวจึงมีความหมายจากลักษณะของทุ่งนาที่ยาวไปตามเชิงเขาดังกล่าว ทุ่งนาแห่งนี้ถูกบุกเบิกภายหลังจากการสร้างระบบเหมืองฝายเมื่อปี พ.ศ. 2466 พ่อหลวงจะแบ่งผืนนาให้กับลูกบ้านที่ร่วมขุดเหมืองสร้างฝายคนละ 10 ไร่ สภาพดินในที่นาเป็นดินร่วนปนทราย หลังจากชาวบ้านหันมานิยมปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ที่รัฐส่งเสริม คือ พันธุ์ กข. 6 ไว้บริโภค และข้าวเจ้าพันธุ์มะลิ 105 เอาไว้ขาย ซึ่งข้าวพันธุ์ดังกล่าวต้องใส่ปุ๋ยเคมีนานหลายปี ทำให้ดินจับกันเป็นก้อนแข็ง และขาดการบำรุงฟื้นฟูสภาพดิน ทำให้ข้าวไม่งามเท่าที่ควร ส่วนพื้นที่ทำสวนลำไยจะเป็นที่สูง แต่เดิมเป็นป่า หลังจากลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดลำพูน จึงมีการบุกเบิกพื้นที่ปลูกลำไยเพิ่มขึ้น

2.1.3 ประชากร ชาวบ้านทุ่งยาวเป็นชาวไทยยอง สันนิษฐานว่าแต่เดิมชาวไทยยองอยู่ ที่เมืองยอง ประเทศพม่า พระเจ้ากาวิละ กษัตริย์ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ได้กวาดต้อนพลเมืองชาวไทยยองมาไว้ที่จังหวัดลำพูน ภายใต้นโยบายการรวบรวมกำลังคนให้เป็นปีกแผ่นหรือที่เรียกว่ายุคสมัย "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" (แสวง 2538: 147-148) ซึ่งมาตั้งถิ่นฐานบริเวณหมู่บ้านเวียงยอง และอำเภอปายทาง อันเป็นทำเลลุ่มน้ำ เมื่อมีผู้คนจำนวนมากขึ้น เกิดความแออัดคับแคบ จึงได้ขยายขยายออกไป บางกลุ่มอพยพไปตั้งหมู่บ้านแถบชายป่าเขา ทางด้านทิศตะวันออก ของเมืองลำพูน แถบแม่ทา ลุ่มน้ำแม่สาร

หมู่บ้านทุ่งยาวเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีครัวเรือนจำนวน 286 ครัวเรือน ประชากร รวมทั้งสิ้น 1,044 คน เป็นชาย 490 คน หญิง 554 คน (ดูตาราง 2.1) ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตร อย่างเดียวมี 170 ครัวเรือน ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพรับจ้างอย่างเดียวมี 20 ครัวเรือน และครัวเรือนที่ประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพมี 96 ครัวเรือน มีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 28,000 บาทต่อปี นอกจากนั้นมีคนออกไปทำงานนอกหมู่บ้านประมาณ 200 ครัวเรือน เป็นชายประมาณ 80 คน หญิงประมาณ 120 คน เกือบทั้งหมดมีอายุมากกว่า 18 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่ไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ จังหวัดลำพูน (เพ็งอ้ง, 7)

ตารางที่ 2.1 แสดงการแบ่งจำนวนประชากรบ้านทุ่งยาวตามช่วงอายุ

อายุ	ชาย	หญิง	รวม
น้อยกว่า 1 ปี	9	8	17
1 – 2 ปี	4	3	7
3 – 5 ปี	20	30	50
6 – 11 ปี	51	55	106
12 – 14 ปี	16	26	42
15 – 17 ปี	24	22	46
18 – 49 ปี	274	301	575
50 – 59 ปี	38	32	70
มากกว่า 60 ปี	54	77	131
รวม	490	554	1,044

ที่มา:ธีระพงษ์ เสาวภาคย์ การใช้ประโยชน์ที่ดินในป่าชุมชน บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน โครงการจัดตั้งภาควิชาทรัพยากรป่าไม้ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.

2.1.4 การศึกษา ในอดีตที่รัฐยังไม่สามารถจัดการศึกษาให้กับประชาชนได้อย่างทั่ว ถึง ผู้ที่สนใจใฝ่หาความรู้ต้องไปบวชเรียนที่วัดในตัวเมือง ต่อมา มีศูนย์กลางการศึกษาในหมู่บ้าน โดย ใช้สถานที่วัดทุ่งยาวเป็นโรงเรียนเมื่อปี พ.ศ. 2482 พระคำมูล อภิรังโส เจ้าอาวาสวัดทุ่งยาว ร่วมมือ

กับชาวบ้านส่งบุตรหลานมาเรียน ใช้ศาลาวัดเป็นห้องเรียน ในปี พ.ศ. 2499 พระอธิการ กรองแก้ว สุจิตโต และชาวบ้านช่วยกันบริจาคทรัพย์สร้างอาคารเรียนเป็นการถาวร บนที่ดินที่วัดได้บริจาคให้ชื่อว่า "โรงเรียนวัดทุ่งยาวสุจิตราชวรบำรุง"

ต่อมาจำนวนนักเรียนได้เพิ่มขึ้นจนอาคารเรียนสถานที่คับแคบ จึงได้ย้ายโรงเรียนไป ตั้งอยู่ติดป่าเชิงเขาในปี พ.ศ. 2513 โดยได้งบประมาณก่อสร้างจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด ส่วนอาคารเรียนเดิมเปิดเป็นศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ปัจจุบันโรงเรียนเปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และเปิดโรงเรียนขยายโอกาส สอนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 (ดูตารางที่ 2.2)

จากจำนวนเด็กเล็กในหมู่บ้านมีแนวโน้มลดลง ทำให้หน่วยงาน 2 หน่วยงานที่รับผิดชอบเลี้ยงเด็กเล็กกันคือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ในสังกัดกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย กับ การประถมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ทำให้ผู้ปกครองเด็กตกอยู่ในภาวะอึดอัด เนื่องจากการตัดสินใจอยู่ที่หน่วยงานต้นสังกัด และในอนาคตอาจมีการโอนศูนย์พัฒนาเด็กเล็กให้อยู่ภายใต้การดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ศรีบัวบาน

เนื่องจากบ้านทุ่งยาวตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองลำพูน และการคมนาคมสะดวก พ่อแม่ มักนิยมให้ลูกไปเรียนต่อโรงเรียนประจำจังหวัด เพราะเชื่อว่าลูกจะเรียนเก่ง มีความรู้มากกว่าเรียนในโรงเรียนของหมู่บ้าน ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาในปัจจุบันก็คือ มีเด็กวัยรุ่นเสพยาเสพติดจำพวกยาบ้าเป็นจำนวนมาก เป็นที่น่าสังเกตก็คือวัยรุ่นที่เสพยาบ้าเป็นเด็กชายที่เรียนอยู่โรงเรียนในตัวเมือง ขาดเรียนบ่อย โดยที่พ่อแม่ไม่ทราบ ขณะที่วัยรุ่นเรียนอยู่โรงเรียนในหมู่บ้านจะไม่เสพยาบ้า เป็นเพราะโรงเรียนอยู่ในหมู่บ้าน จึงอยู่ใกล้ชิดและอยู่ในสายตาของพ่อแม่

โรงเรียนบ้านทุ่งยาวมีเนื้อที่เกือบ 20 ไร่ ประมาณ 3 ใน 5 ของพื้นที่โรงเรียนเป็นป่า มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น เด็กนักเรียนทุกคนจะรู้จักป่าน้ำจืดและสามารถเล่าประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนได้เป็นอย่างดี และเคยเข้าไปในป่ากับพ่อแม่ ดังนั้นเด็กๆ จึงรู้จักชื่อและประโยชน์ของต้นไม้ คณะกรรมการศึกษาของหมู่บ้านได้เห็นความสำคัญของโรงเรียน อันเป็นสถานที่ปลูกฝังความสำนึกให้กับนักเรียน จึงได้ปรึกษากับกลุ่มครูในโรงเรียน ให้สอนลูกหลานของตนในเรื่องประโยชน์ของป่าและประวัติของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

ตารางที่ 2.2 แสดงจำนวนนักเรียนชาย-หญิง แบ่งตามชั้นเรียนของโรงเรียนบ้านทุ่งยาว

ชั้น	นักเรียนชาย (คน)	นักเรียนหญิง (คน)	รวม
อนุบาล 1	5	9	14
อนุบาล 2	4	5	9
รวมชั้นอนุบาล	9	14	23
ป.1	7	6	13
ป.2	4	6	10
ป. 3	10	19	29
ป.4	7	4	11
ป.5	5	2	7
ป.6	6	7	13
รวมชั้นประถม	39	44	83
ม.1	9	11	20
ม.2	8	11	19
ม.3	7	11	18
รวมชั้นมัธยม	24	33	59
รวมทั้งหมด	72	91	163

ที่มา: โรงเรียนบ้านทุ่งยาว พ.ศ. 2543

ในปี พ.ศ. 2541 ประชากรในหมู่บ้านที่กำลังศึกษาอยู่ตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษาจนถึงระดับปริญญาตรีมีทั้งหมด 288 คน ส่วนประชากรที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาหรือสูงกว่าและไม่ได้ศึกษาต่อมี 602 คน นอกจากนั้นประชากรในหมู่บ้านมีการศึกษาภาคบังคับขึ้นไปร้อยละ 80 (เพ็งอ้ง, 7)

2.1.5 ลักษณะด้านเศรษฐกิจ บ้านทุ่งยาวช่วงก่อนจะมีระบบเหมืองฝาย อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำไร่อ้อย ชาวบ้านเลิกทำไร่เมื่อสร้างระบบเหมืองฝายเสร็จ สามารถทดน้ำจากน้ำแม่สารมาทำนาได้ การทำนาของชาวบ้าน ทำพอกับการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น อาชีพ

ของชาวบ้านทุ่งยาวได้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขจากภายนอก และสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

ในยุคที่รัฐบาลได้ขยายก่อสร้างเส้นทางรถไฟขึ้นมาทางภาคเหนือ ผ่านจังหวัดลำพูน ชาวบ้านมีรายได้หลักจากการตัดไม้ขาย บางส่วนตัดเฉพาะไม้สักซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อชุมชนออกกฎระเบียบห้ามตัดไม้สัก ชาวบ้านก็หันมาตัดไม้เฒ่าถ่านขาย ทำให้ป่าไม้ถูกโค่นทำลาย เหลือแต่ก้อนหิน ทำให้ชุมชนเกิดภาวะแห้งแล้ง ที่ประชุมชาวบ้านจึงมีมติขยายเขตรักษาป่า และฟื้นฟูต้นไม้ที่ถูกตัดเหลือแต่ตอขึ้นมาใหม่ อาชีพเฒ่าถ่านจึงค่อยๆ หดไป ต่อมาชาวบ้านก็มีทางเลือกใหม่ คือ การเก็บหินขาย ทำติดต่อกันมาหลายปี จนทำให้ลำน้ำลิก ตลิ่งพัง มีผลให้น้ำสำหรับอุปโภคบริโภคแห้งและลึก ทำให้การขายหินในหมู่บ้านต้องเลิกไปในที่สุด

ในส่วนการเกษตรกรรม นอกจากทำนาเพื่อการบริโภคในครัวเรือนแล้ว ยังปลูก ถั่วลิสง ถั่วเหลือง และผักต่างๆ ตามฤดูกาล ต่อมา มีการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ชาวบ้านส่วนหนึ่งสนใจหันมาปลูกต้นยาสูบและบ่มใบยาส่งโรงงาน ซึ่งมีบริษัทมาตั้งโรงงานอยู่ในจังหวัดลำพูนให้การส่งเสริม การบ่มใบยาสูบจำเป็นต้องใช้ไม้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงเผาให้เกิดความร้อนเป็นจำนวนมาก ภายหลังชาวบ้านได้เลิกจากการปลูกยาสูบ เนื่องจากสรุปว่าไม่มีกำไร

หมู่บ้านได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวบ้านไม่มีงานทำที่เป็นรายได้ ส่วนหนึ่งยังชีพได้ด้วยการเก็บหาของป่ามาบริโภคและขายเป็นรายได้ตามฤดูกาล ของที่ขายเป็นรายได้ก็มีจำพวกไข่มดแดง เห็ดชนิดต่างๆ

ต่อมาทราบว่าชาวบ้านหนองช้างคื่นมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกลำไยขาย การปลูก ลำไยในหมู่บ้านทุ่งยาวเริ่มปลูกกันในปี พ.ศ. 2500 เรื่อยมา ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา มีการขยายพื้นที่ปลูกลำไย บางครั้งรุกเข้าไปในเขตป่าชุมชน เพราะต่างประเทศ เช่น จีน สิงคโปร์ รับซื้อทั้งลำไยสดและลำไยแห้ง ชาวบ้านบางคนที่มีเงินทุนพอ ก็ลงทุนซื้อเครื่องอบลำไย รับซื้อลำไย แล้วนำมาอบแห้งขาย

เมื่อเกิดภาวะความแปรปรวนทางธรรมชาติที่เรียกว่า "เอลนีโญ" ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ส่งผลให้ลำไยไม่ออกดอกเป็นเวลา 3 ปีติดต่อกัน ชาวบ้านจึงเดือดร้อนไม่มีเงินชำระหนี้ เฉพาะ บ้านทุ่งยาวบ้านเดียวติดหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ประมาณ 20 ล้านบาท ส่วนการทำนา ก็ประสบปัญหาน้ำไม่พอกับการทำนา เนื่องจากอำนาจการจัดการน้ำขึ้นอยู่กับ เจ้าหน้าที่ชลประทานอ่างเก็บน้ำแม่สาร ซึ่งจะปล่อยน้ำให้ต่อเมื่อน้ำมีปริมาณเพียงพอในอ่างฯ ก่อน ประกอบกับต้นทุนการทำนาเพิ่มขึ้น เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช ตลอดจนรถไถเดินตาม ซึ่งต้องพึ่งพาน้ำมันที่มีราคาสูงขึ้น จากการที่ราคาและผลผลิตการเกษตรไม่มีความแน่นอนและมั่นคง ชาวบ้านจึง

ต้องคืนเงินประกอบอาชีพที่เป็นรายได้นอกภาคการเกษตร เช่น ออกไปไร่ขายตุ๋ ขายกระจกตามต่างจังหวัดหลังฤดูทำนา และอีกส่วนหนึ่งออกหางานรับจ้างก่อสร้าง

หลังจากจังหวัดลำพูนได้มีการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม คนหนุ่มสาวจากหมู่บ้านนิยมออกไปทำงานรับจ้างในโรงงานนิคมอุตสาหกรรมมากขึ้น เพราะได้ค่าตอบแทนที่แน่นอน และได้รับความเชื่อถือในการซื้อของผ่อนส่ง จำพวกเครื่องใช้ไฟฟ้า รถมอเตอร์ไซด์ การที่คนหนุ่มสาวหันไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้ภาระการทำนาส่วนใหญ่ตกอยู่กับคนวัยกลางคนและคนเฒ่าคนแก่ บางครั้งต้องจ้างแรงงานมาช่วย ด้วยอัตราค่าจ้างใกล้เคียงกับค่าจ้างในโรงงาน คือไม่ต่ำกว่า 100 บาทต่อวัน ชาวบ้านหลายคนได้เลิกทำนา แต่ในช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่หันมาทำนาเหมือนเดิม ไม่นิยมการจ้างแรงงาน ใช้แรงงานที่มีอยู่ในครอบครัวหรือใช้ระบบเอามือเอาวันแทน

การถือครองที่ดินต่อครอบครัวมีจำนวนลดลง ส่วนหนึ่งเกิดจากการแบ่งมรดกให้กับลูกๆ อีกส่วนหนึ่งมาจากความไม่มั่นคงทางการเกษตร เกิดภาระหนี้สินขึ้น จึงมีการขายที่ดิน การขายที่ดินช่วงที่ผ่านมา ถือว่าเป็นผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรม และการขยายตัวของเมือง เนื่องจากชาวบ้านทุ่งยาวตั้งอยู่ห่างจากนิคมอุตสาหกรรมและตัวเมืองลำพูน 10 กิโลเมตร และการซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรในยุคเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ ทำให้ที่ดินมีราคาแพงขึ้น เนื่องจากชาวบ้านยังมีความผูกพันกับที่ดินที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ จึงไม่ยอมให้ที่ดินตกเป็นของคนอื่นที่อยู่นอกหมู่บ้าน การขายที่ดินจึงขายให้กับญาติพี่น้องที่อยู่ในหมู่บ้าน แม้ว่าจะได้ราคาไม่สูงเท่ากับราคาที่ดินที่คนภายนอกมาเสนอก็ตาม ที่นาของชาวบ้านมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบระหว่างภูเขา เป็นวิวที่งดงาม จึงเป็นที่ต้องการของคนภายนอก ที่จะมากว้านซื้อที่ดินไว้เก็งกำไร หรือทำโครงการบ้านจัดสรร ชาวบ้านเองก็อยากขายที่ดิน และมักจะเสนอขายที่ดินที่ขาดน้ำ สภาพดินไม่เหมาะกับการเพาะปลูก การขายจะวางมัดจำไว้ก่อน แต่เมื่อเกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจของประเทศ ธนาคารไม่ปล่อยสินเชื่อให้นักลงทุนมาซื้อที่ดินตามที่ตกลงกันได้ ชาวบ้านจึงขายที่ดินไม่ได้และรับเงินมัดจำ (ดูตารางที่ 2.3 และ 2.4)

ตารางที่ 2.3 แสดงขนาดการถือครองที่ดิน

จำนวนการถือครองที่ดิน (ไร่)	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
ไม่มีที่ดิน	6	2.0
1 - 5	121	40.5
6 - 10	100	33.5
11 - 20	65	21.7
21 - 40	7	2.3
รวม	299	100

ที่มา: สัมภาษณ์พ่อหลวงจรัส ชาล็ก

ตารางที่ 2.4 แสดงการถือครองที่ดินตามประเภทการเกษตร

ประเภทที่ดิน	จำนวนครอบครัว
ไม่มีที่ดิน	6
มีที่นา แต่ไม่มีที่สวน	-
มีที่สวน แต่ไม่มีที่นา	105
มีทั้งที่นาและที่สวน	188
รวม	299

ที่มา: สัมภาษณ์พ่อหลวงจรัส ชาล็ก

วงจรการผลิตการเกษตรและหาของป่าในรอบปีของบ้านทุ่งยาว (ดูตาราง 2.5) ได้ชี้ให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับการเกษตรและพึ่งพาธรรมชาติ สอดคล้องตามฤดูกาล แต่ละเดือน ช่วงหน้าแล้ง ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้หญิงจะเข้าป่าเก็บผักหวาน ไข่มดแดง ส่วนตอน กลาง ค่ำคืน ผู้ชายจะออกไปหา กบ เขียด ซึ่งมักอยู่ตามริมตลิ่งแม่น้ำ ร่องเหมือง ฤดูฝนซึ่งเป็นฤดูกาลเพาะปลูก ชาวบ้านจะทำนา ปลูกผักต่างๆ ที่เป็นพืชเศรษฐกิจ ก็คือถั่วลิสง ส่วนพืชเศรษฐกิจที่เป็นรายได้ คือ ลำไย จะเก็บผลระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงสิงหาคม ซึ่งตรงกับการทำนา ทำให้ช่วง 2 เดือนนี้ขาดแคลนแรงงานในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก ต้องจ้างแรงงานจากหมู่บ้านอื่นมาเสริม และฤดูฝนฝนตกชุก จะมีเห็ดป่าขึ้นเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจะเข้าป่าเก็บเห็ดเพื่อบริโภคและขาย จนย่างเข้าฤดูหนาว จึงจะเกี่ยวข้าวและปลูกผักสวนครัว สำหรับลำไยที่ถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญ ประมาณปลายปี 2542 ชาวบ้านที่ทำสวนลำไยไม่มั่นใจว่าต้นลำไยจะออกดอกหรือไม่ ได้ตัดสินใจ

ใช้สารโปรแตสเซียมคลอไรด์ เพื่อเร่งให้ลำไยออกดอกเร็วขึ้น หลังจากที่ไม่ออกดอกมา 3 ปีติดต่อกัน คาดว่าจะให้ผลผลิตประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน

ตารางที่ 2.5 แสดงวงจรการผลิตในรอบปี

เดือน	การเพาะปลูก/ผลผลิต
มกราคม	ปลูกหอม ผักกาด มะเขือ กระเทียม
กุมภาพันธ์	เก็บไข่มัดแดง ผักหวาน แมงมัน เขียด
มีนาคม	เก็บไข่มัดแดง ผักหวาน แมงมัน เขียด
เมษายน	หากบ เขียด
พฤษภาคม	ปลูกถั่วลิสง ฟักทอง มะเขือ พริก ข่า ตะไคร้ มันสำปะหลัง
มิถุนายน	ปลูกถั่วลิสง มะเขือ พริก ข่า ตะไคร้
กรกฎาคม	ตกกล้าข้าว เก็บลำไย
สิงหาคม	ดำนา เก็บลำไย เก็บเห็ด
กันยายน	ปลูกมันเทศ พริก มะเขือยาว เก็บเห็ด ถั่วลิสง
ตุลาคม	เก็บเห็ด
พฤศจิกายน	ปลูกหอมแดง เกียวข้าว
ธันวาคม	เกี่ยวข้าว ปลูกกระเทียม

ที่มา: สัมภาษณ์กลุ่มแม่บ้านทุ่งยาว

2.2 ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

บ้านทุ่งยาวมีลักษณะความสัมพันธ์ ทางสังคมและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับสังคมภาคเหนือ มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เมื่อสืบสาวภายในหมู่บ้านแล้ว จะพบว่ามีส่วนสายใยความสัมพันธ์ ถ้าไม่ทางสายเลือดก็เป็นญาติต่อกันโดยการแต่งงาน ความสัมพันธ์ทางสายเลือดจึงเชื้อต่อความร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ในเรื่องการทำมาหากินก็ดี การจัดงานประเพณีต่างๆ ก็ดี ตลอดจนการจัดการความขัดแย้งต่างๆ ในชุมชน ดังนั้นความสัมพันธ์ทางเครือญาติจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อความเป็นชุมชนของบ้านทุ่งยาว

นอกจากนั้น ชาวบ้านทุ่งยายังมีความสัมพันธ์กับลักษณะทางนิเวศท้องถิ่น จะเห็นได้จากนามสกุลของชาวบ้านแต่เดิมจะลงท้ายด้วย "สัก" เช่น พยัคฆสัก ขาสัก อุดรสัก สุริยสัก ฯลฯ นามสกุลเหล่านี้ได้สะท้อนถึงลักษณะพื้นที่ป่าไม้แถบนั้นมีต้นสักขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก จึงได้ตั้งชื่อ

ตำบลนี้ว่า "ตำบลป่าสัก" และนำชื่อต้นสักมาต่อท้ายนามสกุลของตนเอง และต่อมาได้แยกเขตการปกครองออกเป็นตำบลใหม่ คือ ตำบลศรีบัวบานในปัจจุบัน

ลักษณะครอบครัวชาวบ้านทุ่งยาวในปัจจุบันจะเป็นแบบครอบครัวเดี่ยว โดยการแยกครอบครัวออกมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของพ่อแม่ ขณะเดียวกันจำนวนสมาชิกในครอบครัว ได้ลดจากอดีต อันเป็นผลมาจากการวางแผนครอบครัว ทำให้แต่ละครอบครัวมีบุตรเฉลี่ยครอบครัวละ 2 คน สถานการณ์ครอบครัวและแนวโน้มในอนาคตก็คือหนุ่มสาวในหมู่บ้านได้รับการศึกษาสูงขึ้น มักจะไปทำงานและอาศัยอยู่นอกหมู่บ้านมากขึ้น ทำให้คนแก่อยู่บ้านตามลำพัง วันหยุดทำงานจึงจะกลับมาเยี่ยมบ้าน

อีกสถานการณ์หนึ่งที่เป็นวิกฤตของชุมชนอยู่ในขณะนี้คือ ชาวบ้านที่อยู่ในวัยทำงาน เสียชีวิตจากโรค ภูมิคุ้มกันบกพร่องหรือโรคเอดส์เป็นจำนวนมาก ในยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ ชาวบ้านทุ่งยาวส่วนใหญ่ที่เป็นผู้ชายจะนิยมออกอรรถเร่ขายตัว ขายกระຈกตามต่างจังหวัดหลังฤดูเก็บเกี่ยว ครั้งละ 2-3 เดือน หรือออกไปทำงานก่อสร้างแถบนิคมอุตสาหกรรม หลังทำงานเสร็จ มักจะไปเที่ยวสถานบริการทางเพศจนติดเชื้อเอชไอวี และกลับมาปล่อยเชื้อกับภรรยาที่บ้าน

จากข้อมูลของกรรมการกลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้าน ทราบว่ามีผู้เสียชีวิตจากโรคเอดส์จำนวน 45 คน เป็นผู้ชาย 39 คน อายุเฉลี่ย 20-45 ปี จากข้อมูลอาสาสมัครประจำหมู่บ้าน มีผู้ติดเชื้อ 50 คน ส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านที่สามีเสียชีวิต ผลที่เกิดขึ้นก็คือ ครอบครัวหลายครัวเรือนมีแต่เลขที่บ้าน แต่ไม่มีคนอยู่ เด็กกำพร้าพ่อ-แม่จะอยู่เป็นภาระกับคนแก่ผู้สูงอายุ

ประเพณีของหมู่บ้าน บ้านทุ่งยาวมีประเพณีเลี้ยงผี ซึ่งเป็นความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะให้ประโยชน์ช่วยคุ้มครองและป้องกันอันตรายให้กับคนในชุมชน ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ใน ผลผลิตทางการเกษตร จึงมีประเพณี พิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่าย ซึ่งจะทำทุกเดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำ (เดือน มิถุนายน) ส่วนพิธีกรรมเลี้ยงผีเสื้อบ้านจะทำทุกปีเช่นกันในวันแรม 9 ค่ำ เดือน 9 ความเชื่อเกี่ยวกับผีฝ่ายที่ช่วยคุ้มครองฝ่ายและทำนาทำสวนให้เกิดผลดีมีความเชื่อมโยงกับเจ้าเข้าทรงที่มาดูแล รักษาป่าน้ำจ๋า ก็คือ ในหมู่บ้านทุ่งยาว มีการเชิญคนทรงมาเข้าทางจู จึงรู้ว่ามี "เจ้าพ่ออยู่คำ" เป็นผู้ปกปักรักษาป่า ตามคำบอกเล่าของแม่หลวงเอื้อยกกล่าวว่า "แท้ที่จริงเจ้าสอง องค์พี่น้อง คือ เจ้าพ่ออยู่คำและพญาหาญแก้ว ที่คอยดูแลรักษาป่าแถบนี้ และต้องเซ่นสังเวยด้วย หมูปีกละครึ่ง โดยกำหนดให้ทุกวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 เวลาเช้าเป็นวันทำพิธีกรรม อันเป็นวันเดียวกับประเพณีเลี้ยงผีฝ่าย ส่วนป่าตรงบริเวณน้ำซับและมีต้นตะเคียนใหญ่ขึ้นอยู่ ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดตั้งศาลและอัญเชิญเจ้าพ่ออยู่คำให้มาสิงสถิตย์"

2.2.1 การปกครอง การปกครองของหมู่บ้านทุ่งยาว มีคณะกรรมการหมู่บ้านตั้งขึ้น ตามโครงสร้างระเบียบการปกครองของรัฐ โดยมีผู้ใหญ่บ้านหรือ "พ่อหลวง" เป็นประธาน กรรมการโดยตำแหน่ง นอกนั้นใช้วิธีการเลือกตั้ง กรรมการรับผิดชอบเป็นฝ่าย มีฝ่ายการคลัง ฝ่ายวัฒนธรรม ฝ่ายสาธารณสุข และฝ่ายการศึกษา และในแต่ละฝ่ายจะมีกรรมการในการสนับสนุนให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ คณะกรรมการหมู่บ้าน นอกจากจะมีบทบาทรับผิดชอบในการดูแลปกครองตามระบบราชการแล้ว ยังมีบทบาทในการดูแลรักษาป่าอีกด้วย แต่ในทางปฏิบัติบทบาทหน้าที่ คณะกรรมการหมู่บ้านยังขึ้นอยู่กับตัวผู้ใหญ่บ้านค่อนข้างมาก ทั้งการเสนอแผนโครงการต่างๆ การตัดสินใจ ทำให้กรรมการหมู่บ้านในปัจจุบันมีบทบาทน้อยลง

สาเหตุที่ผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทสำคัญ เพราะผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ โดยหมู่บ้านเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ การเสนอโครงการเพื่อของบประมาณจากรัฐ การช่วยประชาสัมพันธ์และขอความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ของรัฐ สำหรับหมู่บ้านทุ่งยาว ผู้ใหญ่บ้านจะต้องมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการดูแลรักษาป่า เป็นผู้นำในการออกกฎเกณฑ์รักษาป่า นอกจากนั้น ยังต้องนำชาวบ้านในการต่อสู้ คัดค้าน และต่อรองในกรณีพิพาทข้อขัดแย้งในเรื่องการแย่งชิงพื้นที่ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน และชาวบ้านกับรัฐ (ดูตาราง 2.6 และ 2.7)

ตารางที่ 2.6 แสดงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านทุ่งยาว ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ลำดับที่	ระยะเวลา (พ.ศ.)	รายชื่อผู้ใหญ่บ้าน
1	2468-2486	นายเครื่อง พัทธมศักดิ์
2	2486-2490	นายตา กันไชยศักดิ์
3	2490-2493	นายสม มุลศักดิ์
4	2493-2511	นายเชียว สมโชติ
5	2511-2513	นายสนั่น ลินธร
6	2513-2517	นายมา พัทธมศักดิ์
7	2517-2520	นายประจวบ กันไชยศักดิ์
8	2520-2534	นายทอน หมุดศักดิ์
9	2534-ปัจจุบัน	นายจรัส ขาสัก

ที่มา: สัมภาษณ์พ่อผอง หมุดศักดิ์

¹ "พ่อหลวง" เป็นคำเรียกขานผู้ใหญ่บ้านของคนที่อยู่บ้านภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย

ตารางที่ 2.7 แสดงบทบาทผู้ใหญ่บ้านที่สัมพันธ์กับการจัดการป่าชุมชน

ลำดับที่	ชื่อผู้ใหญ่บ้าน	บทบาทการจัดการป่าชุมชน
1	นายเครื่อง พยัคฆ์ลัก	1. สร้างระบบเหมืองฝาย 2. ตั้งกฎเกณฑ์รักษาป่าน้ำจำ ห้ามตัดไม้อย่างเด็ดขาด 3. ถูกทางอำเภอปลด เพราะไม่เกณฑ์แรงงานไปสร้างสนามบิน ตอนสงครามโลกครั้งที่สอง
2	นายตา กันไชยลัก	-
3	นายสม มุลลัก	1. ป่าไม้อำเภอเข้ามาหาผลประโยชน์จากไม้สักเถื่อน และมีการไปตัดไม้ในเขตป่าน้ำจำ 2. ออกกฎเกณฑ์ลงโทษผู้ฝ่าฝืนโดยปรับตั้งแต่ 20 บาท
4	นายเขียว สมโชติ	1. มีการบันทึกสัญญารักษาป่าเป็นลายลักษณ์อักษร (พ.ศ. 2496) พ่อหลวงบ้านและแก่งฝายมีอำนาจตัดสินลงโทษผู้กระทำผิดต่อป่าได้ 2. มีการเก็บเงินในแม่น้ำสารไปขาย จนตลิ่งพัง
5	นายสนั่น สิ้นธร	1. มีการตัดป่าเผาถ่านเป็นจำนวนมาก จนเกิดภาวะแห้งแล้ง ไม่มีอาหารจากป่ามาบริโภค 2. มีมติที่ประชุมชาวบ้านให้ฟื้นฟูป่าไม้โดยวิธีธรรมชาติ
6	นายมา พยัคฆ์ลัก	กลุ่มชาวบ้านจากตำบลอุโมงค์ เข้ามาบุกรุกป่าน้ำจำ เพื่อทำพื้นที่ทำกิน ชาวบ้านทุ่งยาวร่วมกันคัดค้านจนผู้บุกรุกล่าถอย
7	นายประจวบ กันไชยลัก	1. ขยายพื้นที่รักษาป่า 2. ได้รับการยกย่องเป็นหมู่บ้านรักษาป่าไม้ดีเด่นจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (พ.ศ. 2520)
8	นายทอง หมดลัก	1. เพิ่มบทลงโทษผู้ฝ่าฝืน ปรับตั้งแต่ 100 บาท 2. ชาวบ้านคัดค้านการประกาศเขตป่าน้ำจำเป็นวนอุทยาน 3. เป็นศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชน
9	นายจรัส ขาสลัก	1. ขยายพื้นที่ป่าชุมชนเป็น 2,500 ไร่ 2. ร่วมสมัชชาเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ 3. จัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว 4. รณรงค์ พ.ร.บ. ป่าชุมชน

ที่มา: สัมภาษณ์พ่อหลวงประจวบ กันไชยลักและพ่อผอง หมดลัก

2.2.2 กลุ่มทางสังคม หมู่บ้านทุ่งยาวมีกลุ่มทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กันในหลายๆ ลักษณะด้วยกัน ซึ่งมีดังนี้ คือ

1. **กลุ่มหมวดบ้าน** หมู่บ้านทุ่งยาวแบ่งหมวดบ้านออกเป็น 11 หมวด แต่ละหมวดมีสมาชิกประมาณ 10-20 ครอบครัว ต้นคิดการจัดการแบบหมวดบ้านมาจากอดีตเจ้าอาวาสบ้าน ทุ่งยาว ในสมัยพ่อหลวงทอง หมุดสัก การตั้งหัวหน้าหมวดได้รับการคัดเลือกมาจากสมาชิก เรียกว่า "หัวหน้าปอก" หัวหน้าปอกเป็นผู้ที่รับผิดชอบดูแล ประสานงานในกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน และระดมเงินและแรงงานสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน ดังนั้นเรื่องที่สำคัญๆ ที่ต้องอาศัยการตัดสินใจในชุมชน ผู้ใหญ่บ้านจะต้องประชุมหัวหน้าปอกเพื่อชี้แจงเหตุผล ประกอบกับการซักถาม แล้วจึงลงมติ นอกจากนั้น แต่ละปอกมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เป็นของตนเอง เพื่อระดมเงินทุนช่วยเหลือกันในหมู่สมาชิก ในส่วนของบทบาทในการพัฒนาป่าชุมชนนั้น หัวหน้าปอกและรองหัวหน้ายังได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการป่าชุมชนมีหน้าที่ดูแลรักษาป่า ระดมแรงงานทำเขตป่า ชุมชนให้ชัดเจน

2. **กลุ่มเหมืองฝาย** กลุ่มเหมืองฝายบ้านทุ่งยาวเป็นองค์กรที่เก่าแก่ที่สุดองค์กรหนึ่ง ที่สะท้อนถึงความเป็นชุมชนในภาคเหนือ เหมืองฝายตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2461 โดยพ่อหลวงเครื่อง พยัคฆ์คมสัก ระดมแรงงานประมาณ 20 คน ทำการขุดเหมืองฝายเป็นระยะทาง 3 กิโลเมตร ใช้เวลากว่า 3 ปี จึงแล้วเสร็จ มีพ่อหลวงเครื่องเป็น "แก่ฝาย" คนแรก มีสัญญาเหมืองฝายที่เปรียบเสมือนข้อตกลงของสมาชิกจำนวน 43 คน ลงลายชื่อรับรองในการควบคุม จัดระบบการแบ่งปันน้ำเพื่อการเกษตรอย่างเป็นธรรม รวมทั้งการจัดสรรแรงงาน การลงโทษผู้กระทำผิด ผู้มีอำนาจสูงสุดคือ "แก่ฝาย" มีอายุการทำงานไม่แน่นอน ปัจจุบันบ้านทุ่งยาวมีแก่ฝายทั้งสิ้น 12 คน

3. **กลุ่มฌาปนกิจ** กลุ่มฌาปนกิจบ้านทุ่งยาวเป็นการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชน ที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อสมาชิกในชุมชนถึงแก่กรรม ด้วยถือว่าการ ตายเป็นเรื่องของความเดือดร้อนจำเป็นต้องช่วยเหลือกัน สมาชิกทุกหลังคาเรือนจะมาร่วมงาน พร้อมกับนำข้าวสารจำนวน 1 ลิตร และไม้พินมาสมทบจนงานเสร็จ กรรมการกลุ่มฌาปนกิจ 4 คน จะมีหน้าที่ดูแลเก็บเงินช่วยเหลือจากสมาชิกหลังคาเรือนละ 100 บาท มามอบให้ครัวเรือนเจ้าภาพงานศพ กรรมการเหล่านี้มาจากการเลือกตั้งของสมาชิก อยู่ในวาระครั้งละ 4 ปี สำหรับการเก็บเงินเพื่อช่วยเหลือในงานศพนั้น กรรมการจะไปรอรับเงินจากสมาชิก ในวันที่มีการจัดเตรียมงานเพื่อเผาศพ หรือเรียกว่า "วันดา" และในช่วงเช้าของวันที่จะนำศพไปฌาปนกิจ สำหรับช่วงเวลา 2 ปีที่ผ่านมา สมาชิกประสบปัญหาเดือดร้อนไม่มีเงินเพียงพอในการจ่ายค่าฌาปนกิจ อันเนื่องมาจากสมาชิกใน

ชุมชนที่เป็นโรคเอดส์ได้เสียชีวิตติดต่อกันเป็นจำนวนมาก ปรากฏว่าในชุมชนมีงานศพบ่อยๆ บางวันมีงานศพซ้อนกันถึง 3 ศพ

4. **กลุ่มที่ทางราชการจัดตั้ง** หลังจากหมู่บ้านทุ่งยาวได้รับการยกย่องว่าเป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าไม้ดีเด่นในปี พ.ศ. 2520 มีหน่วยงานราชการต่างๆ ได้เข้ามาสนับสนุนโครงการพัฒนาให้กลุ่มต่างเกิดขึ้น

- **กลุ่มแม่บ้าน** มีพัฒนาชุมชนเข้ามาจัดตั้งกลุ่มเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2520 มีสมาชิก 30 คน มีคณะกรรมการ 5 คน ปัจจุบันกลุ่มมีสมาชิก 280 คน กรรมการ 40 คน บทบาทหน้าที่กลุ่มแม่บ้านเพื่อช่วยเหลือกิจกรรมชุมชนส่วนรวม และส่งเสริมอาชีพแม่บ้านเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว กิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านมีหลายกิจกรรม เช่น กลุ่มเลี้ยงหมู มีสมาชิก 50 คน ได้รับสนับสนุนเงินทุนจาก UNICEF ให้สมาชิกๆ ไปซื้อหมูมาเลี้ยงเป็นแบบหมูออมสิน โดยคิดค่าธรรมเนียมตัวละ 100 บาท เอาดอกเบี้ยยที่ได้เข้ากองทุนกลาง ปัจจุบันสมาชิกหันมาเลี้ยงหมูฟาร์ม ซึ่งจะต้องมีการลงทุนสูง และหมูเป็นราคาไม่แน่นอน ทำให้สมาชิกประสบภาวะขาดทุน มีหนี้สินมากมาย บางรายก็เลิกล้มกิจการ กลุ่มแม่บ้านสามารถขยายกิจการได้หลายอย่าง อาทิเช่น การทอผ้า การเลี้ยงหมู การเปียตอก เป็นต้น จึงสามารถตอบสนองสมาชิกได้อย่างทั่วถึงและครอบคลุมทั้งคนที่มีฐานะดีและครอบครัวที่ยากจน รวมทั้งกลุ่มยังพัฒนาการช่วยเหลือกันในด้านสวัสดิการการเบิกค่าพยาบาลได้ 200 บาทต่อปี หรือช่วยเหลือกันในกรณีที่สมาชิกถึงแก่กรรม เป็นต้น

- **กลุ่มสมาชิกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.)** มีทั้งหมด 5 กลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มมีสมาชิก 25 คน กิจกรรมสำคัญของกลุ่มคือการกู้ยืมเงินในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าสถาบัน การเงินอื่น โดยให้สมาชิกกลุ่มทำประกันซึ่งกันและกัน หรือหากมีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินก็สามารถนำไปค้ำประกันได้ นอกจากนี้ยังมีการรวบรวมกลุ่มเป็นกลุ่มฅาปนกิจศพ ธกส. ที่นำมาเป็นหลักค้ำประกันสภาพหนี้ของสมาชิกที่เป็นลูกหนี้ ธกส. เมื่อสมาชิกนั้นถึงแก่กรรม

- **กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)** กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นตามนโยบายสาธารณสุขมูลฐาน รับผิดชอบในการดำเนินงานกองทุนยาหมู่บ้าน และมีทุนหมุนเวียน ให้ชาวบ้านยืมไปซื้อโง่งน้ำ ส้วม ที่เก็บขยะ นอกจากนั้นยังช่วยเหลือหน่วยงานสาธารณสุขทำการสำรวจข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.)

- **กลุ่มออมทรัพย์** หลังจากผู้นำหมู่บ้านทุ่งยาวได้รับการอบรมจากพัฒนาการ เขต 5 มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ตำบลป่าสัก มีการตั้งกรรมการที่ประกอบด้วยพ่อหลวงแต่ละหมู่บ้าน ให้พ่อหลวงไปหาสมาชิกในหมู่บ้านของตนเอง ทำการรวบรวม "เงินออมสัจจะ" ให้เหรียญกษาปณ์ประจำกลุ่มตามเก็บรวบรวมเงินออมตามหมู่บ้าน แล้วนำไปฝากธนาคารกรุงไทยระยะแรกดำเนินการได้ ดี

ต่อมาทางกลุ่มประสบกับปัญหารวบรวมเงินออมไม่ได้ตามระยะเวลากำหนด กลุ่มจึงยุติการดำเนินงาน เบิกเงินที่ธนาคารมาแบ่งปันกัน ต่อมาชาวบ้านทุ่งยาวตั้งกลุ่มออมทรัพย์ภายในหมู่บ้านขึ้นอีก รวบรวมสมาชิกได้ 75 คน ดำเนินงานมาได้ 3 ปี ก็ประสบกับปัญหาล้ำด้วยกับ กลุ่มออมทรัพย์ตำบลป่าสัก จนในที่สุดกลุ่มแม่บ้านเข้ามารับผิดชอบดำเนินการในปี พ.ศ. 2528 มี เงินทุนกว่า 200,000 บาท อัตราดอกเบี้ยกู้ยืมร้อยละ 3 ต่อเดือน แม้จะเป็นอัตราดอกเบี้ยแพงกว่าสถาบันการเงินภายนอก แต่อย่างไรก็ตามกำไรที่เกิดขึ้นจากกิจการก็เป็นเงินทุนหมุนเวียนภายในหมู่บ้านปันผลแก่สมาชิก

ต่อมากลุ่มออมทรัพย์เกิดปัญหาขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงวิธีการบริหารจัดการ เนื่องจากให้กรรมการแต่ละคนแยกกันควบคุมการเงินและบัญชี ปรากฏว่ากรรมการบางคนนำเงินของสมาชิกไปใช้ในกิจการส่วนตัวแล้วไม่มีเงินมาคืนกลุ่มเป็นจำนวน 130,000 บาท ทำให้สมาชิกส่วนหนึ่งลาออก ส่วนสมาชิกที่เหลือยุติการดำเนินงาน จนกว่ากรรมการจะติดตามเงินจำนวนดังกล่าวให้ครบเสียก่อน

2.3 พัฒนาการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว

การเกิดขึ้นของป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวในปัจจุบัน มีพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตที่สะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และชุมชนกับภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์และแย่งทรัพยากรธรรมชาติ ป่า น้ำ ตลอดจนทำความเข้าใจว่าทำไมชาวบ้านทุ่งยาวจึงรู้สึกหวงแหนป่าชุมชนผืนนี้ พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนสามารถแบ่งได้ดังนี้

2.3.1. ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ทำกิน

2.3.2 ยุคตัดไม้ทำลายป่า

2.3.3 ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า

2.3.4 ยุคการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การแบ่งยุคต่างๆ เป็นการแบ่งอย่างกว้างๆ โดยไม่ได้แยกขาดจากบริบทของภาคเหนือ แต่เป็นการแบ่งให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจพัฒนาการของชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาต่างๆ

2.3.1 ยุคการตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ทำกิน (พ.ศ. 2458-2468)

เมื่อปี พ.ศ. 2458 ชาวบ้านจากบ้านป่าสัก บ้านสันคะยอม บ้านหลุก ได้อพยพหนีความแห้งแล้ง มาหาที่ทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้าน 6 ครอบครัวเดินทางมาทางทิศตะวันออกประมาณ 10 กิโลเมตร ก็พบกับป่าเบญจพรรณที่อุดมสมบูรณ์ มีที่ราบกว้างใหญ่ระหว่างภูเขา และมีลำน้ำสายใหญ่ไหลผ่าน จึงพากันบุกเบิกถางพงตั้งถิ่นฐานที่ริมน้ำแม่สาร ทำไร่อ้อยพอยังชีพ ต่อมา มีการชักจูงญาติพี่น้องจากบ้านเดิมอพยพมาอยู่มากขึ้น เมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ จึงมีการตั้ง ผู้นำ ผู้นำของชาวบ้านคนแรกคือ พ่อหลวงเครื่อง พัทธสัถ์ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นผู้นำที่มีความเด็ดขาด ชาวบ้านให้ความเคารพยำเกรงกันมาก หลังจากมีพ่อหลวงบ้านแล้ว ชาวบ้านได้รวมใจกัน สร้างวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชน

การบุกเบิกที่ทำกิน โดยเฉพาะที่นา ซึ่งแต่เดิมเป็นที่ราบเชิงเขาเต็มไปด้วยป่าเบญจพรรณ มีความสัมพันธ์กับชาวบ้านที่ได้รับการ "ปันนา" (แบ่งที่นา) หลังจากได้ช่วยกันขุดเหมืองฝายส่งน้ำปี พ.ศ. 2466 พ่อหลวงเครื่องได้เป็นต้นคิดในการขุดเหมืองฝายส่งน้ำจากลำน้ำแม่สารเข้าสู่ทุ่งนา ชาวบ้านทุ่งยาวทั้งชายและหญิงได้ช่วยกันขุดเหมืองเข้านาเป็นเวลา 3 ปีจึงแล้วเสร็จ คนที่มาช่วยขุดเหมืองฝายจะได้รับแบ่งที่นาเป็นผลตอบแทนคนละ 10 ไร่ (จันทนา 2539: 47)

เหมืองฝายเป็นระบบการจัดสรรน้ำที่มีในภาคเหนือตอนบน สืบต่อกันมานานหลายร้อยปี นับเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดขึ้นเพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่อย่างสงบสุข บนพื้นฐานการจัดสรรทรัพยากรน้ำที่เป็นธรรม เหมืองฝาย² คือ ระบบการทดน้ำจากแม่น้ำผ่านคูคลองเข้าสู่ผืนนา เพราะลำน้ำส่วนมากจะอยู่ต่ำกว่าระดับที่นา ฝายทดน้ำจะทำโดยใช้หลักไม้ตอกลงไปในลักษณะ ขวางกับลำน้ำ ใช้ไม้ไผ่ลำเล็กๆ มัดก่อนหินรวมกันไว้เรียกว่า "จะเข้" และใช้จะเข้วางทับลงไปบน หลักไม้ทับด้วยหินทรายเป็นชั้นๆ ฝายจะทำหน้าที่ทดน้ำเข้าไปในลำเหมือง น้ำที่ผ่านสู่ลำเหมือง จะมีการแบ่งปันให้เจ้าของที่นาได้รับน้ำโดยจะคิดคำนวณจากความกว้างของพื้นที่นา มีช่องแบ่ง น้ำจากลำเหมืองเข้าสู่ที่นาเรียกว่า "ต้าง" หรือช่องทางน้ำ ถ้าเจ้าของนาที่น้ำไม่พอใช้ ต้องการน้ำ เพิ่มเติมซื้อน้ำเข้าต้างละ 24 บาท หากมีการลักขโมยน้ำหรือแอบขยายช่องทางน้ำเข้านาของตนเองให้ใหญ่ขึ้น ก็จะต้องถูกปรับ

² ฝายที่สร้างกันในเขตภาคเหนือตอนบน มีหลายลักษณะด้วยกัน บางแห่งใช้ไม้เนื้อแข็งกับไม้ไผ่ตอกรัดและพันกันอย่างแน่นหนา บางแห่งใช้หินใส่ในชะลอมแล้วนำไปกองขวางลำน้ำและใช้หลักไม้ไผ่ตอกรัด เพื่อไม่ให้ชะลอมไหลไปตามกระแสน้ำ บางแห่งลำน้ำสายเล็ก ก็ใช้หินขนาดใหญ่ 2-3 ก้อนวางขวางลำน้ำไว้ ตัวฝายกับที่นาจะอยู่ห่างกัน

ก่อนฤดูน้ำหลากจะมาถึง ฝ่ายกันน้ำที่ทำด้วยไม้และจะเข้จะผูกไปตามแรงน้ำและกาลเวลา สมาชิกเหมืองฝายจะต้องนำจะเข้คนละ 25 ตัวมาซ่อมแซมฝาย เพื่อให้ฝายสามารถทนน้ำในฤดูฝน เพื่อให้ น้ำไหลผ่านลำเหมืองได้สะดวกขึ้น จะมีการประกาศให้สมาชิกเหมืองฝายไปขุดลอกเหมืองกันทุกปี เพื่อกำจัดตะกอนดิน ททราย และเศษใบไม้ต้นหญ้า ซึ่งทำให้ลำเหมืองตื้นเขิน ขวางการไหลของน้ำ ลำเหมืองที่ขุดลอกกว้างประมาณ 1.5 เมตร ยาวประมาณ 3 กิโลเมตร ใช้เวลาขุดลอก 2-3 วัน

หน้าที่ประการหนึ่งของสมาชิกเหมืองฝายทุกคน คือการดูแลรักษาฝายเรียกว่า "การ ใจ ฝาย" หรือการดูแลฝาย "แก่ฝาย" หรือหัวหน้าเหมืองฝายจะส่งกระบอกไม้ไผ่ ช่างในมีชื่อสมาชิก ทุกคนให้กับ "ใจฝาย" คนแรก หลังจาก "ใจฝาย" เสร็จแล้วต้องส่งเวียนไปให้คนถัดไป เป็นอย่างนี้ ทุกปี การ "ใจฝาย" ทำกันวันละ 2 ครั้ง เช้า 1 ครั้ง เย็น 1 ครั้ง คนใจฝายต้องรับผิดชอบตลอดวัน ฤดูแล้ง ต้องดูแลไม่ให้ไฟไหม้ฝาย หากมีใบไม้แห้งต้องเก็บออก ส่วนฤดูฝน น้ำเซาะฝายขาดหรือพัง ต้องมาบอก "แก่ฝาย" เวลา "ใจฝาย" ต้องเดินเลียบลำเหมืองไปตลอดลำเหมือง ช่วงผ่านปากก็เดิน ตรวจป่าไปด้วย

นอกจากการจัดการเหมืองฝายที่มีความสำคัญต่อการจัดสรรน้ำในการทำนาแล้ว ยัง มีความสำคัญต่อการรักษาป่าของชาวบ้านทุ่งยาว ก็คือช่วงที่ขุดลำเหมืองส่งน้ำนั้น ได้ขุดผ่านป่า ที่มีไม้ขนาดใหญ่ขึ้น เช่น ไม้สัก ไม้แดง และไม้ตะเคียน ซึ่งมีน้ำซับไหลออกมาตลอดปี ชาวบ้านจึงเรียกป่านี้ว่า "ป่าน้ำจ๋า" หรือป่าน้ำผุด (ซับ) ประมาณปี 2466 พ่อหลวงเครื่องได้ประกาศให้พื้นที่ป่าจำนวน 60 ไร่เป็นเขตป่าน้ำจ๋า ห้ามจับจองพื้นที่และห้ามตัดไม้ทุกชนิด เพื่อรักษาไว้เป็นป่าต้นน้ำลำธาร ข้อห้ามนี้มีลักษณะเป็นคำสั่ง แม้ว่าจะไม่ได้เขียนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร ชาวบ้านก็ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ความเชื่อของชาวบ้านทุ่งยาวที่มีต่อฝาย ที่เชื่อว่าธรรมชาติมักจะมีผีคุ้มครองไว้ หาก จะกระทำอะไรลงไปต้องมีการกราบไหว้บอกกล่าว ชาวบ้านจึงมีพิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย เชื่อกันว่าผี ฝายเป็นผู้บันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ทำให้มีน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูก หลังจากสมาชิก ขุดลอกเหมืองฝายแล้วเสร็จประมาณ 3-4 วัน ในวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 9 ชาวบ้านทุ่งยาวจะทำพิธีเลี้ยง ผี ฝาย โดยนำหมูมาฆ่าที่บริเวณฝาย แล้วทำพิธีเซ่นไหว้ นิมนต์พระมาสวด ในพิธีจะใช้ด้ายฝาย โยงสายสัญญาณกับต้นไม้ต่างๆ ในบริเวณป่าน้ำจ๋าไปจนถึงบริเวณหัวฝาย เงินที่ได้จากกิจกรรมของเหมืองฝายเป็นค่าตาน้ำ ค่าปรับต่างๆ จะนำมาซื้อหมู เมื่อเสร็จพิธีเซ่นไหว้ ทุกคนจะร่วมกันกินอาหารที่เหลือจากเซ่นไหว้ผีฝาย กล่าวกันว่าหากทำพิธีเซ่นไหว้ไม่ครบขั้นตอน หรือหากละเลยไม่เซ่นไหว้ จะทำให้ฟ้าฝนแล้ง ทำนาไม่ได้ผล ข้าวไม่พอกิน

การนับถือผีฝ่ายของชาวบ้านจึงเป็นศูนย์รวมของกลุ่มเหมืองฝ่ายที่ร่วมกันจัดการ เกี่ยวกับการรอลประทาน จัดสรรทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรที่เป็นธรรม ให้ชุมชนมีความสงบสุข ไม่เฉพาะในเขตของหมู่บ้านเท่านั้น ผีฝ่ายบางแห่งยังดูแล ควบคุม ครอบคลุมพื้นที่หลายหมู่บ้าน ขึ้นอยู่กับสภาพบริเวณพื้นที่รับน้ำ (ธำนันท์ 2542: 78)

2.3.2 ชูคัตตไม้ทำลาชปา (พ.ศ. 2469-2516)

ในยุคบุกเบิกที่ทำกิน ชาวบ้านก็ตัดไม้ถางป่า เพื่อบุกเบิกที่ทำกิน ทำไร่ ทำนา หลังจากมีระบบเหมืองฝ่าย ชาวบ้านสามารถบุกเบิกพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปในป่า ห่างไกลจากลำน้ำแม่ สารได้มากขึ้น การทำนาเริ่มขยายตัวเป็นอาชีพหลักแทนการทำไร่ช้อย ผลจากการขยายพื้นที่นา ก็คือป่าไม้สักที่อุดมสมบูรณ์ถูกโค่น ไม้สักในเวลานั้นถูกจัดเป็นไม้หวงห้าม ตัดไม่ได้ ชาวบ้านจึงใช้ วิธีตัดโค่น แยก และฝังไว้ใต้ดิน

ปี พ.ศ. 2469 มีการสร้างทางรถไฟสายเชียงใหม่-กรุงเทพ ตัดผ่านบ้านหนองหล่มที่ อยู่ติดกับบ้านทุ่งยาว บริเวณป่าไม้แถบนี้ ยกเว้นป่าน้ำจ๋า ถูกสัมปทานตัดไม้ ทำไม้หมอนรางรถไฟ รถไฟ สมัยนั้นเป็นรถจักรไอน้ำ ต้องอาศัยหินต้มน้ำให้กลายเป็นไอน้ำ เป็นแรงดันขับเคลื่อน ไม้ในป่าจึงถูกสัมปทานเป็นไม้พื้นรถไฟอีกรอบหนึ่ง จากสาเหตุดังกล่าว ทำให้ป่าบริเวณรอบป่าน้ำจ๋า ถูกทำลายเหลือเพียงไม้ต้นเล็กๆ กับก้อนหินเท่านั้น ส่วนการลักลอบตัดไม้สักนั้นก็มีไม่มากนัก เนื่องจากพนักงานป่าไม้เข้มงวด

แต่ในปี พ.ศ. 2488 มีการลักลอบตัดไม้เพื่อการค้าในบ้านทุ่งยาว เกิดจากผู้มีอิทธิพล ที่อาศัยตำแหน่งหน้าที่ราชการบังหน้า คือมือตัดป่าไม้อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ได้เข้ามาแสวงหาประโยชน์จากการค้าไม้สักเถื่อน ให้สิทธิพลรับซื้อไม้สักอย่างเปิดเผย โดยไม้สักที่รับซื้อนั้นจะต้องมีใบอนุญาตที่ออกโดยป่าไม้อำเภอ ใบอนุญาตดังกล่าว ชาวบ้านจะต้องซื้อในราคาใบละ 500 บาท เจ้าหน้าที่ป่าไม้มาตรวจจับกุมไม้ที่ถูกตัดรวมกันก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะชาวบ้านมีใบอนุญาตมาแสดง นอกจากนี้ ส่วนแบ่งจากการขายไม้จะต้องให้ป่าไม้อำเภอครึ่งหนึ่ง การกระทำดังกล่าวก่อให้เกิดการตัดโค่นไม้สักเป็นจำนวนมาก (ศรชัย 2532: 15)

การตัดไม้สักเป็นไปอย่างกว้างขวาง และไม้ในเขตป่าน้ำจ๋าก็ถูกตัดอยู่เรื่อยๆ ชาว บ้านบางส่วนรู้สึกไม่เห็นด้วยกับการกระทำดังกล่าว จนกระทั่งในที่สุดชาวบ้านได้ตกลงร่วมกันที่จะ ปักเขตบริเวณป่าน้ำจ๋าให้ชัดเจน ในปี พ.ศ. 2492 สมัยพ่อหลวงสม มุลสัก มีการตั้งกฎเกณฑ์การ ลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืน โดยปรับตั้งแต่ 20 บาท การวางกฎรักษาป่าในสมัยพ่อหลวงสมนั้นไม่ได้มีการ บันทึกอย่างเป็นทางการ

ต่อมาปี 2496 มีการวางกฎเกณฑ์การรักษาป่าและบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกในสมัยพ่อหลวงเขียว สมโชติ เรียกว่าสัญญาการรักษาป่า สัญญาฉบับแรกที่เกี่ยวข้องกับการรักษาจึงเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2496 ในที่ประชุมชาวบ้าน โดยมีใจความสำคัญ ดังนี้

ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ตกลงกันสงวนที่ดินไว้แห่งหนึ่ง ที่ดินแห่งนี้ติดต่อดังแต่เขตฝ่ายลงมาถึงสวนนายฟู ศิริตัง เหนือติดแม่สาร ได้ติดต่อยประมาณ 50 ไร่ ที่ดินรายนี้สงวนไว้เป็นรากฐานของบ้านทุ่งยาว เพราะมีน้ำจำเป็นต่อน้ำ มีไม้ตะเคียน ไม้สัก และไม้อื่นๆ ปกคลุมอยู่หนาแน่น เพราะฉะนั้นจึงออกกฎควบคุมไว้ต่อไปนี้

1. ถ้าผู้ใดทำไร่หรือบุกดิน (ขุดดิน) ทางฝั่งแม่สาร ทำให้ฝั่งพังหรือน้ำเขาเข้ามาก ทำให้เสียหาย ก็ปรับใหม่ไม่ต่ำกว่า 50 บาท
2. ถ้าผู้ใดไปตัดฟันไม้ในป่านี้ เป็นต้นว่าไม้สักและไม้อื่นๆ ก็ปรับไม่ต่ำกว่าต้นละ 50 บาท หรือมากกว่านั้น แล้วแต่ไม้จะใหญ่หรือน้อย

สัญญาการรักษาป่าน้ำจันนี้ เป็นบันทึกการประชุมสมาชิกเหมืองฝ่าย สัญญาดังกล่าวเป็นพันธะร่วมกันระหว่างผู้นำกับลูกบ้าน โดยลูกบ้านจะลงชื่อรับรองสัญญาดังกล่าวทุกคน ดังนั้นการจับกุมผู้ลักลอบตัดไม้ในเขตป่าน้ำจันอย่างจริงจังจึงเริ่มขึ้น โดยอาศัยความร่วมมือจาก องค์การเหมืองฝ่าย ผู้มีอำนาจในการชี้ขาดผู้กระทำผิดและลงโทษคือ "แก๋ฝ่าย" กับพ่อหลวงบ้าน ในขณะที่อัตราค่าปรับที่ใช้จริงคือต้นละ 25 บาท พร้อมทั้งรับของกลาง และมีการให้สินบนนำจับแก่ผู้บอกข่าวครั้งหนึ่งของค่าปรับ เมื่อมีการลักลอบตัดไม้ผู้ที่เห็นจะแจ้งให้ "แก๋ฝ่าย" และพ่อหลวงทราบ ซึ่งทั้งสองจะติดตามจับกุมผู้กระทำผิดมาสอบสวนและลงโทษ พร้อมทั้งทำบันทึกลงชื่อไว้เป็นหลักฐาน เงินค่าปรับที่ได้ จะนำเข้ากองกลางไว้ใช้จ่ายในกิจกรรมเหมืองฝ่าย ซึ่ง "แก๋ฝ่าย" จะเป็นผู้รักษาเงินไว้ และของกลางที่ยึดได้จะเก็บไว้ใช้ในกิจกรรมของชุมชน เช่น การสร้างวัด โรงเรียน และซ่อมแซมส่วนกลางต่างๆ

ในช่วงที่พ่อหลวงเขียวเป็นผู้ใหญ่บ้านนั้นได้มีการจับและปรับผู้ละเมิดไปสิบกว่าคน มีทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชน ส่วนใหญ่ยอมให้ปรับโดยดี เนื่องจากการถูกปรับจะดีกว่าการถูกส่งตัวให้เจ้าหน้าที่ ซึ่งโทษจะหนักกว่า ในระยะแรกมีการปรับกันมาก แต่ตอนหลังมีน้อยลง เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าการลงโทษกันอย่างจริงจัง

หลังจากมีการร่างกฎที่เป็นทางการขึ้น การรักษาป่าเขตป่าน้ำจันจึงเข้มงวดขึ้นเรื่อยๆ การตัดไม้ หรือแม้กระทั่งลากไม้ที่ล้มตายโดยธรรมชาติออกมาก็ผิดกฎ เนื่องจากมีชาวบ้านบางคน

สวมรอยนำไม้ที่ตัดฟันออกมาโดยอ้างว่าเป็นไม้ที่ตายแล้วอยู่เสมอ ชาวบ้านจึงร่วมกันปรับเปลี่ยนกฎใหม่ให้เข้มงวดขึ้น โดยห้ามนำไม้ที่ตายแล้วออกจากป่าอย่างเด็ดขาด รวมถึงการห้ามตัดไม้ น้อยมาใช้สอยในครัวเรือนด้วย ส่วนการหาอาหารหรืออื่นๆ ไม่มีการห้ามแต่อย่างใด

รูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าไม้แบบทำลาย ที่ส่งผลกระทบต่อความเดือดร้อนของชุมชนเป็นอย่างมาก ก็คือ การตัดไม้เผาถ่านขาย ก่อให้เกิดสภาวะแห้งแล้ง ไม่มีอาหารธรรมชาติจากป่า แม้ว่าป่าน้ำจាំได้มีการออกกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าอย่างเข้มงวด แต่บริเวณนอกเขตป่าน้ำจាំ ก็เป็นเขตที่รัฐให้คนจากภายนอกมาสัมปทานป่า ทำไม้หมอนและฟันเชื้อเพลิงรถไฟ จนบริเวณนั้นหลงเหลือแต่ไม้ขนาดเล็ก ชาวบ้านทุ่งยาวรู้สึกที่ตนเองอยู่ใกล้ขีดปามาตลอด มีคนอื่นเข้ามาตัดทวงเอาประโยชน์จากป่าจนเกือบไม่เหลืออยู่ ชาวบ้านจึงตัดเอามาเผาถ่านขาย จนถึงได้ว่าการเผาถ่านถือว่าเป็นอาชีพหลักที่มีรายได้ดี โดยถ่านจะถูกลำเลียงโดยรถไฟส่งไปขายในเมือง ไม้บนภูเขาแถบเส้นทางรถไฟและแถบบ้านทุ่งยาวถูกตัดโค่นนำมาเผาถ่านจนหมด กลายเป็นภูเขาหัวโล้น เหลือแต่ก้อนหินขาวๆ

ปี พ.ศ. 2511 บ้านทุ่งยาวเกิดภาวะแห้งแล้ง อากาศร้อนมาก ไม่มีร่มไม้ได้พักพิง ไม่มีผักป่า ไม่มีเห็ด ไม่มีไข่มดส้ม เหตุการณ์คราวนี้ ชาวบ้านทุกคนในหมู่บ้านประสบกับความเดือดร้อนกันถ้วนหน้า พ่อหลวงสนั่น สินทร พ่อหลวงสมัยนั้น จึงคิดขยายพื้นที่รักษาป่าออกไปโดยให้ไม้ที่ถูกตัดเหลือแต่ตอได้ฟื้นตัว ป่านี้ไม่ต้องปลูกก็ได้ ไม่ตัดก็ฟื้นตัวได้ตามธรรมชาติ

พ่อหลวงสนั่นจึงประชุมลูกบ้าน บอกกล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องขยายพื้นที่รักษา ป่า พ่อหลวงเล่าว่าเคยมีลูกบ้านออกความเห็นในที่ประชุมว่า "เราจะรักษาป่าเอาไว้ทำไม เอาไว้ ปลูกบ้านหรือ ถ้าจะรักษาเอาไว้ปลูกบ้าน อีกหน่อยบ้านเมืองเปลี่ยนแปลง เราก็คงไม่ต้องใช้ไม้ใน ป่าปลูกบ้านอีกแล้ว" พ่อหลวงตอบลูกบ้านว่า "เราไม่ได้รักษาป่าเพื่อเอาไว้ปลูกบ้านอย่างเดียว แต่ เราเอาไว้เป็นป่าเก็บเห็ด เก็บใบตอง ต้นไม้อยู่ที่ไหนก็ชุ่มเย็นที่นั่น อีกอย่างเราจะเอาไว้ให้ลูกหลานเรา"

เมื่อลูกบ้านเข้าใจทุกคน จึงออกมิตริ่วม เขตรักษาป่าบ้านทุ่งยาวจึงขยาย จากป่าน้ำ จាំ 60 ไร่ เป็น 800 ไร่ ขยายไปถึงหลังโรงเรียนบ้านทุ่งยาว พ่อหลวงจึงนำมติของบ้านทุ่งยาวไป บอกกับพ่อหลวงหมู่บ้านใกล้เคียง ให้บอกกับลูกบ้านของตน เพื่อจะไม่ได้เข้ามาตัดไม้ในเขตของ บ้านทุ่งยาว ต่อมาสมัยพ่อหลวงประจวบ กันไชยสัก ได้ขยายพื้นที่รักษาป่าไม้จากหลังโรงเรียน บ้านทุ่งยาวไปถึงบ้านหนองหล่ม รวมพื้นที่ป่าประมาณ 2,000 ไร่

หลังจากบ้านทุ่งยาวประกาศขยายพื้นที่รักษาป่าเพิ่มขึ้น อาชีพเผาถ่านขายก็ยังไม่ ได้หมดไปทันที ชาวบ้านส่วนหนึ่งเข้าไปเผาถ่านแถบอำเภอแม่ทา ซึ่งเป็นเขตติดต่อกันอยู่ แต่มีจำนวนน้อยกว่าเดิม ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งจึงหันมาหาอาชีพใหม่คือเก็บหินขายให้กับพ่อค้าเป็น

วัตถุประสงค์ในการก่อสร้าง โดยมีพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านเป็นคนรับซื้อ ชาวบ้านคิดว่าหลังฤดูทำนาที่ว่างงาน หินในแม่น้ำสารถูกเก็บออกไปมากขึ้น ชาวบ้านที่ทำสวนลำไยอยู่ริมตลิ่งได้ร้องเรียนว่าการเก็บหินทำให้ตลิ่งพัง บ่อน้ำตื้นที่ใช้อยู่ตามบ้านเริ่มแห้ง หรือมีน้ำอยู่ลึก ชาวบ้านจึงเลิกเก็บหินในที่สุด

นอกจากนั้น มีการแก้ค่าปรับใหม่เพิ่มขึ้นจากไม้ต้นละ 25 บาท เป็นต้นละ 50 บาท และต่อมาสมัชชาพ่อหลวงทอง หมุดสัก ได้เพิ่มกฎเกณฑ์ใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านแต่ละคนมี สิทธิขอไม้ในเขตป่าใช้สอยมาปลูกบ้านได้คนละ 1 ครั้ง การขอตัดไม้ใช้สอยในเขตป่าที่ขยายต้อง ได้รับความอนุญาตจากพ่อหลวงเสียก่อน และจะต้องบอกจำนวนไม้ รายละเอียดของการใช้ วันเวลาที่ จะตัด และชักลาก

2.3.3 ยุคการแย่งชิงพื้นที่ป่า (พ.ศ. 2517-2532)

ยุคการแย่งชิงทรัพยากรยุคนี้ถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ที่มีผลกระทบต่อ พื้นที่ป่าไม้บ้านทุ่งยาวและภาคเหนือตอนบน นอกเหนือจากการตัดไม้ทั้งถูกต้องตามกฎหมายและ ผิดกฎหมายแล้ว ยังมีความต้องการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าไม้ ทั้งการบุกเบิกขยายพื้นที่เพาะปลูก การท่องเที่ยว การอนุรักษ์ ซึ่งกลุ่มคนทั้งภายในและภายนอกชุมชน และรัฐ ต่างมุ่งที่จะแสวงหาประโยชน์จากป่าในรูปแบบต่างๆ มากขึ้น การแสวงหาประโยชน์เหล่านี้ จึงส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของป่าไม้ที่ชาวบ้านทุ่งยาวได้พยายามรักษาสืบมา

ปี พ.ศ. 2517 เดือนกันยายน กลุ่มชาวบ้านป่าเหว ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน จำนวน 300 คน ลงจากรถกันที่บ้านจำบอน ซึ่งอยู่ปากทางเข้าสู่บ้านทุ่งยาว แล้วเดินทางเข้ามาจับจองที่ดินในเขตป่าน้ำจ๋า และที่ดินที่ติดกับป่าน้ำจ๋าที่เรียกว่า "กิวข้างเผือก" โดยแบ่งพื้นที่ป่าออกเป็นแปลงๆ พ่อชาวบ้านทุ่งยาวรู้เรื่อง จึงได้ประชุมหารือกันในหมู่บ้าน ตกลงกันว่าจะทำหนังสือร้องเรียนไปยังอำเภอ ลุงผอง หมุดสัก เป็นผู้ร่างหนังสือร้องเรียน ลงวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2517 มีข้อความตอนหนึ่งว่า

... ได้ต้นตะเคียนใหญ่มีลำธารไหลออกอยู่ตลอดกาล ได้ไหลเข้าสู่ลำเหมือง แล้วไปหล่อเลี้ยงการเกษตรของราษฎรที่อาศัยทำนาประมาณ 500 กว่าไร่ นอกนั้นก็ได้อาศัยทำเกษตรอย่างอื่น ให้ความชุ่มชื้น และสัตว์เลี้ยงได้อาศัยกินในฤดูแล้งประมาณ 1,000 กว่าตัว เวลานี้มีราษฎร 200 กว่าครัวเรือน ถ้าจะเปรียบไปแล้วลำธารสายนี้เหมือนสายโลหิตใหญ่ และป่าที่ให้ความชุ่มชื้น และงดงามนี้ก็เสมือนหัวใจของชาวบ้านทุ่งยาวทุกคน...

หนังสือร้องเรียนฉบับนั้นไม่ได้รับการตอบสนองจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ชาวบ้าน ท่งยาวจำนวน 200 คนจึงเดินทางไปชุมนุมร้องเรียนที่ศาลากลางจังหวัด เพื่อขอพบผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้ว่าราชการจังหวัดจึงขอให้ส่งตัวแทนทั้ง 2 ฝ่ายมาเจรจากัน ผลการเจรจาทั้ง 2 ฝ่ายตกลงกันไม่ได้ ฝ่ายตัวแทนบ้านท่งยาวจึงกล่าวว่า "ถ้าจะเอาป่าของท่งยาวไป ต้องผ่านศพคนท่งยาวไปก่อน"

ขณะเดียวกันพ่อหลวงเขียว ลมโชติ ซึ่งเป็นคนหนึ่งของตัวแทนบ้านท่งยาวได้อ้างถึง ต้นตะเคียนที่อยู่ในป่าน้ำจ้ำว่าเป็นต้นไม้ที่คนท่งยาวสมัยก่อนเอามาปลูกไว้ ดังนั้นพื้นที่ป่าน้ำจ้ำควรเป็นของชาวบ้านท่งยาว ม.ล.ภักศุ กำภู ผู้ว่าราชการจังหวัดลำพูน จึงตัดสินใจให้ชาวบ้านท่งยาวรักษาป่าต่อไป ชาวบ้านป่าเห็ดต้องอพยพออกไปจากป่าน้ำจ้ำ

หลังเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านท่งยาวกับกลุ่มคนภายนอกครั้งนี้ ชาวบ้านได้เห็นพลังความร่วมมือสามัคคี มีความมั่นใจในการรักษาป่ามากขึ้น จึงมีมติให้ขยายพื้นที่รักษาป่าจากโรงเรียนบ้านท่งยาวไปจนถึงบ้านหนองหล่ม รวมพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ ชื่อเสียงหมู่บ้านท่งยาวเริ่มเป็นที่รู้จักในฐานะเป็นบ้านอนุรักษ์ป่า

ปี พ.ศ. 2520 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้คัดเลือกให้หมู่บ้านท่งยาวเป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ปาดัวอย่าง ได้รับมอบด้วยเกียรติยศจากนายอินทรีย์ จันทรสถิตย์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์สมัยนั้น การได้รับยกย่องให้เป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าไม้ตัวอย่างระดับประเทศนั้น ในความรู้สึกของชาวบ้านท่งยาว มีความภาคภูมิใจที่รัฐได้รับรู้ถึงการกระทำของชาวบ้านในการรักษาป่าที่ผ่านมา และตีความว่ารัฐยอมรับในการรักษาป่า แม้ว่าการยอมรับนั้นไม่ได้ระบุเป็นกฎหมายก็ตาม

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา หมู่บ้านท่งยาวเป็นหมู่บ้านเป้าหมายในการพัฒนาจากหน่วย งานราชการในระดับต้นๆ ของจังหวัด หมู่บ้านท่งยาวได้กลายเป็นหมู่บ้านประกวดสี่กระทรวงหลัก หมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง หมู่บ้าน อ.พ.ป. การพัฒนาได้เปิดโอกาสให้รัฐเข้ามาจัดการ ควบคุม และครอบงำหมู่บ้านมากขึ้น และในขณะเดียวกันรัฐก็ใช้กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ร่วมในความหมายความร่วมมืออย่างสมัครใจ ทำให้หมู่บ้านกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ (ฟิลิป เอิร์ช, 2533: 112)

ในปี พ.ศ. 2526 มีองค์การพัฒนาเอกชนชื่อ "โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท" เข้ามาปฏิบัติงาน มีผู้ประสานงานองค์กรฯ ซึ่งเป็นคนบ้านท่งยาวโดยกำเนิด เข้ามาศึกษาปัจจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ตลอดจนแสวงหาความร่วมมือกับรัฐในการพัฒนา